

**Висше училище
по сигурност
и икономика**

ГОДИШНИК

ТОМ XXI, 2024 Г.

Политика

Сигурност

Икономика

Финанси

Право

Философия

Рецензия

**Пловдив
2025**

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО СИГУРНОСТ И ИКОНОМИКА

ГОДИШНИК

ТОМ ХХІ, 2024 Г.

Пловдив, 2025 г.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ – *главен редактор*; акад. Димитър ДИМИТРОВ; проф. д-р Нели БЕНЧЕВА; проф. д-р Йордан БАКАЛОВ; проф. д-р Томо БОРИСОВ; проф. д-р Васил ГЕОРГИЕВ; проф. д-р Валентина АЛЕКСИЕВА; проф. д-р Валентин ВАСИЛЕВ; проф. д-р Михаил МИХАЙЛОВ; проф. д-р Атанас ЛЪОНДЕВ; доц. д-р Атанаска ТУНТОВА; доц. д-р Руси ЯНЕВ; доц. д-р Милорад ЙОРДАНОВ; доц. д-р Петър ТОДОРОВ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ; акад. Димитър ДИМИТРОВ; проф. д.н. Любомир ТИМЧЕВ; проф. д-р Йордан БАКАЛОВ; проф. д-р Нели БЕНЧЕВА; проф. д-р Томо БОРИСОВ; проф. д-р Нели БЕНЧЕВА; проф. д-р Атанас ЛЪОНДЕВ; проф. д-р Михаил МИХАЙЛОВ; проф. д-р Валентин ВАСИЛЕВ; проф. д-р Васил ГЕОРГИЕВ; доц. д-р Атанаска ТУНТОВА; доц. д-р Руси ЯНЕВ; доц. д-р Милорад ЙОРДАНОВ; доц. д-р Петър ТОДОРОВ; проф. Даниел КЕРГОАТ – CNRS Национален център за социологически изследвания – Франция; проф. д-р Антонина ДЯКОНА – Университет за приложни науки ИСМА, Рига, Латвия; проф. д.н. Игор БРИТЧЕНКО – Държавно висше професионално училище „Мемориал на проф. Станислав Тарновски“, Полша; доц. д-р Александра ЙОВАНОВИЧ – Колеж по бизнес икономика и предприемачество, Белград, Сърбия; проф. д.н. Мариан МЕСАРОШ – Университет по управление на сигурността в Кошице, Словакия

Предложените материали изразяват личната позиция на авторите и не ангажират с нея Редколегията и Редакцияния съвет на Годишника.

Central and Eastern European Online Library

© Годишник, том XXI, 2024

Пълнотекстово индексирано издание в www.ceeol.com

© Корица: Камелия Колева Алексиева, 2025

© Издателски комплекс ВУСИ, 2025

ISSN 2367-8798

HIGHER SCHOOL OF SECURITY AND ECONOMICS

YEARBOOK
VOLUME XXI, 2024

Plovdiv, 2025

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Georgi MANOLOV, DPS – *Chief editor*; Acad. Dimitar DIMITROV; Prof. Neli BENCHEVA, PhD; Prof. Yordan BAKALOV, PhD; Prof. Tomo BORISOV, PhD; PhD; Prof. Vasil GEORGIEV, PhD; Prof. Valentina ALEKSIEVA, PhD; Prof. Valentin VASILEV, PhD; Prof. Mihail MIHAYLOV, PhD; Prof. Atanas LYONDEV, PhD; Assoc. Prof. Atanaska TUNTOVA, PhD; Assoc. Prof. Rusi YANEV, PhD; Assoc. Prof. Milorad YORDANOV, PhD; Assoc. Prof. Petar TODOROV, PhD

EDITORIAL BOARD

Prof. Georgi MANOLOV, DPS; Acad. Dimitar DIMITROV; Prof. Lyubomir TIMCHEV, DSc; Prof. Yordan BAKALOV, PhD; Prof. Neli BENCHEVA, PhD; Prof. Tomo BORISOV, PhD; Prof. Neli BENCHEVA, PhD; Prof. Atanas LYONDEV, PhD; Prof. Mihail MIHAYLOV, PhD; Prof. Valentin VASILEV, PhD; Prof. Vasil GEORGIEV, PhD; Assoc. Prof. Atanaska TUNTOVA, PhD; Assoc. Prof. Rusi YANEV, PhD; Assoc. Prof. Milorad YORDANOV, PhD; Assoc. Prof. Petar TODOROV, PhD; Prof. Daniel KERGOAT – CNRC National center for Sociological Research – France; Prof. Dr. oec. Antonina DJAKONA – ISMA University of Applied Sciences, Latvia; Prof. Igor BRITCHENKO, DSc – State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland; Assoc. Prof. Aleksandra JOVANOVIĆ, PhD – College of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia; Prof. Ing. Marián MESÁROŠ, DSc – University of Security Management in Košice, Slovakia

The submitted materials express the personal position of the authors and do not commit the Editorial Advisory Board and Editorial Board of the Yearbook.

Central and Eastern European Online Library

© Yearbook, Volume XXI, 2024

Full-text indexed edition at www.ceeol.com

© Cover: Kamelia Koleva Aleksieva, 2025

© Published: Higher School of Security and Economics, 2025

© Printing: VUSI Publishing Complex, 2025

ISSN 2367-8798

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОЛИТИКА*Проф. д-р Михаил Михайлов***Бедност и социално изключване** ..... 9*Ас. Добромир Ангаров***Анализ на възможните кризи
на фона на глобалните процеси** ..... 16**СИГУРНОСТ***Проф. д.с.н. Анна Мантарова***Личната сигурност – перцепции и оценки** ..... 24*Проф. д-р Бойко Петев, докторант Тодор Керанов***Ролята на митниците в превенцията
на изпирането на пари** ..... 38*Доц. д-р Руси Янев***Защита на киберсигурността в България** ..... 47*Доц. д-р Атанаска Тунтова***Не-прилагането на принципа „Замърсителят плаща“
и въздействието му върху екологичната сигурност** ..... 56*Д-р Костадин Язов***Роля на информацията и информационните технологии
в съвременната среда за сигурност** ..... 68*Докторант Елена Пешева***Теоретични основи на психофизическата подготовка
на охранители**..... 77**ИКОНОМИКА***Проф. д-р Цветан Илиев***Макроикономическа политика за постигане
на вътрешно и външно равновесие –
приложение на Диаграмата на Суан**..... 86

СЪДЪРЖАНИЕ

Проф. д-р Бойко Петев

**Необходимост от разширяване на обхвата
на данъчното облагане..... 96**

Доц. д-р Веселин Лулански

Практически аспекти на икономическата сигурност 104

ФИНАНСИ

Проф. д-р Бойко Петев

**Проблемите при данъчното облагане с косвени данъци –
изпитание пред публичните финанси 121**

ПРАВО

Доц. д-р Недялка Петрова

**Присъждане на разноси по данъчни дела –
актуални проблеми и отражение
върху правната сигурност на задължените лица..... 130**

Д-р Петър Ю. Петров

**Възможно ли е да бъде осъден помагач
или подбудител на неизвестен извършител 139**

ФИЛОСОФИЯ

Проф. д-р инж. Максим Алашки

За мотивацията: меценатство 146

Проф. д-р инж. Максим Алашки

За мотивацията: pro bono 153

РЕЦЕНЗИЯ

Д-р Петър Атанасов

**България и Украйна – фрактури, разломи,
безпътица и пътища (Коментар на монографията
„България и Украйна – цивилизационни разломи
и политически успоредици“) 159**

УКАЗАНИЯ

за представяне на статиите за „Годишника на ВУСИ“ 165

CONTENTS

POLITICS

Prof. Mihail Mihaylov, PhD

Poverty and social exclusion 9

Ass. Dobromir Angarov

**Analysis of potential crises
against the backdrop of global processes** 16

SECURITY

Prof. Anna Mantarova, DSS

Personal security – perceptions and assessments 24

Prof. Boyko Petev, PhD, Todor Keranov, PhD student

The role of customs in the prevention of money laundering..... 38

Assoc. Prof. Rusi Yanev, PhD

Cyber security protection in Bulgaria 47

Assoc. Prof. Atanaska Tuntova, PhD

**Non-Implementation of the Polluter Pays Principle
and its Impact on Environmental Security**..... 56

Kostadin Yazov, PhD

**Role of information and information technology
in the modern security environment** 68

Elena Pesheva, PhD student

**Theoretical foundations of psychophysical training
of security guards**..... 77

ECONOMICS

Prof. Tsvetan Iliev, PhD

**Macroeconomic policy to achieve internal
and external balance – application of the Swan diagram**..... 86

Prof. Boyko Petev, PhD

Need to expand the scope of taxation..... 96

CONTENTS

Assoc. Prof. Vesselin Loulanski, PhD

Practical aspects of economic security 104

FINANCE

Prof. Boyko Petev, PhD

**The problems of taxation of indirect taxes –
a test for public finances** 121

LAW

Assoc. Prof. Nedyalka Petrova, PhD

**Awarding costs in tax cases – current issues
and impact on the legal certainty of the debtors** 130

Petar Y. Petrov, PhD

**Is it possible to convict an accessory
or instigator of an unknown perpetrator** 139

PHILOSOPHY

Prof. Maxim Alashki, PhD

About the motivation: a patronage 146

Prof. Maxim Alashki, PhD

About the motivation: pro bono 153

REFERENCE

Petar Atanasov, PhD

**Bulgaria and Ukraine – fractures, faults, roadlessness
and roads (Commentary on the Monograph
„Bulgaria and Ukraine – civilizational cleavages
and political parallels“)** 159

INSTRUCTIONS

---

for submission of articles for „Yearbook of HSSE“ 167

БЕДНОСТ И СОЦИАЛНО ИЗКЛЮЧВАНЕ

проф. д-р Михаил Михайлов

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION

Prof. Mihail Mihaylov, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: Бедността е най-сериозният социален проблем в световен и национален мащаб, защото тя засяга както отделните индивиди, така и цялото общество. Като социален феномен тя е присъща в различна степен както на развитите, така и на развиващите се държави. Бедността и социалното изключване се отразяват на всички области в обществения живот и застрашават социалната, икономическата, образователната, здравната, демографската и политическата стабилност на страната. Само с общите усилия на цялата държава, институциите и обществото борбата с бедността може да даде задоволителни резултати.

Ключови думи: социална политика; бедност; социално изключване

Abstract: Poverty is the most serious social problem globally and nationally because it affects both individuals and society as a whole. As a social phenomenon, it is inherent in varying degrees in both developed and developing countries. Poverty and social exclusion affect all areas of social life and threaten the social, economic, educational, health, demographic and political stability of a country. Only with the joint efforts of the entire state, institutions and society can the fight against poverty yield satisfactory results.

Keywords: social policy; poverty; social exclusion

Бедността е един от най-сериозните глобални проблеми и затова преобладава в обществения дебат през всички исторически епохи. Като социален феномен тя е присъща в различна степен както за развитите, така и за развиващите се държави. Над милиард хора по света живеят в крайна бедност, в невъзможност да осигурят храна, вода и подслон. Това е причина за ниско качество на живот, здравни проблеми, социално изключване, престъпност, миграция, дискриминация. Въпросите, свързани с бедността, са приоритет в политиката на международните и националните институции. В програмата за устойчиво развитие до 2030 г. на ООН, одобрена от 193 държави (вкл. България), като първа от седемнадесетте цели е: „Изкореняване на бедността“.

Бедността е свързана с липса на икономически, социални и културни ресурси за задоволяване на основни човешки потребнос-

ти. Съвременният свят се характеризира със силно неравенство. Бедността е съсредоточена основно в Африка, Близкия изток, Латинска Америка. В САЩ има над 30 млн. души, които не могат да си осигурят подслон и базови човешки потребности. Доклад на швейцарската банка Ю Би Ес (UBS) сочи, че 1 % от световното население е собственик на 43 % от всички световни финансови активи. От 2020 г. 1 % от световното население натрупа два пъти повече пари от останалата част от човечеството, като състоянието на милиардерите расте ежедневно с \$2,7 млрд. [3].

Бедността е въпрос на социална политика и справедливост, но тя е и фактор за политическа дестабилизация и заплахата за икономическата и социалната сигурност на обществото.

От методологическа гледна точка е необходимо да се определят начините, по които се измерва и интерпретира бедността. В Европейския съюз тя се измерва подоходно, като за тази цел е въведена линия на бедността, която е 60 % от медианния еквивалентен доход в съответната държава. Основен източник на статистическите данни за пресмятане на Индикаторите на бедността и социалното изключване е ежегодно провежданото наблюдение „Статистика на доходите и условията на живот“ (SILC) [5]. Евростат обобщава и разпространява в обществеността статистическите данни за всяка държава – членка на Европейския съюз.

Абсолютната бедност е крайно лишение за покриване на основните житейски нужди (храна, вода, подслон, здравни грижи, образование, информация, услуги). Измерва се с помощта на доходен праг – екзистенц-минимум, който е \$2,15 на човек на ден при паритет на покупателната способност от 2017 г. 800 млн. души от световното население живеят с под \$2,15 дневно, като това преобладаващо са деца и жени.

„Относителната бедност“ е икономическа категория, която се ползва от развитите държави. Този показател определя положението на дадено лице спрямо доходите в дадена държава. В държавите – членки на Европейския съюз, този праг е падането под линията на бедност, която се определя по метода на потребителската кошница. Бедни са тези, които могат да задоволят тесен кръг от основните си потребности. По времетраене относителната бедност бива временна, продължителна и трайна. Според Евростат линията на бедност е индикатор, който е праг за ниски доходи, в сравнение с останалите, но не е атестат за нисък стандарт.

Световната банка определя също нивата на бедност:

- линия с по-нисък среден доход на бедност – \$3,20 на ден;
- линия с горен среден доход на бедност – \$5,50 дневно.

Тези равнища на бедност се отнасят за развиващите се държави.

Субективната бедност измерва възприятията на отделните лица за бедност.

Председателят на Европейския комитет на регионите Вашко Кордейро [6] предупреди, че всеки пети европеец е бил изложен на риск от бедност и социално изключване (*Таблица № 1*).

Таблица № 1. Относителен дял на населението, изложено на риск от бедност през 2023 г.

Държава	Относителен дял от населението, изложено на риск от бедност (в %)
Румъния	32
Италия	26,5
Северна Македония	26,2
Гърция	26,1
България	21,3
Франция	20,4
Словения	13,7

Източник: Евростат.

Ако се абстрахира от подходящия метод на оценка на бедността, за анализа ѝ в други държави се ползват променливи, които имат връзка с нея. В Китай, Мексико, Бразилия и др. държави се е наложила т.нар. „многомерна бедност“, която се определя от 4 фактора:

- характеристика на държавата (региона);
- характеристика на населеното място;
- характеристика на домашното стопанство;
- характеристика на индивида.

Оксфордският университет внедрява многомерен индекс на бедността (GMPI – Global Multidimensional Poverty Index 2023):

$$MPI = H \cdot A,$$

където:

H – ниво на бедност;

A – интензивност на бедността [4].

Този индекс показва, че не само количеството пари биха подобрили статута на бедните, а трябва да се повиши нивото на здравето, образованието, услугите, условията на живот.

За проследяване на дейността, свързана с борбата с бедността и социалното изключване в държавите – членки на Европейския съюз, се използват точно определени индикатори: линия на бедност,

лица под линията на бедност, относителен дял на бедните от населението на държавата, относителен дял на бедните преди и след социалните трансфери. Това наблюдение (SILC) се провежда ежегодно. В показателите за бедност са включени както обективни, така и субективни индикатори – отражение на личното възприятие на респондентите, свързано със задоволяване на някои потребности. Към основния въпросник има въпрос за етноса на лицата, като им е дадена възможност за лична идентификация, както при национално преброяване. От 2021 г. е включен нов индикатор за сериозни материални лишения, включващ 13 показателя за достоен живот.

Основните показатели за бедност (*Таблица № 2*) за последните 5 години в България показват тенденция към все още недостатъчно, но трайно намаляване на бедността. Около 1/5 от населението продължава да живее в условия на бедност.

Таблица № 2. Основни индикатори за бедност в България за периода 2019 – 2024 г.

№	Индикатори	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.
1.	Линия на бедност – месечен размер (в лв.)	413,04	451,00	504,33	525,92	637,92
2.	Лица под линията на бедност (в хил.)	1586	1660	1532	1572	1326
3.	Относителен дял на бедните (% от населението)	22,6	23,8	22,1	22,9	20,6
4.	Относителен дял на бедните преди получаване на социалните трансфери (в %)	42,2	41,7	44,3	44,2	45,3
5.	Относителен дял на бедните след получаване на социалните трансфери (в %)	29,6	29,9	31,5	30,3	28,5

Източник: Евростат.

Линията на бедност нараства ежегодно, като най-голямото увеличение е за 2023 г. – с 21,3 %, до 637,92 лв. Това е най-голямото повишаване на прага на бедност – със 122 лв., в сравнение с 525,92 лв. от 2022 г. Увеличението на линията на бедност създава по-широки възможности за социални помощи и услуги, което е съществено за намаляване на бедността.

Най-много бедни (1660 хил.) е имало по време на Covid пандемията през 2020 г. Под прага на бедност през 2023 г. са 1 325 000 лица и като относителен дял са 20,6 % от населението, което е с 2,3 % по-малко бедни от 2022 г., което е напредък в борбата с бедността.

Съществено значение за намаляване на бедността има системата за социална защита (социални и семейни помощи, обезщетения, добавки и увеличение на пенсиите). Първостепенен фактор за попадане в групата на бедните е икономическата активност (Таблица № 3).

Таблица № 3. Относителен дял на бедните в % (над 18-годишна възраст) съобразно икономическата им активност

Година	Заети	Безработни	Пенсионери	Неактивни
2019	8,9	58,9	34,3	29,8
2020	9,6	61,1	37,7	35,5
2021	10,0	50,2	34,7	33,7
2022	9,7	56,9	36,8	33,6
2023	11,4	56,8	23,2	32,7

Източник: НСИ.

За попадане в групата на работещите бедни е необходимо дадено лице да отговаря на следните условия: да работи на пълно или непълно работно време, да е член на семейство, което е с доход под 60 % от медианния за определена година. През 2023 г. дялът на работещите бедни нараства с 1,7 %. Около 450 000 души от 3 млн. работещи се осигуряват на минимална работна заплата. Те попадат в графата на бедните, което е атестат, че политическата нестабилност и прилаганата социална политика не дават очаквания резултат.

През 2023 г. заетите на възраст 16 – 64 години са 2 931 900, като тяхната численост ежегодно намалява поради демографски причини. Коефициентът на безработица е нисък – 4,3 %, което се дължи в голяма степен на нарастването на броя работещи в отрасли, като строителство и услуги. Тревожно е нарастването на младежката безработица. През 2023 г. коефициентът на безработица в част от тази възрастова група (16 – 25 години) достига 12,1 %, а като цяло младежката безработица (16 – 29 години) е 8 % [1].

Относителният дял на изложените на риск от бедност пенсионери за 2023 г. намалява с повече от 13 % в сравнение с 2022 г.

Децата (0 – 17 години), изложени на риск от бедност, през 2023 г. преди социалните трансфери са 40,5 %, а след изплащането на социални придобивки този процент намалява до 26,9. Образователната степен, професията и икономическата активност на родителите са фактор за развитието на подрастващите в семейството.

След 2021 г. активните бедни намаляват, като за 2023 г. броят им е редуциран с 24 200 души. Основните причини за неравностой-

ното положение на трудовия пазар и попадането в групата на бедните са квалификацията и образованието (*Таблица № 4*).

Таблица № 4. Относителен дял на работещите бедни по образователна степен през 2023 г.

Образователна степен	Относителен дял работещи бедни
Начално и без образование	66,5 %
Основно образование	32,9 %
Средно образование	10,8 %
Висше образование	3,2 %

Източник: НСИ.

Анализът на бедността показва, че най-голям риск от бедност има при едночленните семейства над 65 години, като това са преобладаващо възрастни жени. В рисковата група попадат многодетните семейства и фамилии от един родител с деца.

В анализирания петгодишен период се концентрират големи различия сред бедните от различните етноси в зависимост от тяхната икономическа активност. При българите риск от бедност се наблюдава при 14,3 % от етноса, като той е преобладаващ при пенсионерите. Една четвърт от турската етническа група са изложени на риск от бедност, а при ромите той е при 65 % от съвкупността. Тези данни корелират с икономическата активност на трите етноса. Безработни са 30,9 % от ромската общност, като при тях се наблюдава поколенческа безработица и съществуване само на социални помощи, което неминуемо води до маргинализация и заплаха за социалната сигурност на обществото. Безработица се наблюдава при 16,3 % от турската етническа група и при 13,5 % от българската.

В различните региони на България се наблюдава различно ниво на бедността. Във всяка област се определя различна линия на бедност (60 % от медианния доход на домакинство в областта). През последните 5 години най-ниска линия на бедност е индикирана в Северозападния регион, като за 2023 г. в Монтанска област тя е 446 лв., във Видинска – 466 лв., като тези стойности са около 2 пъти по-ниски от София-град (990 лв.). При така дефинираните линии на бедност в 28-те области най-висок относителен дял на бедните под този праг през 2023 г. се наблюдава в Старозагорска област – 25,8 %, а най-ниско ниво на бедните – в Габровска област (7,6 %).

Бедността е най-сериозният социален проблем в световен и национален мащаб, защото тя засяга както отделните индивиди, така и цялото общество. Бедността и социалното изключване се отразяват на всички области в обществения живот и застрашават соци-

алната, икономическата, образователната, здравната, демографската и политическата стабилност на страната. Само с общите усилия на цялата държава, институциите и обществото борбата с бедността може да даде задоволителни резултати. Затова през 2020 г. междуведомствена работна група създава Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване с хоризонт 2030 г., която е приета с Решение на МС на 31.12.2020 г. [2].

Литература

1. **Министерство** на труда и социалната политика. Дирекция „Политика на пазара на труда“. (2024). Кратък анализ на пазара на труда през 2023. [онлайн]. [достъпен 27.11.2024]. <https://www.mlsp.government.bg/uploads/19/zaetost/analiz-za-pazara-na-truda-prez-2023-g.pdf>.
2. **Национална** стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030. [онлайн]. <https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1345>.
3. **„Оцеляването** на богатите“ на „Оксфам“: Неравенството не е неизбежно. [онлайн]. [достъпен 27.11.2024]. <https://clubz.bg/132142>.
4. **Паша, Я.** Определение бедности на основе многомерного статистического анализа. [онлайн]. [достъпен 27.11.2024]. https://spisaniestatistika.nsi.bg/page/bg/details.php?article_id=148.
5. **Статистика** на доходите и условията на живот (EU-SILC). [онлайн]. [достъпен 27.11.2024]. https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/SILC_Metodology.pdf.
6. **Томов, С.** Европейски нюзрум: „Всеки пети“ европейец е застрашен от бедност или социално изключване, съобщи Европейският комитет на регионите. [онлайн]. [достъпен 27.11.2024]. <https://www.bta.bg/bg/news/world/757848-evropeyski-nyuzrum-vseki-peti-evropeets-e-zastrashen-ot-bednost-ili-sotsialno>.

АНАЛИЗ НА ВЪЗМОЖНИТЕ КРИЗИ НА ФОНА НА ГЛОБАЛНИТЕ ПРОЦЕСИ

ас. Добромир Ангаров

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

ANALYSIS OF POTENTIAL CRISES AGAINST THE BACKDROP OF GLOBAL PROCESSES

Ass. Dobromir Angarov

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: През последните години икономическата и политическата ситуация в Република България бяха динамични и трудни за населението, държавната администрация, бизнеса и политическата класа.

Ключови думи: политически реформи; кризи; комуникационна стратегия; развитие на обществото; фалшиви новини

Abstract: In recent years the economic and political situation in the Republic of Bulgaria has been dynamic and difficult for the population, the public administration, the business and the political class.

Keywords: political reforms; crises; communication strategy; societal development; fake news

Увод

През последните години икономическата и политическата ситуация в Република България беше динамична и трудна за населението, държавната администрация, бизнеса и политическата класа. Основните теми в публичното пространство се съсредоточиха основно в пандемията от COVID-19, глобалната икономическа криза, политическото развитие на страната, както конфликтите в Украйна и Близкия изток.

Полемиките в обществото относно проблемите в здравеопазването и пандемията бяха концентрирани основно в представяне на статистически данни за заболели, починали, оздравели, ваксинирани, нужда от имунизация, наличие на профилактика и налагане на правителствени мерки, съобразени с икономическата реалност и здравната обстановка. Кризите следваха една след друга, в повечето случаи застъпвайки се, без да се очертае пауза между тях. В повечето анализи на експерти се констатираше многофакторно кризисно състояние на общество ни с констатирани сътресения в здравната и политическата система, застой в икономиката, породе-

ни от прекъснати бизнес комуникации. Несигурността се явява водещ фактор във всяка една сфера от социалния живот. Основно това възниква и се проявява поради negliжиране на значимостта и взаимовръзката на комуникациите, стратегическите подходи и политиката. Тук следва да се отбележи, че общото между тях е липсата на доверие в държавните институции, международните партньори и организации. На базата на направен анализ на динамиката на отношенията в обществото и екстраполация на причините могат да се прогнозира основните рискове през следващите години, които в даден момент да ескалират в кризи.

Политически разговори и реформи

Нарастващата политико-икономическа криза в Република България, политическото овладяване и парцелиране на институциите и свързаната с това липса на реформи се налага да бъдат решени чрез гласа на суверена и провеждането на поредица избори. Партиите не успяха в няколко последователни парламента да сформират стабилно мнозинство, с което да управляват, и се стигна до следващи парламентарни избори. Неспособността на повечето политически сили да разберат какво искат избирателите от тях и неумението им да комуникират адекватно за предаване на идеите си удължиха политическата нестабилност през два поредни парламента. Техният шумен идеен провал следва да бъде за урок на всички, които заявяват своята амбиция да управляват. С голяма вероятност това следва да се посочи в анализа на техните действия с цел демонстрация и следване на нов начин на политическа комуникация, с компромиси, спокойно, с диалогичност и изграждане на приемлива социална стратегия.

Политика в здравеопазването, пандемии и ваксиниране

През последните години възможностите за предпазване от вирусни инфекции и пандемии [7] се повишиха и вдъгнаха ентузиазъм по отношение на превантивните мерки и темпа на ваксинация. На базата на спазването на държавния план за ваксинация очаквано се намали леталността от вирусни инфекции, като това да доведе до облекчаване на епидемичната тежест върху обществото и наложените за това реципрочни мерки. Направено бе сегментиране на уязвимите групи и се въведе унифициран подход в информационната кампания. В обществото се усети успокояване на притесненията по възрастов, демографски, социално-икономически критерий. Тук следва да се посочи, че се проведе държавна политика за подготовка на целеви групи (медицински медиатори), които да бъдат използ-

вани като комуникационни посредници при общопрактикуващи лекари и стоматолози. Липсата на качествена информация от институции и учени (имунолози, генетици и вирусолози) бе запълнена с тенденциозна дезинформация в определената насока. Малцина учени, подкрепени от правителството, направиха разяснителна кампания за ползите от ваксинирането и новостите в здравната политика, като опитите бяха последователни, но не толкова мащабни. Тук трябва да се отбележи, че спазвайки духа на „свободата на слово“, бяха допуснати целенасочени „алтернативни мнения“ в противоположна посока, като се появиха съмнения в успеха на процеса. Политическите сили не дадоха своя принос за позитивни промени. В своите предизборни кампании някои кандидати заявяваха антиваксерски послания или игнорираха дълбочината на темата. Това допълнително неутрализира позитивната информационна кампания, провеждана на национално ниво.

Реакция на бившите управляващи

Направените недобри конституционни промени и недовършената съдебна реформа поставиха лимит на избора на служебни премиери пред президента. През продължителен период от време служебните кабинети управляваха страната ни без програма и поети политически ангажименти. Те започнаха да правят разкрития за проблемни практики и корупционни схеми при предишните, редовно управляващи правителства, включително и смущаващи зависимости в независимите държавни институции и регулатори. Бившите управляващи ведно с оправданията си и отричането, вместо да демонстрират конструктивна политика, започнаха безпринципно да атакуват и най-малките грешки на политическите си опоненти. През годините това поведение пред обществото може да се окаже деструктивно, поставяйки под съмнение избора ни да сме част от европейското семейство, западната демокрация и всички да са равни пред закона.

Фалшиви новини и конспиративни теории

Както и през предходните години, липсата на адекватна и последователна комуникационна стратегия от страна на правителството неизбежно води до объркване, поява на „фалшиви“ новини [6] (*Фигура 1*) и повишаване на недоверието в действията на държавните институции. В дълбочината на развитие на конспиративните теории се стигна до моменти на заглушаване на истината. В периодичните социални изследвания се констатира, че навсякъде по света има ерозия на доверието в институциите и държавните политики.

Необходимо е да се проведе сериозен разговор за „свободата на словото и изразяването на мнение“, да се търси истината в публикациите, а не в сензации. Като възможно решение и препоръка към правителството ни е да се намерят възможности за по-адекватни мерки и мониторинг на съдържанието, за да може да се предпази обществото от вируса на дезинформацията.

Фигура 1.

Като решение на казусите с представянето на подобна информация е нужно правителството да осигури по-сериозна подкрепа за работа с учители и директори с цел всички да разпознават конспиративните теории и дезинформацията [4: 1104 – 1115].

Смяна на властта – нова надежда

Хипотетично евентуалната смяна на хората във властта дава нова надежда да се приложат от новите управляващи нови подходи на управление и да се формират устойчиви демократични политики за ефективно управление. Констатираните закъснения при провеждането на реформи в редица ключови сектори (правосъдие, енергетика, здравеопазване, бизнес среда, селско стопанство, образование) и натрупаното недоверие в институциите правят тези процеси сложни и непредсказуеми. Потенциалът на евентуална криза е заложен в сложния и непредсказуем характер на коалиционните взаимоотношения в едно бъдещо правителство. Натрупаните очаквания за промяна в обществото сочат, че ни очаква решаване на редица предизвикателства и институционални промени. След направен анализ на политическата и социалната среда могат да се дефинират различни по своя характер рискове пред общественото развитие, като:

А) Поведение на управляващата коалиция

Съставянето на правителство от няколко различни по своята политическа ориентация партии е силно предизвикателство за провеждане на коалиционен диалог. При защитаване на различни идеи, структура, опит и мотивация при провеждане на разговорите от партиите и коалициите това е почти невъзможно. Едно подробно разписано коалиционно споразумение би решило въпроса за поддържането на единство, разбираема комуникация и непрекъснатата вътрешна координация. Така ще има възможност да се избегнат противоречията и атаките между управляващите в бъдещата коалиция.

Б) Политически разногласия

При прочит и анализ на политическите процеси през последните години ясно се открояват натрупаните с времето проблеми. Няма как да продължим да се развиваме в европейските хоризонти напред, без да разберем как и какво се е случило във времето. Тук следва да се подчертае, че Република България има да разрешава сериозен информационен дефицит между управляващи и общество. Без изготвяне и прилагане на ясна комуникационна стратегия няма как да има чуваемост и разбиране на проблемите. Затова е нужно партиите от целия спектър да извървят пътя на единението в общозначими държавни приоритети и наистина да започнат да се държат като „конструктивни политически играчи“. Само така ще бъдат последователни в това, което казват, и в това, което правят. В противен случай могат да предизвикат няколко взаимно свързани кризи.

В) Потенциална криза в здравеопазването и администрацията

Реакцията на правителството и последствията от последната световна пандемия от COVID-19, изведени на преден план, разкриха сериозни недостатъци в изградената ни здравна система. Правителствената политика в тази сфера има нужда да бъде преосмислена, да бъде обезпечена с необходимия ресурс, да се въведе контрол на разходите в конкретната сфера и здравеопазването да се възприема като инвестиция в бъдещето. Основно финансовите ресурси следва да се концентрират в превенция, дигитализация, иновативни методи на лечение [5], свързани ефективни клинични пътеки и мониторинг на уязвимите групи от населението. Разкритията на служебните кабинети и на някои разследващи журналисти показаха началото на разпад в конкретни институции и социални сектори. Очертаващата се реформа в тях следва да се съсредоточи в законодателни промени след взаимно свързана комуникация по темата. Трябва да се проведат задълбочено изследване и анализ на нуждите на пациентите, техните очаквания, обслужване и текущи проблеми.

Прецизен анализ на качеството на обслужване и ситуацията в държавната администрация ни показва подобни по своята същност

проблеми и предизвикателства. Тук следва да се подходи новаторски и при необходимост да се обучи „нова вълна“ административни специалисти и да се изработи нова концепция за „работа с клиента“. Оценката за въздействие на процесите и публичните обсъждания следва да се превърнат в реален/полезен инструмент за политиците и ръководителите в администрацията. При въвеждане на политика за мащабно, пълно и ефективно електронно управление на „едно гише“ [8] ще се постигне реално намаляване на административната тежест и загуба на работно време. Държавните служители трябва да разберат, че са функция от административните потребности на населението и тяхната социална нужда. Ако правителството не изгради адекватна комуникационна стратегия, адекватен контрол и оценка на служителите си, усилията ще бъдат напразни.

Г) Представяне на Република България пред институциите на Европейския съюз

През последните години, след приемането ни като пълноправен член на Европейския съюз, партньори са ни подавали множество сигнали в съответните органи, че са констатирани проблеми в работата на институциите у нас. Поредицата скандали, разкрития и антиевропейска реторика на „псевдоконсервативните“ и националистическите партии влияят негативно на имиджа на България пред политиците от останалите европейски държави. При липса на адекватни стратегически мерки за подобряване на комуникацията с европейските институции има вероятност да отпадне дислоцирането на седалище на съюзна структура у нас. Липсата на адекватна комуникационна и финансово обвързана политика може да окаже негативно влияние и позициониране като надежден партньор при усвояване на средства от кохезионните фондове, присъединителни политики и целеви плащания. Влизането в действие на амбициозния план на „Зелената сделка“ и кръгова икономика [3: 377 – 384] ще усложни допълнително взаимодействието на държавните и съюзните структури. Тези инициативи вече поставят на изпитание цели икономически сфери, които ще бъдат подложени на глобална трансформация в слединдустриалната епоха. Република България предприе законодателни действия в тази насока, което в бъдеще ще рефлектира върху индустриалното развитие на страната [2]. Това, което затруднява комуникацията между Брюксел и София (подобно на почти всички държави в ЕС), е каква е цената на „зеления“ преход и кой ще я плати.

Желанието на политиците да оставим планетата на децата и следващите поколения чиста (*Фигура 2*) и обезпечена ресурсно е безспорно, но европейските институции трябва да намерят начин да се осигурят нужните средства за трансформация на проблемните

сектори (енергетиката, индустрията, околната среда), за да не се превърне това в криза през следващите години.

Фигура 2.

Д) Влияние на фалшивите новини

Само провеждане на активна комуникационна политика, основана на истински събития и факти, на ползите от постиженията на науката, може да опровергае рязко надигащата се вълна „фалшиви новини“. Трябва ясно и последователно да се заяви от отговорните институции, че това е проблем в целия свят и той е проекция на военнополитическите конфликти, глобализацията, несигурността и засилващите се икономически/социални неравенства и бедност. Важно е да се обърне особено внимание с цел да не прерасне в глобална криза. Тук следва да се приложат последователен подход, ясни послания за различните целеви групи, координация между отделните държавни институции и ползване на различни комуникационни канали. Особен фокус на тази кампания следва да бъдат децата и възрастните хора, явяващи се най-уязвимите групи, които лесно могат да бъдат манипулирани и да попаднат под въздействие на фалшивите новини. Правителството на Република България трябва да има активна позиция и диалог с доставчици на дигитални услуги (местни или глобални) с цел изграждане на информационна среда с качествено, неманипулативно съдържание и борба с фалшивите новини. При липса на тази политика могат да се нанесат непоправими щети върху националната сигурност на страната.

Заклучение

На базата на гореизложеното следва да припомним, че от комуникационна гледна точка се намираме в непозната ситуация и в силно турбулентни времена. Процесът на образование не трябва да спира в конкретна точка от живота, била тя края на средно или висше образование. Динамиката на времето, знанието и опитът през XXI век доказват, че светът се променя и усложнява с нарастващи

темпове, непознати в исторически план. Постоянното усвояване на знания от заобикалящата ни среда и от чуждия опит спомага за изграждане на подготвени/функциониращи социални системи и общества. Това е необходимо, но недостатъчно условие при трансформиране на обществените комуникации и политики с цел преодоляване на кризите. Човечеството като вид е постигнало огромен напредък и в момента говорим не само за нова индустриална революция, а за преход към нова ера – т.нар. „ера на интелекта“, която открива много нови възможности. Технологиите дават възможност всеки индивид да разгърне пълния си потенциал, включително чрез новите възможности, които носят за образователните и здравните системи. Икономиката от друга страна бива трансформирана от нова вълна креативно предприемачество [1].

Литература

1. **Клаус Шваб**: Иде нова ера за човечеството. Встъпителна реч на Клаус Шваб (основател и президент на Световния икономически форум в Давос) при откриване на световната правителствена среща на върха 2024. [онлайн]. <https://trud.bg/a/articles/клаус-шваб-иде-нова-ера-за-човечеството>.
2. **Стратегия** за преход към кръгова икономика на Република България за периода 2022 – 2027 г. Приета с Решение № 832 на Министерския съвет от 26.10.2022 г.; валидна до края на 2027 г. [онлайн]. <https://strategy.bg/Strategic Documents/View.aspx?id=1559>.
3. **Тунтова, А.** Кръговата икономика в контекста на климатичните промени и зелената сделка. – В: *Сборник с доклади от международната научно-практическа конференция „Кръговата икономика в контекста на релацията индустрия 4.0 – общество 5.0“*, Свищов, 2022, с. 377 – 384. Свищов: Д. А. Ценов, 2022. ISBN (print) 978-954-23-2249-8. ISBN (online) 978-954-23-2250-4.
4. **Язов, К.** Информацията в контекста на сигурността и в условията на глобализация. – В: *Сборник с доклади от научната конференция „Знание, наука, технологии, иновации“*, 28.04.2023. Велико Търново: Институт за знание, наука и иновации, 2024, с. 1104 – 1115. ISSN 2815-3472 (Print). ISSN 2815-3480 (CD).
5. <https://www.mig.government.bg/vodestha-novina/ministar-stojcheva-inovativnite-podhodi-v-zdraveopazvaneto-podobryavat-grizhite-za-pacientite>
6. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/599386/EP_RS_ATA\(2017\)599386_BG.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/599386/EP_RS_ATA(2017)599386_BG.pdf)
7. <https://vitaria.net/kakvo-e-pandemiya-i-kakvo-epidemiya-kakva-e-razlikata>
8. <https://hra.bg/wps/wcm/connect/hra.bg>

ЛИЧНАТА СИГУРНОСТ – ПЕРЦЕПЦИИ И ОЦЕНКИ

проф. д.с.н. Анна Мантарова

Институт по философия и социология на БАН

PERSONAL SECURITY – PERCEPTIONS AND ASSESSMENTS

Prof. Anna Mantarova, DSS

*Institute of Philosophy and Sociology
of the Bulgarian Academy of Sciences*

Резюме: Актуалността на темата се определя от значението на личната сигурност за отделния човек – за качеството на живота му, за дейността му, както и за обществото като цяло. В статията се анализира защитата на индивида и неговото имущество от престъпления като елемент на личната сигурност. В допълнение към статистическите данни за престъпността на Министерството на вътрешните работи са използвани и резултатите от национално представително емпирично социологическо проучване сред пълнолетното население, проведено през декември 2022 г. На фона на статистическите данни за регистрираните престъпления са представени и анализирани данни за възприемането на престъпността, за оценките на хората за нея като проблем, за тяхната уязвимост, а също и за виждането им за ролята на държавата в осигуряването на сигурността на гражданите и тяхното имущество. Разгледани са и оценките за изпълнението на тези функции от страна на държавата. Проследява се как индивидът реагира на риска да стане жертва на престъпление. Търсят се и зависимости от социалнодемографските характеристики на респондентите.

Ключови думи: престъпност; човешка сигурност; лична сигурност; оценки; лични стратегии

Abstract: The relevance of the topic is determined by the importance of personal security for the individual – for his quality of life, for his activity, as well as for a society as a whole. The article analyzes the protection of the individual and his property from crimes as an element of personal security. In addition to the crime statistics of the Ministry of Internal Affairs, the results of a nationally representative empirical sociological survey of the adult population conducted in December 2022, are also used. On the background of statistical data on registered crimes, data on the perception of crime, people's assessments of it as a problem, their vulnerability, and also their vision of the role of the state in ensuring the security of citizens and their property are presented and analyzed. The assessments of the fulfillment of these functions by the state are examined. It is monitored how the individual reacts to the risk of becoming a victim of crime. Dependencies on the socio-demographic characteristics of the respondents are also sought.

Keywords: crime; human security; personal security; assessments; personal strategies

Въведение

През последните десетилетия в условията на динамични социални промени и на фокусиране върху индивида, човешките права и качеството на живот нови измерения придоби и въпросът за личната сигурност. Чувството за уязвимост, за липса на сигурност е състояние, което пряко засяга благополучието и активността на индивида. То допринася за затваряне на хората в микрообщности, за редуциране на контактите и активността им. Човек, който се бои за физическата си сигурност и за неприкосновеността на имуществото си, не може пълноценно да учи, да работи, да развива бизнес, да почива и да се възстановява. Изморени от страх и напрежение, хората предпочитат спокойствието и порядъка, не проявяват афинитет към риск и инициатива. Наред с други фактори, опасенията за личната сигурност допринасят за стесняване на жизнените планове във времеви и съдържателен аспект и за минимизиране на целите, които са фокусирани изключително върху ежедневието. Ограничаването на личните цели и стратегии неизбежно лимитира и развитието на обществото и перспективите му. В този план личната сигурност е от ключово значение не само за индивида като съществено влияеща върху качеството на живота му, но също и за обществото като цяло.

Теоретична рамка

Личната сигурност е един от компонентите на значително по-широкото по обхват понятие „човешка сигурност“. Именно тя е предмет на Доклада за развитието на човека от 1994 г. В предлаганата там теоретична конструкция се обособяват две полета – защита от въздействието на трайно появяващи се заплахи, като глад, болести и репресии, и защита от внезапни и травмиращи сривове в ежедневието на живот на хората, в техните домове, на работните им места и в общностите [8]. Сред изброените в доклада седем компонента на човешката сигурност е отредено подобаващо място и на личната сигурност, като в нея са включени физическата защитеност от явления, като изтезания, войни, криминални нападения, семейно насилие, употреба на наркотици, самоубийства, и дори пътни инциденти [2: 11].

В българския доклад за човешката сигурност [2] личната сигурност е дефинирана като „обратнопропорционална на уязвимостта и безпомощността на хората по отношение на физическо и духовно насилие, упражнявано от отделни лица, групи лица или държавата (полицията, въоръжените сили, съдебната система) Освен това личната сигурност предполага гарантираност срещу посегателства срещу собствеността“ [2: 63].

Някои автори, като например Арнолд Уолфърс, различават субективна и обективна сигурност [11: 30]. Обективната сигурност се свързва с отсъствието на заплахата, а субективната – с отсъствието на страх от заплахата. Именно това субективно усещане за липса на сигурност и за заплахата е от ключово значение.

В този теоретичен контекст, анализирайки личната сигурност, ще се спра на първо място на сигурността по отношение на криминални посегателства, като разгледам двата аспекта – обективната ситуация, определяща реално съществуващата заплахата, и субективното усещане за сигурност – перцепциите и оценките на хората за състоянието на престъпността и тяхната уязвимост. Накратко ще насоча вниманието и към елемент от другото поле на човешката сигурност, а именно – отнасящ се до защитата от болести и опазването на здравето.

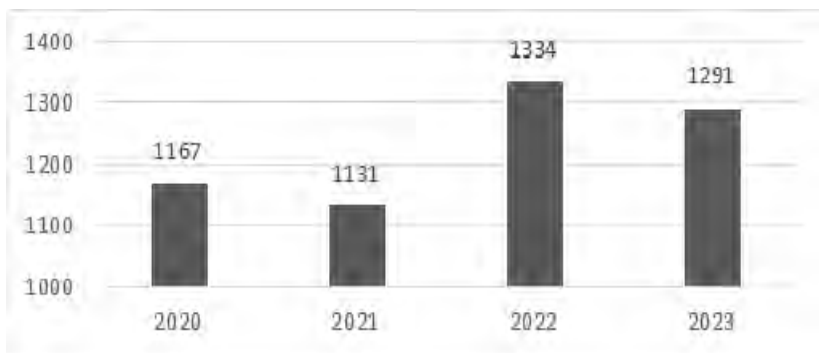
Освен статистиката на МВР за регистрираните престъпления [3 – 6], тук се използват и резултати от проведено национално представително за населението над 18 години емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рискове“, осъществено от екип под ръководството на автора, работещ по проект, финансиран от ФНИ [7]. В рамките на изследването е събирана информация за широк спектър рискове, съпровождащи индивида в съвременното общество. Извадката е стохастична, двустепенна, гнездова. На първа стъпка с вероятност, пропорционална на броя на населението в отделните селища и при спазване на съотношението град – село, на случаен принцип са определени населените места, в които ще се проведе изследване. От извадковия план са изключени селища с население под 100 души, като там живее под 1 % от генералната съвкупност. На втора стъпка са определени 100 гнезда, в които по модифицирания метод на Киш са подбрани единиците за изследване. Информацията е събирана чрез стандартизирано интервю „лице в лице“ в домовете на респондентите. Обемът на изследваната съвкупност е 937 души, което гарантира достатъчна точност по интересуващите ни признаци.

Обективната ситуация

Както е известно, реалната престъпност включва както регистрираните престъпления, така и скритата престъпност. Макар че статистиката на полицията дава информация само за регистрираните престъпления, все пак се очертават някакви приблизителни контури на реалната ситуация. Като цяло погледът назад във времето показва оформяне на тенденция на спад на престъпността – тенденция, която обаче през отделни години се прекъсва. Така например през 2022 г. ръст бележи както броят на регистрираните престъпле-

ния (83 876 срещу 78 418 през 2021 г.), така и коефициентът на 100 000 души (1287 срещу 1131) [5]. През следващата 2023 г. има стабилизация и макар и минимален спад [6].

Фигура 1. Регистрирани престъпления на 100 000 души

Източник: Доклади за дейността на МВР – 2020 г., 2021 г., 2022 г. и 2023 г.

Погледът към статистиката на регистрираните престъпления показва като цяло тенденция на спад. Безспорно за това има обективни предпоставки – стабилизация на икономиката, на административните структури, вкл. правоохранителните органи и пр. Не бива обаче да се игнорират и промените в демографската структура на населението. Не само като абсолютен брой, но и като относителен дял намалява броят на хората във възрастовите групи, чиято криминална активност е най-висока, особено на мъжете, които доста по-често от жените са извършители на престъпления. Така например според данните на НСИ през периода от 2010 до 2023 г. делът на мъжете между 20 и 39 години спада от 17,12 на 10,72 %.

Следва да се подчертае, че статистиката на полицията дава информация за регистрираните престъпления. Но освен регистрираната престъпност, има и скрита, т.е. такава, която по едни или други причини (несъобщаване на полицията или т.нар. „полицейски филтри“) не достига до регистрация. По мнение на експертите и според провежданите виктимологични изследвания тя е доста висока [10: 41]. Що се отнася до скритата престъпност, то провежданите виктимологични изследвания установяват трайното ѝ нарастване до рекордно високи нива – през 2019 г. (последната година, за която има данни) незааявените от гражданите престъпления са над 60 % [10: 42].

Статистиката показва, че в най-голяма степен за общия спад на престъпността допринася устойчивото намаляване на случаите основно в няколко категории – умишлени убийства, нападения, кражби на автомобили, кражби от жилища с взлом, джебчийски

кражби. Но при последните две (които са и най-многобройни) има най-големи разминавания между полицейската статистика и информацията от виктимологичните изследвания.

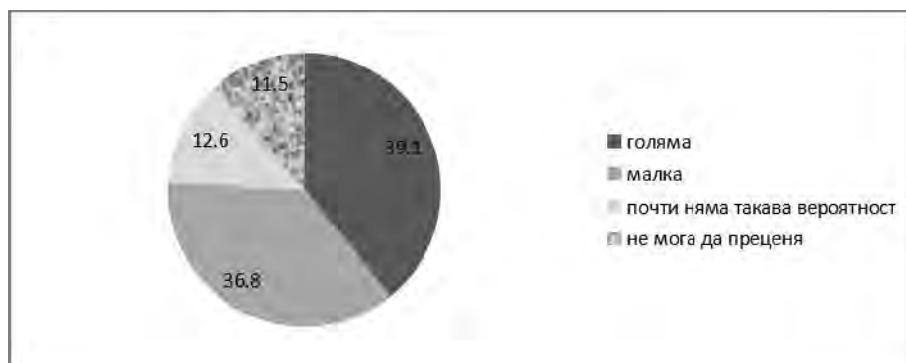
Интересна е динамиката при най-многобройните престъпления – кражбите. След значителния спад през 2020 и 2021 г., в голяма степен повлиян от наложените ограничителни мерки във връзка с разпространението на КОВИД-19, през 2022 г. тези престъпления бележат осезаем ръст. Но значителният спад – с около 1/4 на домовете кражби през 2023 г. в сравнение с 2022 г., е трудно обясним. Може би част от обяснението е във факта, че при този вид престъпления скритата престъпност е особено висока – твърдение не само на експерти, но и потвърждавано от виктимологичните изследвания.

Субективни перцепции, оценки и отреагиране

На фона на очертаната обективна ситуация 60,6 % от респондентите в посоченото изследване считат, че в обществото ни състоянието на престъпността е „много тежък“ и „тежък“ проблем. Тези оценки обаче я поставят доста по-назад от обедняването, което е определено по този начин от над 80 % от анкетиранияте. Най-често като „тежък“ и „много тежък“ проблем определят състоянието на престъпността живеещите в София – 79,4 %.

Оказали се в такава ситуация, повече от 1/3 от респондентите – 39,1 %, оценяват вероятността те лично да станат жертва на престъпление като голяма. На другия полюс – че почти няма такава вероятност, са 12,6 %. Не могат да определят 11,5 %.

Фигура 2. Как оценявате вероятността Вие лично да станете жертва на престъпно посегателство?

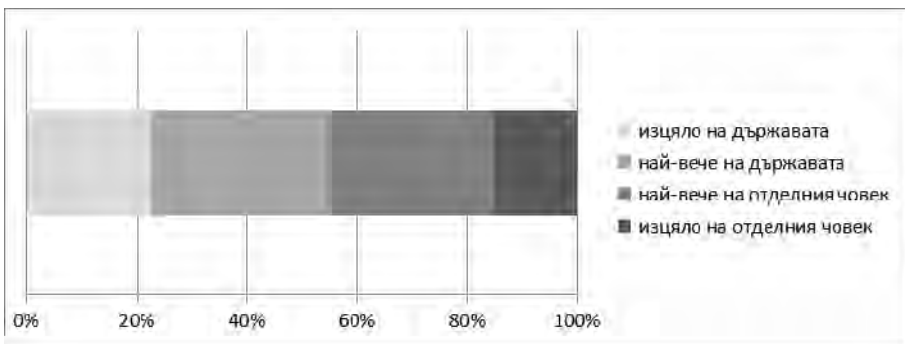

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Очевидно е, че при такова разпределение на отговорите независимо от състоянието на другите индикатори за качество на живота то трудно може да се определи като високо.

В мненията си чия грижа трябва да е обезпечаването на личната и на собствеността сигурност хората са разделени. Според 54,6 % това трябва да е изцяло или предимно ангажимент на държавата, докато останалите считат, че за това трябва да се грижи отделният човек. Очаквано, установяват се връзки между подкрепяното твърдение и социалнодемографски характеристики. Мнението по този въпрос е най-силно свързано с материалното положение на изследваните лица. Твърдението, че обезпечаването на личната и на имуществото сигурност следва да е изцяло грижа на държавата, се подкрепя от 9,5 % от хората, определили материалното си положение като много добро, от 10 % от тези с добро положение, 20,4 % – със задоволително, и 37,2 % – с лошо (при средно 22,7 %). Обратно, че грижата за сигурността следва да е изцяло или предимно ангажимент на отделния човек, мислят около 2/3 от тези с много добро и добро материално положение, 45,9 % със задоволително и само 26,2 % с лошо материално положение (при средно 44 %).

Фигура 3. Според Вас чия грижа трябва да бъде обезпечаването на сигурността на хората и имуществото им?

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

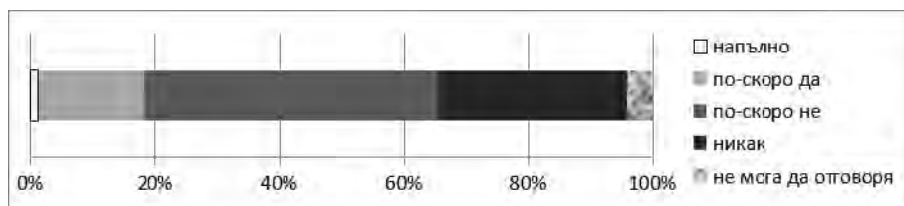
Добре забележима е и връзката с местоживеенето. Че изцяло или предимно държавата трябва да осигурява сигурността на гражданите си, са на мнение почти 3/4 от живеещите в селата, повече от половината от жителите на градовете и само 37,5 % от столичани. Установява се и връзка с възрастта на респондентите. Най-често това задължение вменяват на държавата възрастните над 60 годи-

ни – 77,2 %, докато на другия полюс с 40,9 % са хората между 40 и 49 години. Възрастовата група 30 – 39 години е с доста близка до тях позиция, докато най-младите – 18 – 29 години, в по-голямата си част са с очаквания, отправени към държавата.

Регистрираното изнасяне на отговорите на въпроса „Чия грижа трябва да бъде обезпечаването на сигурността в посока на отделния човек?“ много вероятно е повлияно не само от общата тенденция на нарастване на значението на личната активност и стимулирането ѝ, но и от съществуващата неудовлетвореност от продължилата повече от три десетилетия неспособност на държавата да овладее престъпността и ефективно да защити своите граждани, което принуждава отделния човек да поеме „в свои ръце“ грижата за сигурността си.

Установената категорична неудовлетвореност от правеното от държавните институции за гарантиране на безопасността на хората не е никаква изненада на фона на високия дял респонденти, определящи състоянието на престъпността като „тежък“ и „много тежък“ проблем, което всъщност е резултативна величина от дейността на държавата в не едно направление.

Фигура 4. Доколко сте удовлетворени от това, което държавните институции правят за гарантиране на личната и на имуществото сигурност?

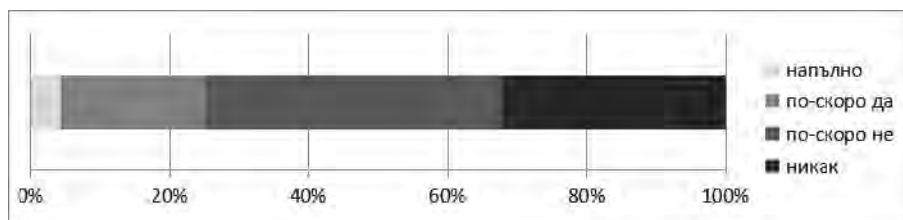
Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Напълно удовлетворени от правеното от държавата по отношение на обезпечаване на личната сигурност са минимален процент – напълно 1,2 % и частично 16,8 %, или общо по-малко от 1/5. На друго мнение са 76,8 %: напълно неудовлетворени – 30,2 %, а по-скоро „не“ – 47,6 %. При това събраната информация показва липса на статистически значими различия по признаци, характеризиращи личността.

В подкрепа на констатираната неудовлетвореност от правеното от държавата са и отговорите на въпроси, свързани с оценка на действията на полицията от страна на тези, които през предхожда-

щата изследването година са били жертва на някакво престъпно посегателство и са уведомили органите на МВР. И тук се вижда категорично доминиране на неудовлетвореността. Около 1/4 са дали някаква степен на положителна оценка на действията на полицията след уведомяването ѝ, че са станали жертва на престъпно посегателство. Напълно удовлетворените от действията ѝ са едва 4,2 % и 20,8 % – частично. За сметка на това на другия полюс – пълна неудовлетвореност, са изразили 32,3 %, а по-скоро недоволни са 42,7 %. Различията, които се забелязват са по линия на местоживеенето, – най-недоволни са столичани и жителите на селата.

Фигура 5. Удовлетворени ли сте от действията на полицията?

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Повече от очевидно е, че държавата не отговаря на очакванията и изискванията на гражданите си по отношение на основно тяхно право и не може да се очаква, че това няма да рефлектира и върху тяхното отношение към държавата и към изпълнението на гражданските им задължения.

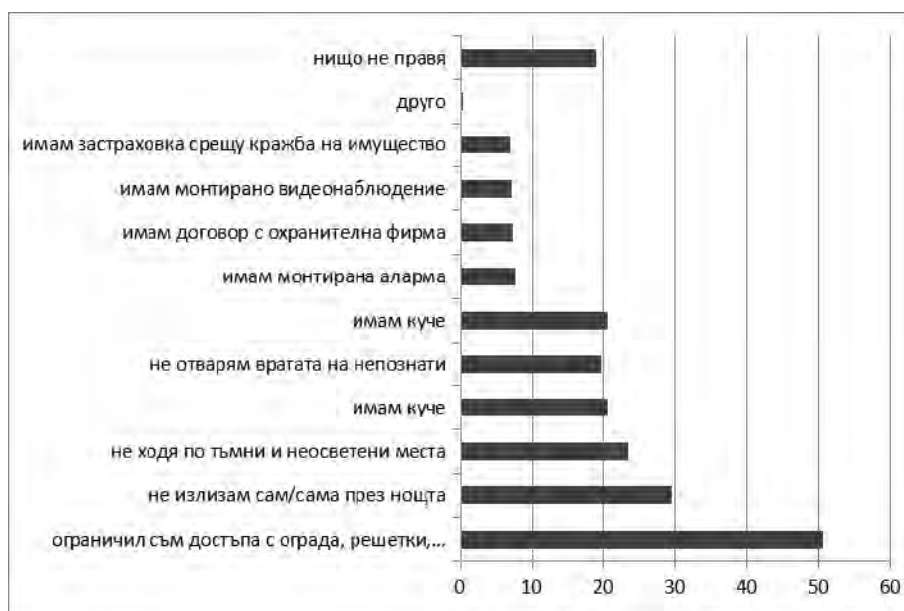
На фона на очертаната картина интерес представлява какво правят отделните граждани, за да предпазят себе си и имуществото си. Събраната информация показва, че по-малко от 1/5 по една или друга причина не правят нищо. Това най-често са хора, определили материалното си положение като лошо – в тази група те са 50 %, докато в извадката са 33 %.

Обратно, по-малък относителен дял, отколкото в извадката, имат хората с добро материално положение (съответно 16,9 и 24,7 %) и живеещите в столицата (12,9 и 17,6 %). Най-често предприеманите действия са насочени към ограничаване на достъпа до себе си и имотите си (огради, решетки на прозорци и пр.). Половината от респондентите са направили нещо с такава цел. Фактът, че не се установява връзка с материалното положение, говори, че хората са действали различно, според възможностите си. Масова практика в селата

е да се отглежда куче с цел охрана. Делът на жителите на села, направили това, е повече от 2,5 пъти по-висок, отколкото дела им в извадката (26,9 срещу 10,4 %). Относително малко, очевидно по финансови причини, са тези, които ползват охранителни фирми, аларми и видеонаблюдение. В тази група определено доминират хората с много добро материално положение, столичани, представители на възрастовата група между 40 и 49 години. Техните дялове сред далите положителен отговор на съответните въпроси достигат до 3 пъти по-високи стойности от представителството им в извадката.

Фигура 6. Вие лично правите ли нещо, за да повишите своята и на имуществото си сигурност?

Източник: *Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.*

Значителна част от хората в ежедневно си поведение се съобразяват със ситуацията – почти 30 % не излизат сами в късните часове и през нощта, други над 20 % не ходят в тъмни и неосветени места, още толкова не отварят вратата на непознати. Очаквано, сред постъпващите така жените са много по-силно представени, както и възрастните над 60 години. В тази посока са и доста от отговорите на жителите на градове, които не са областни центрове. Сходни зависимости се наблюдават и при въпроса дали респондент

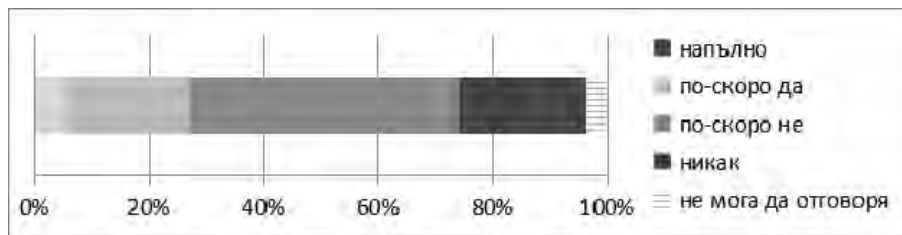
тите отварят вратата на непознати. Такъв отговор много по-често дават столичани – делът им сред посочилите го е 2 пъти по-голям от този в извадката. В същото време жителите на селата показват голяма откритост. Сред така постъпващите те са едва 3,3 %, докато в извадката живеещите на село са 10,4 %.

Защитеност на здравето и риск от болест

В хода на емпиричното изследване вниманието бе насочено и към здравето. Защитеността от риска болест е от голяма важност. И поради това той е „един от основните рискове, защитата от които все повече се схваща като универсално човешко право“, което обуславя изграждането на държавни и частни осигурителни схеми, чрез които в една или друга степен рискът се социализира. Ролята и отговорността на държавата в това отношение се възприемат като ключови и съответно очакванията на населението са високи [1: 36].

Относно риска от болести от първостепенно значение е състоянието на здравеопазването. Оценките на населението обаче не са позитивни. За 21,8 % от анкетираните състоянието му е много тежък проблем, а за още 34 % – тежък. Изненадващо, като се има предвид възрастта на студентите, те го извеждат като втори по тежест проблем в обществото ни, като приблизително 55 % дават една от двете отрицателни оценки. Очевидно, освен мненията на близките, за формирането им са били достатъчни и спорадичните лични контакти, а и придобитите при днешната висока мобилност впечатления от други държави. Очаквано, тези оценки намират потвърждение в удовлетвореността от правеното от държавата в това отношение.

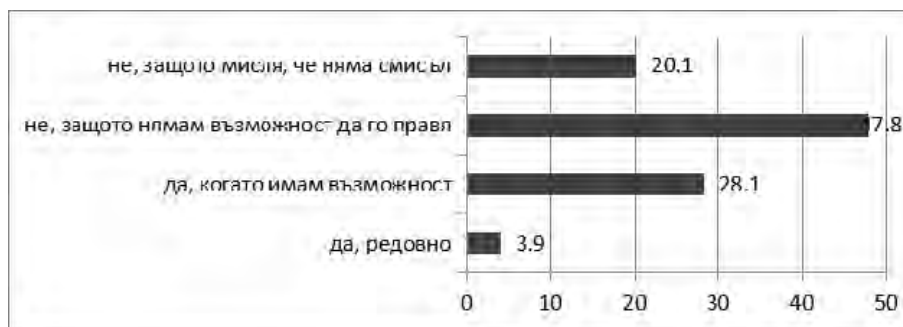
Фигура 7. Доколко сте удовлетворени от това, което държавните институции правят за осигуряване на достъпна и качествена медицинска помощ?

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рискове“.

Що се отнася до личната активност, прави впечатление, че тя е в доста ограничен мащаб. Минимален е делът на тези, които редовно пестят за непредвидени медицински разходи.

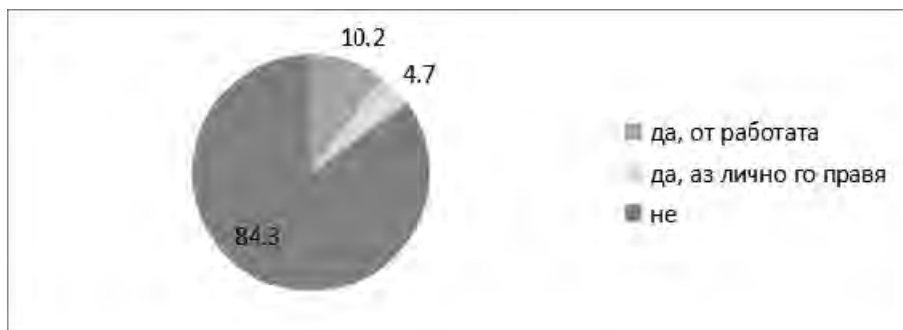
Фигура 8. Пестите ли пари за неочаквани медицински нужди?

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Като се прибавят и тези, които го правят, когато имат възможност, се получава приблизително 1/3 от пълнолетните български граждани. Почти половината директно отговарят, че нямат такава възможност. Допълнителното здравно осигуряване също не е популярно. За преобладаващата част от тези, които имат, то е направено от работодателя.

Фигура 9. Имате ли допълнително здравно осигуряване?

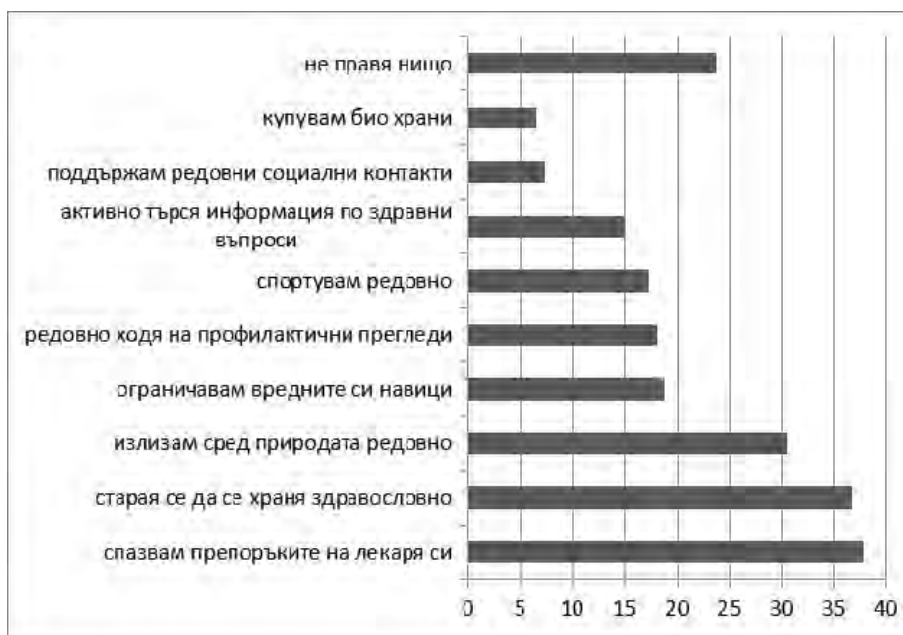

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Ниска е и информираността за предлаганото от застрахователните дружества. Определят своята информираност като добра 15,9 %, като слаба – 25,4 %, а напълно неинформирани са повече от половината – 58,6 %.

И докато ниската активност по отношение на действия, изискващи финансови средства, може да се свърже с недобро материално положение, то обяснението за пасивност по други линии явно се дължи на negliжиране на здравето и отказ от лично участие в запазването и подобряването му.

Фигура 10. Вие лично какво правите, за да съхраните/подобрите здравето си?

Източник: Емпирично социологическо изследване „Превенция и управление на рисковете“.

Почти 1/4 (23,8 %) директно заявяват, че не правят нищо. Само 18,1 % редовно ходят на профилактични прегледи. И докато покупката и консумацията на биохрана са недостъпни за огромна част от населението по финансови причини, то стремежът към здравословно хранене, което е възможно за повече хора, се споменава едва от 36 %. Редовно излизат сред природата едва 30 %, спортуват

17 %. Всичко това говори за липса на индивидуална активност, на грижа за собственото здраве.

Очевидно е, че във фокуса трябва да попадне и стимулирането на личната грижа и активност, което в крайна сметка ще има положителен ефект не само за отделната личност, но и за окръжаващите, и за обществото като цяло.

Изводи

Общият извод от събраната в хода на изследването тематично разнообразна информация е, че сред населението доминира мнението, че именно държавата трябва да има основната грижа за предпазване на хората от широк спектър рискове. В особено голяма степен това се отнася до рисковете за физическото състояние и неприкосновеността на личността. Общото мнение обаче е, че държавата е далеч от изпълнение на ангажиментите си – не обезпечават достъпно и качествено здравеопазване, околна среда, която да не вреди на здравето на хората, не ги защитава в приемлива степен от престъпни посегателства срещу тях и собствеността им.

Изследването показва наличие сред значителни групи от населението на обезпокоеност за личната сигурност, което очевидно не може по никакъв начин да се впише в представата за високо качество на живот. И едновременно с това, че очакванията и изискванията на хората за гарантиране на неприкосновеността им категорично са отправени към държавата, според доминиращите оценки тя е далеч от това да отговори на тях адекватно. При съществуващата неудовлетвореност от правеното не може да се очаква, че няма да има отражение и върху авторитета на държавността, върху отношението на хората към държавата и към изпълнението на гражданските им задължения. Същевременно несигурността и неудовлетвореността от действията на държавата за осигуряване на безопасността на гражданите формират масови желаниа за завишаване на санкциите спрямо извършителите на престъпления (включително и малолетни), а в по-общ план – и за по-твърда политика изобщо. Друг риск е negliжирани социални проблеми и конфликти, релевантни към сигурността на гражданите, да придобиват етническа окраска и да застрашават междуетническите отношения.

Разочарованието от продължилата повече от три десетилетия неспособност на държавата да овладее престъпността и да гарантира основно право на гражданите си принуждава отделния човек да вземе „в свои ръце“ грижата за сигурността си. Неудовлетворени от правеното от държавата, гражданите според възможностите си предприемат широк спектър действия – от фокусиране в повишава-

не на защитеността си – собствената и на имуществото си, до адаптиране на ежедневното поведение към ситуацията.

Очевидно е обаче, че независимо от личната активност и ефективността на индивидуално предприеманите действия държавата следва да направи още много, за да изпълнява адекватно своите базисни функции, за да може да разчита на коректност, партньорство и съзидателна активност от страна на гражданите си.

Литература

1. **Генов**, Н. Източна Европа в глобалните процеси. София: Св. Кл. Охридски, 2000.
2. **Димитров**, Димитър, Георги Карасимеонов, Живко Георгиев, Александър Стоянов. Човешката сигурност в България – 1997. София: ПРООН България, Фондация „Фридрих Еберт“, Център за изследване на демокрацията, 1998.
3. **Доклад** за дейността на МВР през 2020 г. МВР, 2021.
4. **Доклад** за дейността на МВР през 2021 г. МВР, 2022.
5. **Доклад** за дейността на МВР през 2022 г. МВР, 2023.
6. **Доклад** за дейността на МВР през 2023 г. МВР, 2024.
7. **Емпирично** социологическо изследване „Превенция и управление на рискове“.
8. **Мантарова**, А. Престъпност и лична сигурност. – В: *Мантарова*, А. (Съст. и ред.). Предизвикателства на европейската перспектива. София: Аля, 2006, с. 170 – 197.
9. **Регионални** измерения на престъпността в България. София: Център за изследване на демокрацията, 2021.
10. **Тенденции** на престъпността в България 2010 – 2020. София: ЦИД, 2020.
11. **Buzan**, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde. Security: A New Framework for Analysis. London, Boulder Co.: Lynne Rienner Publishers, 1998.

РОЛЯТА НА МИТНИЦИТЕ В ПРЕВЕНЦИЯТА НА ИЗПИРАНЕТО НА ПАРИ

*проф. д-р Бойко Петев, докторант Тодор Керанов
Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив*

THE ROLE OF CUSTOMS IN THE PREVENTION OF MONEY LAUNDERING

*Prof. Boyko Petev, PhD, Todor Keranov, PhD student
Higher School of Security and Economics – Plovdiv*

Резюме: Ролята на митническите органи е от ключово значение за предотвратяване на трансграничното преминаване на незаконни финансови потоци и за гарантиране на финансовата сигурност на страната и на Европейския съюз като неин пълноправен член. Във връзка с изследваната проблематика статията доказва и аргументира съвременната роля на митниците в превенцията и противодействието на изпирането на пари като все по-необходима и оправдана.

Ключови думи: роля; митници; превенция; контрамерки; изпиране на пари; пари

Abstract: The role of the customs authorities is of key importance in preventing the cross-border crossing of illegal financial flows and ensuring the financial security of the country and the European Union as its full member. In relation to the studied problem, the article proves and argues the modern role of customs in the prevention and counteraction of money laundering as increasingly necessary and justified.

Keywords: role; customs; prevention; countermeasures; laundering; money

Ролята на митниците в презграничното движение на парични средства

Изпирането на пари и противодействието му в световен, регионален и национален мащаб са предмет на изследвания от учени и експерти в областта на наказателното право, криминологията, криминалистиката, теорията на оперативно-издирвателната дейност и дейностите на държавата по критичната инфраструктура [1: 646 – 660, 11: 7]. Все по-нарастващата глобализация и технологични иновации са свързани и улесняват трансграничното движение на парични средства и стоки, което създава възможности за изпиране на пари.

Ролята на митническите органи е от ключово значение за предприемане на превенция (предварителни действия за предотвратяване и предпазване) на трансграничното преминаване на неза-

конни финансови потоци и осигуряване на финансовата сигурност на страната и на Европейския съюз като цяло.

Митниците са основният щит за защита на финансовите интереси на ЕС и осигуряване на финансовата сигурност, като изпълняват съществена роля в превенцията и противодействието на изпирането на пари, свързано с митническия валутен контрол при трансграничното движение на парични средства.

Контролът на презграничното движение на парични средства в Европейския съюз е възложен приоритетно на митническите власти, включително и на българските митници. Що се отнася до европейските митнически служби, част от които е и българската митническа администрация, за тях сигурността се превърна в ключова задача след атаките от 11 септември 2001 г. и другите терористични актове по света и в Европа. Безопасността на ЕС, на държавите членки и на гражданите зависи пряко от работата на всеки граничен пункт, явяващ се външна и вътрешна граница на ЕС (външна е границата с третите страни, а вътрешна – с друга държава – членка на Съюза).

Необходимо е да се отбележи, че различните методи и модели на оптимизация на ролята на митническите органи за изпиране на пари все още са слабо и недостатъчно научно изследвани в литературата в България, като се наблюдава научен вакуум в посока на идентифицирането на добри практики, които да се апробират в дейността на засегнатите структури.

Водещ приоритет в митническата дейност при презграничното движение на парични средства е доказване на произхода на средствата. В част от случаите, преди мръсните пари да бъдат вложени в легалната икономика, престъпните лица предприемат подготвителни действия преди самия процес на инвестиране. Целта на тези действия е свързана с желанието на престъпниците да изградят илюзията, че тези пари са придобити по изцяло законен начин.

Кредитите, които теглят перачите от различните финансови институции, е една от най-често използваните техники за доказване на произхода на средствата. За да могат да обезпечат тези кредити, лицата ипотекират имотите на свои близки. При теглене на кредитите престъпниците търсят най-различни начини, включително и корупционни, да се възползват от възможността българските банки да отпускат кредити, без да е необходимо кредитополучателят да доказва своя доход.

В желанието си да прикрият незаконния произход на своите средства лицата често пъти закупуват имущество, най-вече автомобили на лизинг. До погасяване на задълженията по лизинга автомобилът по документи не се води собственост на човека, купил колата с „мръсни пари“. Подобна техника му дава възможност да използва

автомобил, без да е нужно да полага усилия, с които да придава легален вид на своите лични средства.

За да успеят да прикрият незаконния произход на своите пари и да се опитат да създадат илюзията за законен произход на средствата, които ще използват при инвестиране в легалната икономика, престъпните лица в част от случаите декларират печалби от хазартни игри. Пример за такава техника е представен в следващата схема [9: 48]: Притежателят на „мръсни пари“ се договаря със собственик на казино да му предаде голяма парична сума, след което да спечели същата сума като джакпот в казиното. По този начин едновременно се прикрива произходът на парите и се прави обмен на валути, който спестява време и усилия на лицето, участващо в престъпна схема, след което извършва трансгранично прехвърляне на джакпота. Подобни схеми са напълно възможни по казината, които са разположени в пограничните митници.

Като най-често използван начин за доказване на средствата след започване на производство срещу лице, заподозряно в реализиране на престъпна дейност, е деклариране на дарения и заеми от физически и/или юридически лица. Например човек, който в миналото е инвестирал „мръсни пари“, без да положи усилия за прикриване на техния произход, представя договор за заем с физическо лице, с дата отпреди няколко месеца или години. Заемодателят потвърждава пред разследващите, че договорът е истински и реално е отпуснал заема. В много случаи престъпните лица използват като заемодатели заможни хора, за които не представлява проблем да докажат произхода на средствата, които са дадени в заем.

Престъплението „изпиране на пари“

Най-важният закон в българското законодателство, свързан с „изпирането на пари“, е Законът за мерките срещу изпирането на пари [3]. Чрез него се определят мерките за превенция на използването на финансовата система за целите на изпирането на пари, както и организацията и контролът по тяхното изпълнение. Изпиране на пари по смисъла на този закон, когато е извършено умишлено, е: „преобразуването или прехвърлянето на имущество със знанието, че това имущество е придобито от престъпна дейност или от акт на участие в такава дейност, за да бъде укрит или прикрит незаконният произход на имуществото или за да се подпомогне лице, което участва в извършването на такова действие, с цел да се избегнат правните последици от деянието на това лице“.

Изпирането на пари винаги е предпоставено от наличието на предхождаща престъпна дейност. От значение за съставомерността на деянието е извършване на друго, първоначално (понятието „пър-

воначално престъпление“ е познато в теорията и практиката още и като „предикатно престъпление“) престъпление, от което да бъдат придобити средствата – предмет на престъплението „изпиране на пари“ [2; 7: 35 – 46]. Конвенцията на Съвета на Европа относно изпирането, издирването, изземването и конфискацията на облагите от престъпление и относно финансирането на тероризма [5] дефинира понятието „предикатно престъпление“ – всяко престъпление, от което са извлечени облаги, които могат да бъдат предмет на престъплението „изпиране на пари“. Широкият обхват на това понятие е продиктуван от нуждата да се препятства в най-голяма степен незаконното обогатяване от престъпна дейност. Обикновено изпирането на пари се разглежда като процес, състоящ се от три фази – пласмент, напластяване и интеграция [7: 35 – 46].

Фазата на пласмент включва прехвърляне на пари или собственост от мястото, където са били получени, и тяхното вливане в законната финансова система, най-често с презгранично преминаване.

Ако фазата на пласиране бъде успешно осъществена, започва фазата на напластяване, в която перачите се стремят натрупат трансакции една върху друга, да направят разстоянието между парите и техния източник възможно най-голямо, за да се скрие престъпният произход на средствата.

Във фазата на интеграция парите се вливат в легалната икономика, след като вече е създадена илюзия, че имат законен, а не престъпен произход. Те се интегрират чрез толкова многобройни и разнообразни техники, колкото тези, използвани в легалния бизнес за нарастване на приходите [8: 45 – 53].

Въпреки че понятието „изпиране на пари“ е относително ново, тази дейност не е нова. Винаги когато се е появявала необходимост да се скрие финансов трансфер, е възниквало нещо като изпиране на пари.

Перачите имат голямо разнообразие и възможности, за да изперат парите, генерирани от престъпната им дейност. Мадингер и Залопани [8: 45 – 53] разкриват, че повечето схеми, прилагани от престъпниците, не са нито толкова сложни, нито добре организирани. Според изследователите схемата, при която се използва комбинация между банка и бизнес, може да се разглежда като основната схема за изпиране на пари, а всичко останало – като нейни вариации. Според авторите на практика всеки случай, който може да бъде наречен „изпиране на пари“, включва като елемент някакъв бизнес или банкиране, или и двете. Тази схема може да стане изключително усложнена и чрез нея „мръсните пари“ могат не само да се пласират и напластят, но дори и да се интегрират.

Един от неблагоприятните икономически ефекти от изпирането на пари е влиянието му върху инвестициите, тъй като „перачите“ се

ръководят главно от желанието да избегнат контрола и да легитимират средствата си, а не толкова възвращаемост на инвестициите. Подобни вложения обаче могат да бъдат пагубни за икономиката, защото те водят до пренасочване на средства към активи, които генерират много малко икономически дейности или заетост [12: 308].

Изпирането на пари води също до спекулативни цени. В стремежа си да прикрият незаконния произход на постъпленията си „перачите“ са готови да платят за конкретни активи повече от тяхната действителна стойност, както и да купуват друга, нерентабилна собственост на предприятия, просто защото им дава възможност да увеличат своя дял на даден пазар [13: 1, 19]. По същия начин подобни инвестиции на капиталовия пазар водят до изкуствено увеличаване на цените на акциите.

Изпирането на пари генерира нелоялна конкуренция. Съхранението на незаконно придобити пари е рисково за престъпниците и затова те се опитват да го преобразуват в активи (т.е. реален бизнес, имоти и др.), които могат да изглеждат легални. За постигането на тази цел и поради наличието на сериозен капитал „перачите“ могат да наддават над потенциални честни купувачи“ [14: 3].

Изпирането на пари има значително отрицателно въздействие върху темповете на растеж. Тъй като в контекста на тази дейност средствата се пренасочват от сигурни към рискови дейности и корупция, икономическият растеж може да пострада [10: 50 – 52].

Изпирането на пари причинява сериозни последици и за публичните приходи [15: 5]. Укриването на доходи, подлежащи на данъчно облагане, или пък на тяхното завишаване с цел улесняването им чрез заплащане на данъци влияят негативно на публичните финанси и позволяват на незаконните пари да се превърнат в облагаеми законни средства.

Несъмнено една от най-сериозните последици от изпирането на пари е подкопаването на репутацията на финансовия сектор. Доверието на клиентите е категорично условие за растежа на финансовите институции [12: 308]. Ето защо разработените мерки за превенция на изпирането на пари на международно и на национално ниво имат ключово значение за сигурното функциониране на финансовия сектор и финансовата му сигурност като цяло. Тяхното прилагане е необходимо условие, за да не се допусне използването на финансовите и банковите институции за криминални дейности.

Изпирането на пари стимулира подкупите и корупцията не само в отделни финансови институции, но и в цели области на икономиката. Проникнали в определена стопанска сфера, „перачите“ на пари ще продължат да подкупват държавни служители, за да получат контрол върху големите сектори на икономиката [11: 7]. Те се

превръщат в легитимни конкуренти, използващи „паразитен антикорупционен бизнес подход“ [17: 19].

Проблемът с изпирането на пари е актуален и от гледна точка на противодействието на организираната престъпност. Този процес дава икономическа сила на престъпниците и насърчава последващо престъпно поведение [15: 11]. „Изпирането на пари е неразривно свързано с основната престъпна дейност, която го генерира. То позволява на престъпната дейност да продължи“ [16].

В България основният състав на изпирането на пари е регламентиран в чл. 253, ал. 1 на Наказателния кодекс [6]: „Който извърши финансова операция или сделка с имущество или прикрива произхода, местонахождението, движението или действителните права върху имущество, за което знае или предполага, че е придобито чрез престъпление или друго обществено опасно деяние, се наказва за изпиране на пари с лишаване от свобода от една до шест години и глоба от три хиляди до пет хиляди лева“. Тази формулировка определя посоченото престъпление като форма на последваща престъпна дейност, която предполага извършването на друго „предхождащо“ или „първоначално“ престъпление.

Изпирането на пари е формално престъпление и то става довършено с осъществяване на деянието, без да е необходимо настъпването на определен престъпен резултат. Обект на престъплението е законосъобразното функциониране на финансовата система на страната.

Законодателят е диференцирал наказателната отговорност за изпиране на пари, като е предвидил квалифицирани случаи на престъплението в чл. 253, ал. 2, 3 и 4 от НК [6]. Наказанието е лишаване от свобода от една до осем години и глоба от пет хиляди до двадесет хиляди лева, когато деянието по ал. 1 и 2 на чл. 253 е извършено:

1. от две или повече лица, сговорили се предварително, или от лице, което действа по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група;

2. два или повече пъти;

3. от длъжностно лице в кръга на службата му;

4. чрез откриване или поддържане на сметка във финансова институция под фиктивно име или под името на лице, което не е дало своето съгласие за това.

Очевидно, в ал. 3 са визирани няколко хипотези за утежняване на санкцията:

Първата алтернатива изисква задръжно участие на две или повече лица в предварителен сговор помежду си. Наказателноправната доктрина в този случай изключва приложението на чл. 20 от НК независимо от наличието на съучастие в трите му форми. При липсата на доказателства за предварително сговаряне липсват и еле-

менти от посоченото квалифицирано обстоятелство, поради което деянието би било съставомерно по основния състав на чл. 253 от НК, евентуално осъществен при съучастие.

Втората алтернатива предполага финансовите операции или сделки да са извършени от организация. В Наказателния кодекс липсва легална дефиниция на това понятие, но в чл. 93, т. 20 от НК е дадено такова за „организирана престъпна група“: „...структурирано трайно сдружение на три или повече лица с цел да вършат съгласувано в страната или в чужбина престъпления, за които е предвидено наказание лишаване от свобода повече от три години и чрез които се цели да се набави имотна облага. Сдружението е структурирано и без наличие на формално разпределение на функциите между участниците, продължителност на участието или развита структура“. Това определение навежда на мисълта, че организираната престъпна група е винаги организация, а в същото време организацията винаги е организирана престъпна група, т.е. „организацията“ е по-широко понятие. Какво е имал предвид законодателят под „организация“, въвеждайки термина в чл. 253 от НК, е въпрос, на който не може да се отговори еднозначно. Според нас вероятно е да е имал предвид форма на организация, идентична с дефиницията за „организирана престъпна група“ по чл. 93, т. 20 от НК. Тези разсъждения не са самоцелни в контекста на престъплението по чл. 321, ал. 3 от НК, където е инкриминирано образуването на организирана престъпна група, поставяща си за цел извършването на престъпление по чл. 253 от НК. Когато такава група е образувана и в същото време нейни членове са осъществили престъпление по чл. 253 от НК, е налице реална съвкупност между тези две престъпления.

В икономически аспект [4: 32 – 36; 8: 45 – 53; 18: 33] финансовата система на всяка държава представлява съвкупност от относително обособени парични потоци или финансови отношения, а в институционален план – съвкупност от институции, които регламентират, осъществяват, управляват и контролират финансовите отношения. Последните по своята същност биват два вида – фискални финансови отношения, които обхващат приходите и разходите на държавата (бюджета), и нефискални, изразяващи постъпленията и разходите на юридическите и физическите лица. Обект на посегателство при изпирането на пари могат да бъдат двата вида финансови отношения. В основата на функционирането на всяка финансово-кредитна система е убедеността на гражданите, че в нея се реализира движение на легално придобити парични потоци, защита на собствените им бизнес интереси – корпоративни, финансови и др. Изпирането на пари подлага финансовата система на различни

рискове – риск за имиджа и добрата репутация, който е най-важният актив на всяка финансова институция.

В заключение, теоретичните обобщения и конкретните анализи по отношение на изследвания проблем в статията доказват и аргументират съвременната роля на митниците по отношение на превенцията и противодействието на изпирането на пари като все по-необходимо и оправдано. Тази нова роля на митниците увеличава възможностите за анализ на риска и на конкретните видове рискове и тяхното проявление по отношение на митническия контрол за правилното функциониране, репутация и стабилност на българския бизнес. Необходимо е да се подчертае, че се касае за тенденция, която е свързана с увеличаване на разходите за финансовия и нефинансовия сектор, за свръхрегулации и поставяне на тези сектори и бизнеса в ЕС в много по-неблагоприятна конкурентна среда спрямо останалите региони в света, където не се прилагат толкова стриктни правила в тази област.

Литература

1. **Ангаров, Д.** Дейности на държавата при опазване на критична инфраструктура. – В: *Сборник с доклади от научната конференция „Знание, наука, технологии, иновации“*, септември, 2024. Велико Търново, 2024, с. 646 – 660. ISSN 2815-3472 (Print). ISSN 2815-3480 (CD).
2. **Директива (ЕС) 2018/1673** на Европейския парламент и на Съвета от 23.10.2018 г. за борба с изпирането на пари по наказателноправен ред. [онлайн]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:32018L1673>.
3. **Закон** за мерките срещу изпирането на пари. [онлайн]. <https://lex.bg/laws/ldoc/2137182924>.
4. **Касова, Емилия.** Здравната сигурност като част от сигурността на страната. – В: *Национална сигурност*, бр. 17, 2024, с. 32 – 36. ISSN 2682-941X & ISSN 2682-9983.
5. **Конвенция** на Съвета на Европа относно изпиране, издирване, изземване и конфискация на облагите от престъпление и относно финансиране на тероризма. Ратифицирана със закон, приет от 41-вото Народно събрание на 19.12.2012 г. – *ДВ*, бр. 103 от 2012 г. В сила за Република България от 1.06.2013 г. [онлайн]. <https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/2135860498/issue/4829>.
6. **Наказателен кодекс.** [онлайн]. <https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529>.
7. **Петев, Б.** Пресечни точки на финансовата система с прането на пари и финансиране на тероризма. – В: *Политика и сигурност*, бр. 4, 2020, с. 35 – 46. ISSN 2535-0358 (Print). ISSN 2815-3324 (Online).
8. **Петев, Б.** Пресечни точки на финансовата система с икономическата сигурност. – В: *Бизнес посоки*, бр. 2, 2021, с. 45 – 53. ISSN 1312-6016 (Print). ISSN 2367-9247 (Online).
9. **Петрунов, Г.** Добри практики за противодействие на изпирането на пари. София: Риск Монитор, 2010.
10. **Ставрова, Ел.** Системи за превенция на достъпа на мръсни пари до финансово-кредитната система. Благоевград: Неофит Рилски, 2005.

11. **Янев**, Р. Противодействие на изпирането на пари. София: Академия на Министерство на вътрешните работи, 2011. ISBN 978-954-348-052-4.
12. **Alldrige**, P. Money laundering and globalization. – In: *Journal of law and society*, Vol. 35, 2002.
13. **Barlett**, Brent. The Negative Effects of Money Laundering on Economic Development, For the Asian Development Bank. Regional Technical Assistance Project № 5967, Countering Money Laundering in The Asian and Pacific Region, May, 2002.
14. **FATF/OECD**. Global Money Laundering & Terrorist Financing Threat Assessment. France, Juli 2010, p. 3.
15. **Keh**, D. Economic Reforme and Criminal Finace. – In: *Transnational Organized Crime*, Vol. 2, № 1, 1996, p. 5.
16. **Mackrell**, N. Economic consequences of money laundering. 1996. [online]. <https://www.semanticscholar.org/paper/Economic-consequences-of-money-laundering-Mackrell/ea708ad9698549042a0400442d127cb1d9710b7a>.
17. **Quirk**, P. J. Macroeconomic impications of money laundering. – In: *Trends in Organized Crime*, Vol. 2, № 3, pp. 10-14, 1996.
18. **Walker**, J. Esimates of the extent of money Laundering in and through Austalia. Queanbeyan, NSW: Australian Transaction Reports and Analysis Centre, 1995.

ЗАЩИТА НА КИБЕРСИГУРНОСТТА В БЪЛГАРИЯ

доц. д-р Руси Янев

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

CYBER SECURITY PROTECTION IN BULGARIA

Assoc. Prof. Rusi Yanev, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: Статията описва и обяснява основните компоненти на защитата на киберсигурността в България. Въз основа на изведените понятия „информационна сигурност“, „киберсигурност“, „киберустойчивост“ са обосновани насоките за приемане и прилагане на ефективни и ефикасни мерки за превенция на киберпрестъпността. Анализирани са основните административни документи и нормативни актове за защита на киберсигурността на национално ниво. След правен анализ са синтезирани възможните уязвимости, заплахи и рискове за киберсигурността в България.

Ключови думи: управление на риска в социалната организация; информационна сигурност; киберсигурност; киберустойчивост; уязвимост на киберсигурността; заплаха за киберсигурността

Abstract: The article describes and explains the main components of cyber security protection in Bulgaria. On the basis of the derived concepts „information security“, „cyber security“, „cyber resilience“, the guidelines for adopting and implementing effective and efficient measures for the prevention of cybercrime are substantiated. The main administrative documents and legal acts for the protection of cyber security at the national level have been analyzed. After a legal analysis, possible vulnerabilities, threats and risks for cyber security in Bulgaria have been synthesized.

Keywords: risk management in social organization; information security; cyber security; cyber resilience; cybersecurity vulnerability; threat to cyber security

Увод

Съвременните развити общества се трансформираха от „технологични“ в „информационни“ вследствие на дигитализацията като глобален феномен. Държавните структури, общините, предприятията на търговците и гражданското общество в България разчитат на надеждно функциониране на интернет средата, все по-често наричана „киберпространство“. Киберпространството е електронният или „виртуалният“ свят от взаимно свързани комуникационни и информационни системи, в чиито мрежи милиарди граждани обменят информация, идеи, услуги, бизнес и приятелство, без територии и граници.

Всяка българска социална организация, независимо с каква цел е създадена и какви задачи решава и създава, приема в готов вид, обработва и използва различна по вид и обем информация. Тази информация се разпространява сред ограничен или неограничен кръг субекти, за да бъде ползвана. Субектите, които я използват за постигане на своите цели, прилагат механизми за нейното оценяване и защита. При условие че социалната организация обхваща държавна или общинска структура, количеството информация, с която работят служителите, често е по-голямо в сравнение с информацията, която се обработва и използва от търговски структури и граждани. В съвременното информационно общество се използват дигитални устройства за улесняване на процеса на движение на информацията.

Специализираните служители в социалната организация, които са компетентни да използват възможностите на информационните технологии, прилагат знания и умения за създаване на продукт и неговото разпространение, за да изпълнят своите дължостни задължения. Дейностите по създаване и разпространение на информационния продукт съпътстват защитата на информацията. Защото, ако обработената информация се насочи за ползване от неоторизирани лица или недобросъвестни субекти са я придобили неправомерно, е възможно да възникнат проблеми за организацията от различно естество – разстройване на работата, репутационни вреди, материални щети и др.

Недопускането или своевременното преодоляване на посочените проблеми за организацията изисква поддържане на желано ниво на информационна сигурност и киберсигурност.

Понятията „информационна сигурност“, „киберсигурност“, „киберустойчивост“

Понятията „информационна сигурност“ и „киберсигурност“ са близки по съдържателни елементи, но имат и известни различия в дефинирането. Информационната сигурност се отнася към всякакъв вид информация независимо от формата ѝ – дигитална информация, информация при вербално-визуална комуникация, информация на материални носители (напр. хартиени документи). Основно изискване към различните информационни системи, обхванати в мрежи, е осигуряване на желано ниво на тяхната сигурност – да се поддържат способности за достъпност на информацията в тях, запазване на нейната цялостност и съдържание. На тази база може да се дефинира „информационната сигурност“ като състояние на ресурс, който гарантира достъпа до инфраструктура с разрешено ползване, разпространение, изменение или премахване на съвкупност от данни в нея.

„Киберсигурността“ може да се дефинира като „осигуряване на конфиденциалност, цялостност и достъпност на информацията в киберпространството“ [1: 484 – 485]. Легалният термин „киберсигурност“ е визиран в чл. 2 от Закона за киберсигурност [2]. По смисъла на закона киберсигурността е състояние на обществото и държавата, при което чрез прилагане на комплекс от мерки и действия киберпространството е защитено от заплахи, свързани с неговите независими мрежи и информационна инфраструктура или които могат да нарушат работата им. Киберсигурността включва и мрежова и информационна сигурност, противодействие на киберпрестъпността и киберотбрана. Мрежовата и информационната сигурност е способността на мрежите и информационните системи да се противопоставят на определено ниво на отрицателни въздействия, засягащи наличието, истинността, целостта или поверителността на съхранявани, пренасяни или обработвани данни или на свързаните с тях услуги, предлагани от тези мрежи и информационни системи или достъпни чрез тях. Противодействието на киберпрестъпността обхваща мерки и мероприятия на специализирани правозащитни структури за предотвратяване, пресичане и своевременно разкриване на предимно компютърни престъпления, замисляни, подготвяни и осъществявани най-често от членове на организирани престъпни групи или престъпни организации. Киберотбраната включва перманентно наблюдение на заплахи и рискове за въоръжените сили на дадена държава или организация и навременна реакция за поддържане на желано ниво на отбранителните способности.

Подложени на кратко тълкуване, правният термин и определението за „киберсигурност“ включват основните компоненти: наличност и достъпност (информацията да е използвана при поискване от упълномощен субект); цялостност (точност и пълнота на информацията); и поверителност (информацията да не се разкрива или предоставя на неоторизирани субекти). Киберсигурността се отнася към защитата на различни дигитални активи, като хардуер, софтуер, мрежи и информацията в тях, която се обработва, предава и съхранява чрез взаимодействащи си системи.

Използването на понятията „информационна сигурност“ и „киберсигурност“ в преобладаващите случаи е условно и се реализира в контекста на вида на информацията, процеса на нейното обработване, предаване и съхранение.

Киберсигурността е тясно свързана с киберустойчивостта на национално ниво. За постигане на киберустойчивост социалната организация се стреми да достигне определено ниво на зрелост. Това ниво на зрелост включва следните основни способности: осигуряване на конфиденциалност, интегритет и наличност на информацията (във връзка с информационната сигурност); познаване на

предизвикателствата, заплахите и рисковете за организацията в контекста на киберсигурността; защита на информационните активи и комуникационната инфраструктура от неразрешени пробиви; своевременно прилагане на ефективни мерки срещу негативно засягане на репутацията на организацията чрез дезинформация в киберпространството и др.

Основни управленски документи и правни актове за защита на киберсигурността на национално ниво

Основните управленски документи за защита на киберсигурността в България са Националната стратегия за киберсигурност от 2016 г. на Министерския съвет [3] и нейната актуализация с отделна стратегия от 2021 г. на тема „Киберустойчива България 2023“ [4]. В контекста на предмета на настоящата статия управленските документи акцентират на приоритетните насоки за действие на специализирани компетентни структури за защита на киберсигурността като част от националната сигурност. Оптималната защита на киберсигурността е пряко свързана и се реализира с ефективни и ефикасни мерки и мероприятия за превенция на киберпрестъпността, като:

- повишаване на нивото на информираност на обществото както за причините и обуславящите ги условия, така и за нейното състояние, структура, динамика и тенденции в развитието;

- стимулиране на изследователи на рискове от компютърните технологии върху живота на децата – пристрастеност към интернет, зависимостта им от социалните мрежи, слабата им осведоменост за отделни киберпрестъпления и предвидените санкции за тяхното извършване;

- осигуряване на „киберхигиена“ за достигане на желано ниво на мрежова и информационна сигурност, включително по отношение на непознати въздействия и атаки;

- провеждане на осведомителни кампании за ограничаване на извършването на престъпления против авторските права, като използване на нелицензирани цифрови продукти (софтуер, медия), разпространение на зловреден код и последващи противоправни действия (включително и съучастие в деяния чрез ботнет мрежи, откраднатата идентичност и др.);

- представяне на резултатите от проведени операции на правоохранителните органи за установяване на нелицензиран софтуер и отсъствие на киберзащита в публичните институции при персонална отговорност на техните ръководители;

- популяризиране в медиите на Центъра по киберпрестъпност в Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“ (ГДБОП) –

МВР и неговата мисия по разкриване, разследване и документиране на компютърни престъпления.

Управленските документи са основата, върху която се развива необходимостта от създаване и усъвършенстване на законодателната база, която да регламентира и регулира обществените отношения в областта на киберсигурността в България. Вследствие на насоките в посочените управленски документи е изградена нормативната база в областта на киберзащитата.

Основните национални правни актове за защита на киберсигурността са Законът за киберсигурност, Наредбата за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност (НМИМИС) и Методиката и правилата на Държавна агенция „Електронно управление“ (ДАЕУ) за извършване на оценка за съответствие с мерките за мрежова и информационна сигурност, определени с НМИМИС.

Законът за киберсигурност урежда дейностите на национални компетентни органи за киберзащита. Национален компетентен орган за всички административни органи и специализирани структури, осъществяващи киберзащита, е ДАЕУ. В изпълнение на закона се създават секторни екипи за реагиране при инциденти с компютърната сигурност. Екипите осъществяват дейността си по процедури, утвърдени от ръководителя на ведомството, към което са създадени.

Акцент в дейността на националните компетентни органи за киберзащита е прилагането на нормативно закрепени мерки за мрежова и информационна сигурност. Те са организационни, технологични и технически. Прилагат се от секторните екипи за реагиране при инциденти с компютърната сигурност пропорционално на заплахите, за минимизиране на риска от тяхното реализиране. Минималните организационни мерки за поддържане на сигурността на информацията обхващат разпределение на отговорностите между служителите и управление на непрекъснатостта на предоставяните предимно цифрови услуги, информационните активи и риска от инциденти.

На основание на Закона за киберсигурност (чл. 3, ал. 2) Министерският съвет на Република България с постановление от м. юли 2019 г. приема Наредбата за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност (НМИМИС). Наредбата урежда минималните и препоръчителни мерки за мрежова и информационна сигурност (МИС) и правилата за извършване на проверки, вкл. тяхното отразяване, които строго определени субекти са задължени да реализират.¹ Минималните мерки обхващат управление на си-

¹ Субектите са: административните органи; операторите на съществени услуги по смисъла на Закона за киберсигурност относно техните мрежи и информационни системи, използвани при предоставянето на съществени услуги; доставчиците на цифрови услуги по смисъла на Закона за киберсигурност относно техните мрежи и

гурността, нейната защита и устойчивост. Управлението на МИС включва комплекс от мероприятия и отделни действия за: разпределение на задължения и отговорности между служителите на задължения субект; поддържане на политика за сигурност; класификация на информацията и нейното документиране; насочване на информационните активи и ограничаване на риска; сигурност на човешките ресурси и автоматизирани системи; програмиране и организиране на взаимодействието с трети страни.

Защитата на МИС се осъществява чрез съгласувани действия на субектите основно за: поддържане на инфраструктурата; контролиране на трафика за недопускане на атаки² и разпространение на инциденти³; своевременно преустановяване на неоторизирано използване на устройства; прилагане на криптографски механизми за гарантиране на конфиденциалността и интегритета на чувствителната информация в съответствие с нейната класификация; използване на защитена среда (мрежа, система, софтуер и др.) за администриране на информационните и комуникационните системи и техните компоненти; намаляване на риска от инциденти, засягащи хардуерни устройства, софтуер и фърмуер.

Устойчивостта на МИС се гарантира чрез: резервиране на информация и компоненти на инфраструктурата; архивиране на данни и планове за непрекъсваемост при аварии, природни бедствия или други непредвидени обстоятелства, които биха причинили прекъсване на предоставяната услуга.

Ведомствен акт с особено значение за киберзащитата в България е Методиката и правилата за извършване на оценка за съответствие с мерките за мрежова и информационна сигурност. Актът е утвърден от председателя на ДАЕУ през м. януари 2020 г. и урежда начина на извършване на оценка за съответствие с МИС, определени в НМИМИС. Оценяват се задължените субекти, посочени по-горе,

---

информационни системи, използвани при предоставянето на цифрови услуги; лицата, осъществяващи публични функции, които не са определени като оператори на съществени услуги по смисъла на Закона за киберсигурност, когато тези лица предоставят административни услуги по електронен път; организацияте, предоставящи обществени услуги, които не са определени като оператори на съществени услуги или не са доставчици на цифрови услуги по смисъла на Закона за киберсигурност, когато тези организации предоставят административни услуги по електронен път.

² „Кибератака“ е опит за разрушаване, разкриване, променяне, забрана, кражба или получаване на неупълномощен достъп до/или неупълномощено използване на информационен актив.

³ „Киберинцидент“ е събитие или поредица нежелани или неочаквани събития, свързани с киберсигурността, които с голяма вероятност могат да предизвикат компрометиране на дейностите и заплашат сигурността на информацията. „Действия при инцидент“ са всички процедури, подпомагащи установяването, анализа и ограничаването на инцидент, както и реагирането на такъв инцидент.

на базата на попълнените от тях отговори на въпросите в специална анкета. Мрежовата и информационната сигурност се оценяват по отношение на спазването на организационните, технологичните и техническите мерки. За да се установи верността на попълнените отговори на въпроси от анкетата, проверяващият компетентен орган може да извърши сканиране за уязвимости на информационни ресурси. Сканира се само информационен ресурс с реален IP адрес, който е достъпен през интернет и е алтернативен на уебсайт, уебпорт, уебплатформа, уебприложение, сървър, пощенски сървър или електронен регистър. Резултатите се посочват в доклад с приложения – доказателствата от сканирането.

Субектите, задължени да прилагат мерките за МИС, приемат вътрешни актове за изпълнение на специалните норми, визирани в закона, наредбата, методиката и правилата, напр. вътрешни правила за работа в системата за електронен обмен на съобщения, инструкция за документационната и деловодната дейност в общинската администрация и др.

Уязвимости, заплахи и рискове за киберсигурността в България

Легалният термин „уязвимост“ в контекста на защитата на киберсигурността в България е визиран в § 3, т. 34 от Допълнителните разпоредби на Закона за киберсигурност. Съдържателните елементи на термина обхващат признака неустойчивост на трите основни компонента на киберсигурността – информационната система, вътрешния контрол, процедурите за сигурност и тяхното реализиране. Засягането на компонентите може да бъде използвано за деструктивно въздействие върху системата за сигурност. Разгледана от обхвата на статиката, уязвимостта е мястото, в което компоненти на киберсигурността са отслабени и податливи на атаки. В зависимост от мястото, към което се насочват атаки за засягане на информационна система, уязвимостите могат да бъдат хардуерни и софтуерни, експлоатационни, комуникационни, от електромагнитно излъчване и др.

Заплаха за киберсигурността е събитие или съвкупност от събития, които могат да увредят дейността на социалната организация чрез неоторизиран достъп до нейната информационна и комуникационна система за промяна на данни, разкриване на информация или разрушаване на системите. Киберзаплахата е и възможността за злонамерен опит да се повреди или прекъсне компютърната мрежа, използвана от организацията. Заплахите могат да се диференцират по различни критерии – произход, насока, вреди за информационните активи и др. Според произхода заплахата може да се реализира както от човек или група хора, така и от природно

явление. Според насоката заплахата може да се осъществи от нередпазливо или умишлено действие на служител от социалната организация или външен за нея субект. Според вредите, които заплахата може да причини, те са репутационни, нематериални вреди или имуществени щети. Видовете заплахи за киберсигурността могат да бъдат групирани и на основата на оценка на въздействието им върху основни принципи, като конфиденциалност, цялостност и достъпност.

По аналогия на използвания подход да се използват легални термини, свързани с киберсигурността при описанието и обяснението на киберзащитата, рискът е „потенциалната възможност дадена заплахата да се осъществи, като се експлоатира уязвимостта на информационните активи, за да се причини вреда“ (т. 30 от § 3 на Допълнителните разпоредби на Закона за киберсигурност).

Възможността и вероятността да се осъществи заплахата за информационната сигурност са комбинация от негативни резултати, които биха могли да се получат от нежелани за организацията социални или природни събития или явления. Адекватната оценка на риска както в количествено, така и в качествено отношение улеснява ръководителите на социалната организация да планират и осъществят оптималните действия и мероприятия за минимизиране на възможността да се осъществи заплахата.

Заклучение

Развитието на информационните и комуникационните технологии, дигиталната трансформация в много от сферите на функциониране на обществените процеси улесняват създаването и използването на качествени продукти и услуги и изобщо живота на хората. Но едновременно с развитието си информационното общество търпи и негативи от заплахи и рискове за киберсигурността, които са резултат от действия на висококвалифицирани недобросъвестни лица. Ако социалната организация е подготвена за навременна реакция на зловредни атаки върху нейната инфраструктура, вредите безспорно ще бъдат минимални или избегнати.

Литература

1. **Актуализирана** стратегия „Киберустойчива България 2023“ от 2021 г. [онлайн]. [достъпен 21.06.2024]. <https://e-gov.bg/wps/portal/agency/strategies-policies/network-security/mis-rules>.
2. **Закон** за киберсигурност. Обн. ДВ, обр. 94 от 2018 г.; многократно изменен и допълван.
3. **Митев**, Николай, Стоян Денчев. Заплахи, уязвимости, рискове и инциденти с киберсигурността. – В: *Сигурност* и отбрана – актуално състояние, възможности и перспективи. Сборник с доклади от Национална научна конфе-

ренция с международно участие, проведена на 21.04.2023 г. в УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2023.

4. **Национална** стратегия за киберсигурност на Министерския съвет на република България от 2016 г. [онлайн]. [достъпен 21.06.2024]. <https://e-gov.bg/wps/portal/agency/strategies-policies/network-security/mis-rules>.

НЕ-ПРИЛАГАНЕТО НА ПРИНЦИПА „ЗАМЪРСИТЕЛЯТ ПЛАЩА“ И ВЪЗДЕЙСТВИЕТО МУ ВЪРХУ ЕКОЛОГИЧНАТА СИГУРНОСТ

доц. д-р Атанаска Тунтова

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

NON-IMPLEMENTATION OF THE POLLUTER PAYS PRINCIPLE AND ITS IMPACT ON ENVIRONMENTAL SECURITY

Assoc. Prof. Atanaska Tuntova, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv, Bulgaria

Резюме: Принципът „замърсителят плаща“ е фундаментална концепция в законодателството в областта на околната среда, която има за цел да гарантира, че тези, които причиняват екологични щети, носят финансова отговорност за предотвратяването и отстраняването им. В контекста на глобалните усилия за справяне с изменението на климата този принцип играе ключова роля в насърчаването на устойчивото развитие и опазването на околната среда. Докладът анализира прилагането на принципа в България и Европейския съюз и разглежда резултатите от прилагането.

Ключови думи: замърсителят плаща; екологична сигурност; разпоредби на страната; устойчиво развитие

Abstract: The Polluter Pays Principle is a fundamental concept in environmental law that aims to ensure that those who cause environmental damage bear financial responsibility for preventing and remedying it. In the context of global efforts to address climate change, this principle plays a key role in promoting sustainable development and environmental protection. The report analyzes the implementation of the principle in Bulgaria and the European Union and examines the results of the implementation.

Keywords: the polluter pays; ecological security; country regulations; sustainable development

Въведение

Развитието на икономическата дейност през последните десетилетия в световен мащаб и непрекъснато увеличаващото се консуматорско поведение на гражданите на света води до генериране на все повече отпадъци, а това съответно до все по-сериозно замърсяване на околната среда. България не прави изключение от европейските и световните тенденции. Околната среда притежава асимилираща способност, т.е. да се самопочисти, но възможностите на природата за самопочистване и самовъзстановяване са

лимитирани. Нарастващият обем на изхвърляните отпадъци и вещества, в т.ч. на високотоксични, увеличава вредите, които се нанасят на околната среда и намаляват нейните функции за самовъзстановяване. Тези процеси водят до щети за природата и човека, като екологична деградация на природата и биосферата, което се изразява в намаляване на горските площи, ограничаване на водните запаси, увеличаване на парниковия ефект, изтощаване на озоновия слой, замърсяване на световния океан, съкращаване на биологичното разнообразие, натрупване на твърди, токсични и радиоактивни отпадъци, киселинни дъждове и т.н. Всичко това води до непредсказуеми последствия и е заплаха за съществуването на човека и екологичната сигурност.

Предотвратяването на щетите или последствията от тях е възможно чрез инвестиране на допълнителни средства за преодоляването им. Като се има предвид това, че замърсяването причинява значителни разходи за обществото и е основна грижа за гражданите на ЕС, се въвеждат редица регулации. Една от тях е прилагането на принципа „замърсителят плаща“, като замърсителите са стимулирани да избягват нанасянето на екологични щети и същевременно да носят отговорност за замърсяването, което причиняват. Тази регулация има глобален характер, като се има предвид това, че екологичните проблеми имат негативни последици за цялото човечество.

Принципът „замърсителят плаща“ като цяло е възприет и се съдържа в различна степен в политиките на ЕС в областта на околната среда, но обхватът и прилагането му не са в оптимална степен. Понякога бюджетът на Европейския съюз (ЕС) се използва за финансиране на действия за почистване, които съгласно принципа „замърсителят плаща“ е трябвало да бъдат поети от замърсителите. Европейската сметна палата счита, че това е неприемлив разход и препоръчва засилване на интегрирането на принципа „замърсителят плаща“ в законодателството в областта на околната среда, укрепване на режима на екологична отговорност на ниво ЕС и по-добра защита на средствата на ЕС от използването им за финансиране на проекти, които следва да бъдат финансирани от замърсителя [2: 1].

Основи на принципа „замърсителят плаща“

Принципът „замърсителят плаща“ е един от фундаментите на политиката на Европейския съюз в областта на околната среда. Прилагането му означава, че замърсителите поемат разходите, свързани със замърсяването, в т.ч. разходите за мерките, предприети за предотвратяване, контрол и отстраняване на замърсяването, както и разходите, които то налага на обществото. Чрез прилагането на този принцип замърсителите се стимулират да избягват нанася-

нето на щети на околната среда и да носят отговорност за причиненото от тях замърсяване. Също така разходите за отстраняване на замърсяването се покриват от замърсителя, а не от данъкоплатеца.

Принципът „замърсителят плаща“ се основава на идеята, че разходите за управление на замърсяването трябва да бъдат покривани от тези, които го причиняват. Това включва:

1. превенция на замърсяването – финансиране на технологии и практики, които предотвратяват вредни емисии;
2. възстановяване на околната среда – разходи за почистване и възстановяване на повредени екосистеми;
3. санкции и глоби – налагане на финансови санкции на нарушителите на екологичните стандарти.

Принципът „замърсителят плаща“, както вече се каза, е основен принцип на екологичното право на Европейския съюз и е транспониран в българското законодателство с присъединяването на България към ЕС през 2007 г.

Принципът е заложен в Закона за опазване на околната среда (ЗООС), както и в редица специфични закони и подзаконов нормативни актове, като Закона за управление на отпадъците (ЗУО), Закона за чистотата на атмосферния въздух и Закона за водите. В чл. 3, т. 6 от ЗООС се посочва, че замърсителят носи отговорност за възстановяване на околната среда и за разходите, свързани с предотвратяването, ограничаването и отстраняването на замърсявания [3].

Също така в България са въведени механизми, като такси за управление на отпадъците, продукти с разширена отговорност (напр. електроника, батерии), както и санкции за замърсяване, които произтичат от този принцип. Тези мерки са адаптирани към Директивите на ЕС, в които принципът е нормативно уреден, например Директивата за отговорност за околната среда (2004/35/ЕО).

Днес държавите по целия свят осъзнават острата необходимост от решаването на екологичните проблеми, които във все по-голяма степен приемат глобален характер. Това, разбира се, не е новост, защото още между 60-те и 70-те години на XX век в развитите страни започват да се търсят регулатори в областта на опазването на околната среда. Необходимостта от държавно регулиране в тази сфера е свързана с изострянето на проблема за екологичната сигурност.

Необходимостта от държавно регулиране в сферата на опазването на околната среда е обусловена и от това, че не е възможно определен проблем да се реши с пазарни механизми, а е необходима намесата на държавата.

При използването на природните ресурси възникват т.нар. „външни ефекти“ („екстерналии“). Това са разходи, свързани с отстраняването на вреди, нанасяни на околната среда, и с разходи за

тяхното предотвратяване. Трудно е да се оцени количествено финансовото изражение както на използването на природните ресурси, така и за причиненото замърсяване на околната среда от стопанските субекти. Въпреки това се предприемат действия за въвеждане на принципа „замърсителят плаща“. Направените разходи от страна на държавата за опазване на околната среда са разходи за обществото, а понякога и за бъдещите поколения.

Целта на държавното регулиране в областта на опазването на околната среда е да се осъществи преход към устойчиво развитие, осигуряващ решение на социално-икономическите задачи, свързани с опазването на околната среда и природния потенциал в интерес на сегашните и бъдещите поколения. Най-важните сред тях са: подобряване на състоянието на околната среда чрез екологизация на икономическата дейност; изграждане на правната основа на икономическия механизъм за регулиране на природоползването и опазването на околната среда; създаване на условия за формирането на нов модел на стопанисване и широко прилагане на екологично-ориентирани методи на управление; оценка на стопанските възможности на локалните и регионалните екосистеми на страната; определяне на допустимото антропогенно въздействие върху тях; активно участие в международните екологични мероприятия; създаване на ефективна система за популяризиране на идеите за екологична безопасност и на съответна система за екологично възпитание и обучение [6: 112].

В областта на опазването на околната среда е формирана своеобразна симбиоза от административни и пазарни механизми. В основата на екологичната политика и нейното финансиране в повечето развити държави стои принципът на нормативно определяне на качествено състояние на околната среда, което се постига чрез установяване на стандарти за замърсяванията от различен вид. Фокусът обаче е върху законодателните ограничения за вредно въздействие, държавното нормиране, контрол и санкции. Законите за опазването на околната среда се основават върху принципа „замърсителят плаща“, въведен от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) през 1972 г. Нормативното регулиране днес е основен способ на въздействие на екологичната политика върху стопанската дейност, инвестиционната активност и иновационния процес [6: 113].

Особено широко използван и ефективен инструмент са екологичните данъци, чрез които се решават основно две задачи:

- първо, стойността на продукцията става по-адекватна на разходите и загубите, нанасяни на околната среда;
- второ, екологичните загуби се компенсират от замърсителите, а не от цялото общество.

Ролята на „зелените“ данъци е не само да стимулират развитието на екологични производства и дейности, но и да „притискат“ природоемката дейност.

В екологичноориентираната данъчна система се открояват четири аспекта – отраслов, технологичен, регионален и продуктов.

Всички тези норми, транспонирани и приети в българското законодателство, звучат много добре и ако в действителност се спазваха, може би резултатите за околната среда биха били приемливи. За огромно съжаление има сериозен дефицит в прилагането на този принцип.

В случаите, когато замърсителят не е в състояние да плати, можем да говорим за това, че екологичната отговорност не е доведена докрай. Освен това има нещо много важно – данъчната справедливост. В европейски контекст тя изисква съразмерно разпределение на разходите за замърсяването, т.е. измерените екоданъци, спрямо платежоспособността на държавите членки. В случай, че справедливостта не е спазена, възниква напрежение, тъй като някои държави плащат повече, а замърсяват по-малко. Всичко това вреди на последователното провеждане на екологичната кауза, която е с глобален и дългосрочен характер. Според експерти на ЕС се счита, че съществува несправедливо разпределени екоданъци спрямо БВП, като Словения, Унгария, отчасти Полша и Чехия, към която група спада и нашата страна.

Същият принцип на справедливо разпределение на тежестта за замърсяване би следвало да се прилага и в отделните държави, в т.ч. и в България. Следователно данъчната справедливост в България е нарушена отдавна, докато в северната ни съседка е спазена. Ако в Холандия или Дания демонстрираната несправедливост е по-скоро индикатор колко високо обществото там цени чистата околна среда, като е готово да плати повече за опазването ѝ, то в България и в другите бивши планови икономики причината е другаде. На фона на ниската им платежоспособност минималните акцизи в ЕС са хармонизирани на доста високо ниво. Като се има предвид, че „периметърът“ на данъците с екологична насоченост у нас обхваща най-вече домакинствата, малките и средните предприятия, то сигналът за регресивност би следвало да занимава данъчни експерти и политици. Проблемът е как да се съчетаят на практика ефективността и данъчната справедливост (поносимост) със „замърсителят плаща“.

Такса „битови отпадъци“ представлява важен компонент от всяка съвременна система за управление на отпадъците. Въпреки това понякога не се обръща нужното внимание или по-скоро надделяват други причини за това такса „битови отпадъци“ да не се прилага по начин, който спомага за постигане на желаните ефекти. Не

трябва да се забравя, че би следвало финансовите приходи от дейността да бъдат напълно достатъчни за финансирането и за цялостното управление на системата на генерираните отпадъци, в т.ч. и за осигуряване на подсистеми за разделно събиране на подходящи отпадъчни потоци, които да се предоставят от цялостен системен оператор.

Таксите за управление на отпадъците трябва да отговарят на много различни изисквания, като някои са регламентирани в законодателството, в т.ч. и прилагането на принципа „замърсителят (потребителят) плаща“. Други представляват икономически нужди, например финансирането на управлението на битовите отпадъци, трети от тях са „меки“ аспекти, като социалните аспекти и общото искане за справедливост. Като цяло целите са противоречиви. В този смисъл прилагането на единен модел на такса „битови отпадъци“ не може напълно да изпълни всички цели, което означава, че всеки модел е свързан с компромиси, като някои са свързани с местните/регионалните условия. Всеки компромис трябва да се базира на знанията и очакваното въздействие от прилагането на различните модели.

Могат да се дадат различни примери за определяне на таксите за битови отпадъци, като Виена и др. градове в ЕС, където се счита, че е сработил принципът на справедливост.

Моделът на такса „битови отпадъци“ трябва да бъде в съответствие със системата за събиране на отпадъци. Един от моделите е отпадъците да се събират с контейнери, разположени на обществени места, което означава, че таксата не може да се базира на отделните контейнери. В такава ситуация таксата трябва да се базира на измерими данни, свързани с един имот/сграда, в която се образуват отпадъците, като например брой на жителите, застроена площ или стойност на имота. Ако съдовете за събиране се предоставят на отделните имоти, таксата може да бъде формирана съответно на базата на обема на контейнера, както и на броя на извозванията на контейнерите от фирмата, извършваща събирането на отпадъците. В някои градове се прилага модел на контейнери за всяко домакинство, прилагане на модел с разноцветни торби за разделно събиране и съответно почистване по график от обслужващия оператор. Степента на справедливост на такса „битови отпадъци“, налагана на потребителите, е един от най-дискутираните аспекти по време на въвеждане или промяна на таксата.

Почти е невъзможно да се въведе такса „битови отпадъци“ с единодушно съгласие и тя да се възприема като „справедлива“ от всички заинтересовани страни. Задачата на лицата, вземащи решение за управлението на отпадъците, е да се намери точният баланс. Очевидно е, че „всеки модел на такса „битови отпадъци“ притежава

своя специфична степен на несправедливост в зависимост от съответните заинтересовани страни“.

Независимо от степента на икономическо развитие на едно общество разходите за услугите по управление на отпадъците (такса „битови отпадъци“) са по-ниски в сравнение с други „разходи за живеене“ и въпреки това тази такса винаги се възприема като висока. В сравнение с други такси за комунални услуги при събирането на таксите за услуги по управление на отпадъците се наблюдават и някои трудности, като например често погрешно тълкувани като знак за „социална/икономическа недостъпност“. Истинската причина е чисто „техническият“ факт, че е много по-лесно отпадъците да се обезвреждат „незаконно“ (т.е., без да се заплаща такса, нерегламентирано), отколкото получаването на други битови услуги (вода, ток, телефон) без заплащане.

Социалните ефекти са тясно свързани със „справедливостта“ и в случай, че е необходимо определена група от обществото да има подкрепа, то по-добре би било това да е под формата на ваучери например.

От 2011 г. за България е разработено ръководство за това как да се формира правилно такса „битови отпадъци“. Министерският съвет прие наредба за въвеждане на принципа „замърсителят плаща“, относима към таксите, които общините събират за сметосъбирането в началото на годината. Общинските администрации бяха задължени да се подготвят и това е трябвало да се случи за седемте години, откакто е налице правна рамка за това. Годините минават и винаги се намира „удобна“ причина за неприемане и прилагане на принципа „замърсителят плаща“ за по-справедливо разпределение на таксите за битови отпадъци.

Европейската комисия отдавна призовава България да прилага принципа „замърсителят плаща“ при изчисляване на таксата за управление на отпадъците, но в България разходите продължават да се базират на данъчните стойности на имотите, без да се вземат предвид истински релевантни параметри като количеството на битовите отпадъци.

Още през м. юни 2023 г. Европейската комисия реши да започне производство за установяване на нарушение, като изпрати официално уведомително писмо на България (INFR(2023)2064) поради това, че не прилага принципа „замърсителят плаща“, предвиден в Рамковата директива за отпадъците (Директива 2008/98/ЕО). В България разходите за управление на отпадъците, които гражданите и предприятията плащат, се основават на стойността на имота за данъчни цели, без да се вземат предвид имащи значение параметри, като количеството битови отпадъци. Въпреки че България промени законодателството си, за да отстрани проблема, прилага-

нето на разпоредбите продължава да се отлага за всяка следваща година от 2015 до сега. Поради това Комисията изпраща официално уведомително писмо на България, която разполага със срок от два месеца, за да отговори и да отстрани посочените от Комисията недостатъци. При липса на задоволителен отговор Комисията може да реши да издаде мотивирано становище [1].

Въпреки реалната опасност от санкции за страната ни през ноември 2024 г. Народното събрание за пореден път отложи действието на приетите нормативни актове с нова дата – 1.01.2026 г.

Приложение в екологичното законодателство

Опазването на околната среда е сложна система от закони и наредби от националното законодателство. Някои от тях успешно се използват като инструменти в разрешителните режими и превантивната дейност, други са с контролни функции.

С приемането на България в Европейския съюз се наложи транспониране на европейското законодателство в българското, за да се отговори на редица норми, заложи в директивите и регламентите на ЕС. България като държава членка трябва да прилага задължителните норми на ЕС и съответно да изпълнява препоръките, доколкото е възможно. При нарушения и неизпълнение на изискванията на ЕС страната ни подлежи на санкции.

Изключително важна е ролята на държавата в изпълнение на нейните регулаторни функции особено когато трябва да отговаря и на европейските стандарти.

Принципът „замърсителят плаща“ намира широко приложение в националното и международното законодателство. Някои от основните механизми за неговото прилагане включват:

1. екологични данъци и такси – например въглеродният данък насърчава намаляването на емисиите на парникови газове чрез икономически стимули;

2. системи за търговия с емисии – създаване на пазари за търговия с права за емисии, които поставят икономическа стойност на замърсяването;

3. регулации и лицензи – задължения за получаване на екологични разрешителни и спазване на специфични стандарти;

4. съдебни искове – граждански и криминални дела срещу замърсители, които нарушават закона.

Законовите инструменти обхващат екологичното законодателство, както и всички нормативни актове, имащи отношение към безопасността на производствата, хармонизирани с европейските и административните решения на местно равнище.

Държавната политика по опазване на околната среда се интегрира в секторните политики транспорт, енергетика, строителство, селско стопанство, туризъм, промишленост, образование и др., които са отразени в Националната стратегия по околна среда, която е съгласуван документ, а политиките се осъществяват от компетентните органи на изпълнителната власт. Националната стратегия за околна среда (НСОС) [4] е създадена в отговор на обществената необходимост от осъществяване на планова открита и предсказуема политика в областта на околната среда за 2000 – 2006 г., като има и проект на Стратегия до 2030 г.

Стратегията е самостоятелен документ, който се разполага на най-високо ниво в йерархията на националните планови документи, но се разработва в средата на актуалните за сектора стратегически и програмни документи на национално, европейско и международно ниво, като изследва и приоритизира ключовите за националния контекст предизвикателства, свързани с опазването на околната среда [5].

Визията на Националната стратегия по околна среда до 2030 г. регламентира България да развива и утвърждава модел на възстановяващ икономически и социален растеж в границите на природния си потенциал, който гарантира здрави и устойчиви общности и екосистеми, необратимост на процеса на постигане на амбициозните цели за нулево замърсяване на околната среда и климатична неутралност е осигурява добър капацитет за адаптация към изменението на климата.

За първи път за принципи на екологичната политика се говори на конференцията на Обединените нации за околна среда и развитие (UNCED) в Рио де Жанейро през 1992 г. и се дава израз на осъзнаването на нарастващите опасности в цял свят, предизвиквани от все по-острите екологични проблеми.

Срещата на Върха за Земята в Рио формулира няколко фундаментални и дългосрочни решения, ангажиращи международната общност със следните ключови принципи на екологичната политика: принципа на превантивни мерки; принципа „замърсителят плаща“; принципа, че защитата на околната среда е обща задача за правителствата, гражданите и промишлеността, осъществявана чрез сътрудничество между тях; принципа на интегриране на политиките в много други области, като транспорта, енергетиката, промишлеността, селското стопанство и др.

Опитът в политиката за опазване на околната среда в развитите държави показва постепенното изместване на акцентите към икономическите инструменти, осигуряващи както екологична, така и икономическа ефективност при решаването на този проблем. Създават се икономически стимули за търсене на допълнителни възможности за неговото предотвратяване и за намаляване на обема

на изхвърляните вредни вещества. Появява се възможност за саморегулиране на този процес в установени граници.

Предизвикателства и перспективи

По данни на Европейската агенция по опазване на околната среда, описани в доклад на Европейската сметна палата, 26 % от подземните водни обекти в ЕС все още трябва да постигнат „добро химично състояние“, а около 60 % от повърхностните водни обекти (реки, езера и преходни и крайбрежни води) не са в добро химично и екологично състояние. В ЕС има около 2,8 млн. потенциално замърсени обекта предимно от промишлена дейност и обезвреждане на отпадъци. Замърсяването на въздуха – най-големият здравен риск от факторите на околната среда в ЕС, също така уврежда растителността и екосистемите [2: 6].

Въпреки ползите прилагането на принципа „замърсителят плаща“ не е лишено от предизвикателства. Сред тях са:

- икономическият натиск – особено за малки и средни предприятия, които е възможно да изпитат затруднения при покриването на разходите;
- сложността на регулациите – нееднозначност в интерпретацията и прилагането на законодателството в различни юрисдикции;
- неефективното използване на средствата – риск от корупция и липса на прозрачност при разходването на събраните такси и глоби.

В бъдеще по-строгата прилагане на този принцип и иновациите в технологиите могат да спомогнат за по-ефективно управление на замърсяването. Международното сътрудничество и обменът на добри практики също са ключови за неговото успешно прилагане.

През 2017 г. Европейският парламент заяви, че различното тълкуване и прилагане на „прага на същественост“ по отношение на екологичните щети е една от основните пречки пред ефективното и еднакво прилагане на Директивата за екологична отговорност. Европейският парламент призова Комисията да преразгледа определението на „екологични щети“ и да изясни понятието „праг на същественост“, да се създадат конкретни критерии и/или прагове, защото прилагането на различни стандарти в различните държави – членки на ЕС, създава проблем при контрола на замърсяването.

Понякога бюджетът на ЕС се използва за финансиране на действия за почистване, които съгласно принципа „замърсителят плаща“ е трябвало да бъдат поети от замърсителите. Това също е проблем за данкоплатците.

Във връзка с цялостната рамка на ЕС за опазване на компонентите на околната среда и намаляване на натиска върху околната среда са направени препоръки от Сметната палата на ЕС:

- да се оцени възможността за засилване на интегрирането на принципа „замърсителят плаща“ в законодателството в областта на околната среда;
- да се обмисли възможността за засилване на прилагането на Директивата относно екологичната отговорност;
- защита на средствата на ЕС от използването им за финансиране на проекти, които следва да бъдат финансирани от замърсителя [2: 40 – 42].

Заклучение

Принципът „замърсителят плаща“ представлява мощен инструмент за насърчаване на екологичната отговорност и устойчивото развитие. Ефективното му прилагане изисква балансиран подход, който да отчита както нуждите на икономиката, така и защитата на околната среда. Чрез комбиниране на строги регулации, икономически стимули и прозрачност този принцип може да се превърне в основа за по-чисто и устойчиво бъдеще.

Нарушителите на екологичното законодателство често остават ненаказани поради различни фактори, като липса на ефективен мониторинг, недостатъчна административна или съдебна инфраструктура и корупция. Според доклади в много държави значителен дял от нарушенията или не се откриват, или не се довеждат до съдебно решение.

Широката концепция на екологичния принцип „замърсителят плаща“ позволява интегрирането му с ефективността и със справедливото разпределение на плащанията за опазване на околната среда, част от които са екоданъците.

В европейски контекст повече ефективност е постигната при екоданъчното облагане в „старите“ държави членки. Новоприсъединилите се държави все още са по-предпазливи откъм ефективност, тъй като техните икономики са по-уязвими спрямо „теча“ на замърсяване и по-високата волатилност на екоданъчните приходи.

Устойчивото развитие не може да се разглежда като самостоятелен елемент – то е комплекс от икономическо, екологично и социално развитие, в които важна роля е отредена на човешкия фактор.

Литература

1. **Европейска** комисия. Производства за установяване на нарушения от месец юли: основни решения. [онлайн]. [достъпен 7.01.2025]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/inf_23_3445.
2. **Европейска** сметна палата. Специален доклад 12/2021 относно прилагането на принципа „замърсителят плаща“. [онлайн]. [достъпен 10.01.2025]. <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/polluter-pays-principle-12-2021/bg/>.
3. **Закон** за опазване на околната среда. Обн. ДВ, бр. 91 от 25.09.2002 г.

4. **Национална** стратегия за околна среда 2000 – 2006 г.
5. **Национална** стратегия за околна среда до 2030 г. Приета с Решение № 765 на Министерския съвет от 2.11.2023 г.
6. **Kitanov, Y., V. Zhelyazkova.** Регулаторната роля на държавата за нейната екологична сигурност. – В: *Икономическа мисъл*, бр. 6, 2021, с. 106 – 120. [онлайн]. [достъпен 7.01.2025]. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=397563>.

РОЛЯ НА ИНФОРМАЦИЯТА И ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В СЪВРЕМЕННАТА СРЕДА ЗА СИГУРНОСТ

д-р Костадин Язов

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

ROLE OF INFORMATION AND INFORMATION TECHNOLOGY IN THE MODERN SECURITY ENVIRONMENT

Kostadin Yazov, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv, Bulgaria

Резюме: *Информацията и информационните технологии играят централна роля в съвременната среда за сигурност, като осигуряват основата за управление на рисковете, предотвратяване на заплахите и ефективна защита на данните и инфраструктурата. Ролята на информацията и информационните технологии в съвременната среда за сигурност е не само фундаментална, но и изключително динамична, като същевременно създава нови предизвикателства и възможности. С развитието на технологиите и внедряването им в различни области на живота и бизнеса информационните технологии се превръщат не само в основни инструменти за управление на сигурността, но и в самата същност на сигурността в глобален мащаб.*

Ключови думи: *информация; информационни технологии; сигурност; среда за сигурност*

Abstract: *Information and information technology play a central role in the modern security environment, providing the foundation for managing risks, preventing threats, and ensuring effective protection of data and infrastructure. The role of information and information technology in the modern security environment is not only fundamental but also extremely dynamic, while simultaneously creating new challenges and opportunities. With the development of technologies and their implementation in various areas of life and business, information technologies are becoming not only basic tools for security management, but also the very essence of security on a global scale.*

Keywords: *information; information technology; security; security environment*

Въведение

През последните години светът се развива във все по-голяма свързаност благодарение на развитието на технологиите и навлизането им с бързи стъпки във всички сфери на живота както за бизнеса, така и за всеки гражданин. Това, разбира се, оказва влияние и изгражда нов тип комуникация и взаимоотношения вътре в обществата и

между отделните държави. Целият този процес като цяло предефинира редица обществено-икономически нагласи и взаимоотношения, което налага необходимостта да се преосмислят и актуализират тези взаимоотношения на базата на новите дадености за света.

Ролята на информацията и информационните технологии може да бъде разгледана в различни аспекти, като киберсигурност, управление на данни и информация, инфраструктурна сигурност, реагиране на инциденти и управление на кризи, иновации и нови технологии, както и защита на личната информация.

Разглеждайки ролята на информацията и информационните технологии в съвременната среда за сигурност, е необходимо да се уточни, че съществува разлика между сигурност на информационните технологии (ИТ) и информационна сигурност. В съвременния свят с дълбокото навлизане на дигитализацията във всички сфери на живота информацията се обработва, транспортира и съхранява с помощта на информационните технологии. В много случаи обаче информационната сигурност продължава да е аналогова. Необходимо е да се отбележи, че информационните технологии и информационната сигурност са тясно свързани, което налага необходимостта от систематичен подход за ефективна защита както на информацията, така и на самите информационни технологии.

С нарастващото количество генерирани данни ролята на информационните технологии в тяхното събиране, съхранение и обработка е от съществено значение. Информационните технологии позволяват ефективно и безопасно управление на данни, което е от особено значение за анализирането на тенденции, прогнозиране на рискове и взимане на решения в реално време.

В съвременната среда информацията се разглежда като стратегически актив. Ефективното управление на информацията чрез информационни технологии позволява на организацията да събират, обработват, съхраняват и споделят данни по сигурен начин. Технологиите за големи данни (Big Data) и изкуственият интелект (ИИ) могат да бъдат използвани за анализиране на огромни обеми информация и предвиждане на потенциални заплахи или инциденти.

Сигурност на информационните технологии срещу информационна сигурност

Както се каза по-горе, информационната сигурност е много повече от информационните технологии и осигуряването им със сигурност. Информационната сигурност е фокусирана върху организацията, държавата или просто структурата, която обслужва. От вече споменатото по-горе е ясно, че сигурността на поверителната информация не е насочена само към данните, обработвани от елект-

ронните системи. Информационната сигурност обхваща всички държавни, корпоративни и други активи, които трябва да бъдат защитени, включително и тези на аналогови носители на данни, като например хартия [3: 85].

Целите на защитата на информационната сигурност са най-малко три – поверителност, наличност и цялост. Те се отнасят също така и за писмо, съдържащо важни договорни документи, което трябва да пристигне навреме, надеждно и непокътнато до вратата на получателя, транспортирано от куриер, но по изцяло аналогов път. И тези цели на защита се отнасят в еднаква степен както за лист хартия, който съдържа поверителна информация, но който лежи на необслужвано бюро и може да бъде видян от всеки, така и за такъв, който чака в копирната машина със свободен достъп за неоторизиран достъп [5].

Оттук може да се направи извод, че информационната сигурност има много по-широк обхват от сигурността на информационните технологии.

За да отговорим на въпроса каква е ролята на информацията и информационните технологии в съвременната среда за сигурност [3: 101], е необходимо първо да отговорим на въпроса какво представлява днес и какво точно предполага понятието „сигурност“ в различните си измерения за съвременния човек, от една страна, за бизнес организациите, от друга, и за модерната държава, от трета. Разбира се, следва и екзистенциалният въпрос как да се изгради ефективна система за сигурност в един глобално обвързан, динамичен и взаимнозависим свят. Всички тези въпроси търсят отговори, но те едва ли са еднозначни. В допълнение към всичко казано дотук се разглежда и нарастващият темп на глобализация на процесите в социума, което рязко повишава изискванията към политиките за национална сигурност, и по-специално тези аспекти от нея, които имат за цел да управляват областта информационна и киберсигурност.

Съвременните критични инфраструктури – включително енергийни, транспортни и комуникационни мрежи – са все по-зависими от информационни технологии. Осигуряването на сигурността на тези системи е от важно значение, защото евентуален срив или атака може да има сериозни последици за националната и международната сигурност.

Информационните технологии са основен компонент в осигуряването на защита срещу кибератаки, които са една от основните заплахи в съвременния свят. Развитието на технологии, като криптиране, антиспам и антивирусни решения, защита на мрежи и системи, както и наблюдение на дигитални заплахи, е не само необходимо, но и критично важно за защитата на важни данни и инфраструктури.

Ето защо на основание на това всяка държава – членка на Европейския съюз, е задължена на изготви Регистър на критичната инфраструктура (РКИ). Това е сложна информационна система с централизирано управление и множество потребители – министерства, областни и общински администрации. Самата система на РКИ е силно динамична, често променяща се структура и организационно управление. Утвърдените сектори, в които задължително се определят обекти от критичната инфраструктура, са:

- енергетиката;
- ядрената промишленост и технологии;
- информационните и комуникационните системи и технологии;
- водоснабдяването и водната инфраструктура;
- осигуряването с хранителни продукти, веригите за доставки;
- здравеопазването и инфраструктурата;
- финансовата сфера;
- транспортът и инфраструктурата;
- химическата промишленост;
- космическият капацитет;
- научния капацитет [1: 646 – 660].

Киберсигурността обхваща използването на технологии и процедури за предотвратяване на неоторизиран достъп, манипулации или повреди на информация и компютърни системи. Това включва:

- антивирусни програми;
- пожарни стени;
- шифроване на данни;
- защита на мрежови комуникации;
- мониторинг на мрежовия трафик и откриване на неоторизирани действия [4].

За да бъдат адекватни на новата реалност и на новите предизвикателства, е необходимо непрекъснато да се осъвременяват с оглед на динамичните промени в информационните общества.

Цялостното изясняване на различните аспекти на технологичната еволюция като процес може да бъде разгледано през призмата на няколко ключови дименсии, чийто синергичен ефект в голяма степен определя качествените изменения на информационната среда.

На базата на информацията по отношение на технологичното натрупване могат да се представят йерархично всички изброени основни фактори, определящи динамиката на развитието на информационното пространство:

- развитието на изчислителната мощ за обработка на информацията;
- способността за създаване на обмен на информация – текст, графика и др.;

- наличието на информационни носители и създаване на масиви от данни;
- възможностите за достъп до информационните масиви;
- броят активни ползватели на информацията;
- скоростта на дистрибутиране/трансфер на информацията.

Технологичното натрупване и развитието на информационната глобална мрежа интернет създават рамката, върху която възникват информационното и киберпространството.

Информационните технологии също така играят важна роля в управлението на кризи и инциденти. Развитието на системи за ранно предупреждение, както и на платформи за комуникация и координация позволява на органите за сигурност да реагират бързо и ефективно на заплахи. Пример за това са автоматизираните системи за мониторинг на сигурността, които могат да идентифицират и да реагират на атаки в реално време.

Нови технологии, като изкуствен интелект (ИИ), интернет на нещата (IoT), блокчейн и автоматизация, не само предлагат нови възможности за повишаване на сигурността, но също така изправят институции и компании пред нови предизвикателства. Например IoT устройствата могат да бъдат уязвими откъм кибернападения, а изкуственият интелект може да бъде използван за създаване на нови форми на атаки.

Данните като основен ресурс в новата информационна среда

Данните днес представляват изключително ценен актив, който е гръбнакът на информационните общества и чрез който стана възможно експонентното развитие на съвременните процесите на оптимизация и глобализация на производството на стоки и услуги и търговията. По същия начин, по който изкопаемите горива са в основата на индустриалния възход на човечеството, днес информацията е фундамент на радикални процеси, преназначавщи рамките на функциониране на обществата през новия век. Като аналогът може да бъде доразвит и по отношение на работата с основния ресурс: ако преди нефтът се е рафинирал и това е допринесло не просто за развитието, а за възникването на цели индустриални сектори от съвременната икономика, то днес същото се случва и с информацията – тя не просто се генерира, а се обработва, записва, структурира, класифицира, анализира.

Неслучайно днес информацията според редица автори се определя като най-скъпата стока и може да се търгува.

Въз основа на това се прави изводът, че нуждата от качествена информация ще се приравнява все повече на нуждата от храна

за физическо оцеляване на индивида. Сам по себе си този извод поставя множество сериозни въпроси за решаване, особено когато се касае за управление на процесите в киберпространството, свързани с опазване на личната информация, конфиденциалност и като цяло с информационната сигурност.

Технологичният напредък предполага качествените промени на начина, по който функционират обществата и води до извода, че „технологичните промени до голяма степен са отговорни за подобряването на човешкото благосъстояние независимо от размера на населението, удължаването на продължителността на живота, нивото на образование, жизнения стандарт, промените в работата, телекомуникациите, здравеопазването, както и ефектите от човешките дейности върху нашата среда“ [2].

Въпреки че посочените примери за технологичен напредък са главно от сферата на телекомуникационната и компютърната индустрия, идентично развитие имат почти всички сфери на науката с приложение в реалния живот.

Финансово-икономическите аспекти на информацията и информационната сигурност са свързани с нарастващото чувство за несигурност у хората, като се има предвид това, че светът в момента минава през дълбока форма на трансформация, която засяга изначално всички сфери на съществуването на съвременния хомо сапиенс.

Икономическите проявления могат да бъдат забелязани в почти всички аспекти на бизнес средата – предлагане на споделени услуги и ресурси, автоматизация на транспорта, дигитализация на процесите, възход на криптовалuti и алтернативни форми на банкиране и мн.др.

Все по-често съвременният човек се сблъсква с предизвикателствата на деня, създадени в условия на нарастващо обръкване от множеството избори и възможности, които се предлагат. Този динамичен и технологичен свят създава огромен психологически натиск върху хората като резултат от постоянното въвеждане на нови и нови технологии в почти всички аспекти на социалните отношения и процеси.

Друго предизвикателство и формиращ се проблем, върху който се акцентира, е свързан с това, че личните данни постепенно придобиват все по-голяма важност по отношение на сигурността, като тяхното влияние е многопластово и често пъти остава скрито за неангажирани с темата лица. За съжаление, в публичното пространство този проблем все още се разглежда просто като фактор на персоналната сигурност и не се приема с достатъчна сериозност от обикновените хора извън отражението му върху личния им живот.

Персоналната сигурност е нещо много важно и в този смисъл най-често срещаните притеснения за хората са свързани с потенциално изтичане на финансова информация, с която може да се злоупотреби, – акаунти за онлайн банкиране, номера на кредитни карти и т.н. Освен това съществува реална опасност от изтичането на лична информация – текст, снимки, видеа, на лица в интернет, които потенциално могат да нанесат имиджов ущърб или да се използват за злепоставянето им. Обикновено когато говорим за злоупотреба с лични данни, е необходимо да сме наясно, че лицето въобще не подозира за това, че свързана с него информация може да бъде интересна за трети лица или в даден момент да стане публично достояние на обществото поради една или друга причина, което може да доведе до сериозни сътресения за личния му живот.

Въпросът за защитата на личната информация е от централно значение в съвременната дигитална среда. Разширеното използване на интернет и мобилни технологии води до увеличаване на количеството лични данни, които могат да бъдат изложени на риск от кражба или злоупотреба. Регулации, като Общия регламент за защита на данни (GDPR), в Европейския съюз са насочени към осигуряване на сигурността и конфиденциалността на личните данни.

Ето защо е необходимо да се подчертае, че в условията на сериозна обвързаност на информация, комуникации и процеси в обществото често пъти сигурността на информацията на един индивид може да има огромни последици върху сигурността на други конкретни хора, групи или организации, включително и на ниво държава. Това налага необходимостта от защита на личните данни повече от всякога досега и поверителността да се приоритизира до степен на важност, не по-ниска от нивото на изправност и функционална способност на мрежите и защита на хардуерната инфраструктура като елемент на киберсигурността.

В тази връзка трябва да се работи усилено за образованието и разпространението на знания за всеки потребител в мрежите относно тава кои действия са допустими, какво не трябва да се извършва, за да се опазят и ограничат възможностите за въздействие и дискредитиране на личните им профили и данни. Тук трябва да се посочи, че съществува една изключително уязвима група в мрежите, а именно децата, които все по-често уплътняват времето си в интернет пространството чрез различните дигитални устройства.

Множество изследователи застъпват аргументирано тезата на базата на преглед на историята на човечеството от началото на новото хилядолетие, че в края на второто десетилетие на XXI век светът се характеризира с безпрецедентно технологично натрупване, вследствие на което е налице засилване на влиянието на няколко основни фактора:

- висока степен на комуникационна свързаност, непозната до този момент като състояние за света;

- глобализиране на процесите и на голяма част от живота на планетата, взаимнообвързаност, засилена диспропорция в социално-икономическото развитие не просто на отделните геополитически и културни райони, неравнопоставеност.

Ако погледнем популярната „Пирамида на Маслоу“, ще видим, че той позиционирана сигурността на второ място след базовите физиологични потребности, което означава, че се отдава изключително голямо значение на този елемент и че хората са оценявали колко е важно да живеят в сигурна среда. Това означава още, че сигурността винаги е била основен приоритет в живота на хората през вековете. Всичко това обяснява защо в постоянноменящата се среда на обитаване за съвременния хомо сапиенс (на технологичния скок от последните 50 години) огромна част от населението на планетата живее с постоянно растящо чувство на несигурност: тъй като не успява да навакса степента на развитие на иновациите и тяхното проникване във всички сфери на съвременното. Между прочем, ако се погледне от историческа гледна точка назад през вековете, със сигурност ще се установи подобна несигурност при процесите на трансформация и преход от един строй към друг.

В днешния технологично зависим и взаимнообвързан глобален свят нещата далеч не са толкова прости, особено когато с един клик на „мишката“ може да се предизвикат какви ли не катаклизми и бедни.

Всъщност технологиите сами по себе си не са нито добри, нито лоши – те са просто инструмент за човека за постигане на различни цели. В този смисъл смело може да се заяви, че човешкото съзнание е определящо като отговорност и посока за развитието на света. Като пример може да се посочи ядреният синтез, който може да се използва за мирни цели и да захрани с електричество милиони хора, но може да се използва и за ядрена бомба, която да сее гибел на същите хора. Аналогично е и използването на информационните ресурси и технологии: от една страна, се използват за подобряване на благосъстоянието на хората, но от друга, при злонамерени действия биха могли да създадат редица вреди и щети на същите хора. Това само показва, че технологиите имат огромна сила да градят бъдещето, но в т.ч. и разрушителна.

Интензивното развитие на информационно-комуникационните технологии и тяхното навлизане във всички аспекти на съвременния живот водят до промяна в същността на понятието „сигурност“ и неговите проявления в различни измерения. В тази връзка един от очертаващите се проблеми е свързан с нарастване на възможността на отделен индивид или група, в т.ч. единично явление, да окаже силно влияние върху процеси, рефлектиращи върху голяма част от

населението, при това на достатъчно отдалечени от тях региони. Оттук идва и потребността да се приоритизират проблемите, свързани с пълноценното използване на информационните технологии в сферата на националната сигурност, като интерес проявяват множество представители на обществено-икономическия, научно-техническия, и дори политически елит.

Заклучение

Информационните технологии и системи са основен инструмент за подпомагане на хората, организациите и държавите за по-добро функциониране на системите. Те способстват за създаването на нови продукти и услуги, както и на изцяло нови бизнес модели. Инвестициите в информационните технологии и системи помагат за повишаване на конкурентоспособността на всички нива и по-висока ефективност на операциите.

Информацията и информационните технологии са не само средство за управление на сигурността, но и трансформират съвременната среда за сигурност. Те улесняват откриването на потенциални заплахи, но и създават нови възможности за осигуряване на по-добра защита. Въпреки това те също така представят нови рискове и предизвикателства, които изискват постоянни усилия за обновяване на стратегиите за сигурност и адаптиране към новите заплахи.

Литература

1. **Ангаров, Д.** Дейности на държавата при опазване на критична инфраструктура. – В: *Сборник с доклади от научната конференция „Знание, наука, технологии, иновации“*, септември 2024. Велико Търново: Институт за знание, наука и иновации, 2024, с. 646 – 660. ISSN 2815-3472 (Print). ISSN 2815-3480 (CD).
2. **Бострьом, Н.** Свръхинтелект: посоки, опасности, стратегии. София: Изток – Запад, 2018. ISBN 978-619-01-0262-5.
3. **Денчев, С.** Информация и сигурност. София: За буквите – О писменехъ, с. 85; 101; 2019. ISBN 978-619-185-369-4 (pdf).
4. **Информационна** сигурност. 30.06.2021. [онлайн]. [достъпен 27.12.2024.]. <https://cyber-security.bg/?p=1246>.
5. **Krüger, Gert.** ИТ сигурност срещу информационна сигурност – каква е разликата? 12.11.2022. [онлайн]. [достъпен 20.12.2024.]. <https://www.dqsglobal.com/bg-bg/nauchete/blog/it-sigurnost-sreschu-informacionna-sigurnost-kakva-e-razlikata>.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ПСИХОФИЗИЧЕСКАТА ПОДГОТОВКА НА ОХРАНИТЕЛИ

докторант Елена Пешева

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PSYCHOPHYSICAL TRAINING OF SECURITY GUARDS

Elena Pesheva, PhD student

Higher School of Security and Economics – Plovdiv, Bulgaria

Резюме: Настоящата статия разглежда основните теоретични аспекти, определящи психофизическата подготовка на охранителите като основен компонент за тяхната ефективност и професионализъм. Психофизическата готовност представлява основа за способността на индивида да извършва различни дейности в условия с различна степен на екстремалност. Акцентира се върху интеграцията на психологическите и физическите умения, необходими за справяне с професионалните предизвикателства. За изграждане на адекватна ситуативна психофизическа готовност, способна да гарантира ефективни действия в екстремални ситуации, е необходима целенасочена подготовка. Тази подготовка може да бъде организирана както в групова, така и в индивидуална форма, и трябва да бъде достъпна за всички охранители. Прилага се методика, включваща разнообразни методи и упражнения за психическо, физическо и психофизическо въздействие. Един от най-ефективните и лесно приложими методи е психофизическата релаксация. Чрез създаване на психически модели, отразяващи бъдещи ситуации, се формира адекватна психофизическа готовност за действие в екстремални условия. Основен акцент се поставя върху метода на идеомоторна моделираща тренировка, базиран на концепцията за взаимовръзка между психиката и движенията. Този подход осигурява формирането на необходимата готовност за успешно справяне с бъдещи екстремални ситуации.

Ключови думи: психофизическа подготовка; готовност; екстремални ситуации; охранители

Abstract: This article examines the main theoretical aspects that define the psychophysical training of security guards as a key component for their effectiveness and professionalism. Psychophysical readiness forms the foundation for an individual's ability to perform various activities under conditions with varying degrees of extremity. Emphasis is placed on the integration of psychological and physical skills necessary to handle professional challenges. To build adequate situational psychophysical readiness that can guarantee effective actions in extreme situations, targeted preparation is required. This training can be organized both in group and individual forms and must be accessible to all security guards. A methodology is applied, including various methods and exercises for mental, physical, and psychophysical influence. One of the most effective and easily applicable methods is psychophysical

relaxation. By creating mental models reflecting future situations, adequate psychophysical readiness for action in extreme conditions is formed. A key focus is placed on the method of ideomotor modeling training, based on the concept of the interconnection between the psyche and movements. This approach ensures the formation of the necessary readiness to successfully cope with future extreme situations.

Keywords: *psychophysical training; readiness; extreme situations; security guards*

Съвременното развитие на човечеството се характеризира с изключително бързи промени. Електронизацията, кибернетизацията и изкуственият интелект все по-силно навлизат в различните аспекти на човешката дейност, като значително улесняват както физическия, така и умствения труд, и повишават неговата ефективност. Въпреки положителното влияние на тези промени те водят и до редица негативни последици, като замърсяване на околната среда, изменения в климата, увеличаване на заболяемостта, конфликти, повишена агресивност и др. Тези противоречиви ефекти на динамичните трансформации са оставили своя отпечатък и върху охранителната дейност и в частност върху частната охранителна дейност. Все още значителна част от обществото не осъзнава в пълнота същността на охраната като специфичен вид дейност, свързана с редица рискове, предизвикателства и висока степен на отговорност. Самото понятие „охрана“ включва пазене, опазване и защита.

Охранителната дейност е сложна и много отговорна според Закона за частната охранителна дейност. Тя често се провежда в условията на реална опасност. Някои от дейностите на охранителите се изпълняват в много рискови и трудни условия, изискващи изключително бързи и точни действия. Тези условия са известни като екстремални ситуации, изискващи активни действия за определено време. Екстремалните ситуации са изградени от два глобални фактора – опасност и трудност, които са взаимнодетерминирани. Наличието на определена опасност е показател за определена несигурност. Интегралната функция на опасността е рискът. При всяка опасност винаги действията са рискови, т.е. има вероятност да се реализира опасността. Трудността изразява бариерите, ограничаващи действията. Интегралната функция на трудността е усилието. Преодоляването на трудността изисква действие, което се реализира чрез определено волево и мускулно (психофизическо) усилие. При намаляване на опасността нараства сигурността. Тъй като охранителната дейност е в областта на сигурността, се предполага, че с повишаване на възможностите на човек да реагира по-ефективно в една екстремална ситуация вероятността за реализиране на опасността се понижава и се повишава сигурността. Тази възможност за ефективни действия се осигурява от адекватната ситуативна психофизическа готовност, която е изградена от психическата и фи-

зическата готовност. А адекватността на ситуативната психофизическа готовност се определя от силата на корелациите (взаимовръзките) между психическите и физическите компоненти и фактори в нейната структура. С повишаването на силата на корелациите се усъвършенства структурата на ситуативната психофизическа готовност. Формира се адекватна ситуативна психофизическа готовност за действие в екстремални ситуации. Нараства и сигурността. Следователно, за да се формира адекватна ситуативна психофизическа готовност при охранителите за ефективни действия в различни екстремални ситуации, е необходимо да се провежда целенасочена подготовка, която може да бъде групова или индивидуална. Освен това тя трябва да бъде достъпна за всички охранители. В подготовката ще се прилага методика на въздействие, изградена от методи и упражнения за психически, физически и психофизически въздействия.

Целта на настоящата разработка е да изследва и обоснове значимостта на психофизическата подготовка при охранителите, като предостави теоретичен модел на оптимизиране на тяхната ефективност, устойчивост на стрес и способност за вземане на решения в екстремални ситуации.

За постигане на поставената цел си поставихме следните задачи:

1. Да се изследват теоретични концепции и подходи, свързани с психофизическата подготовка при охранители.
2. Да се дефинират понятието „психофизическа подготовка“ и влиянието върху професионалните умения на охранителите.
3. Да се предложи модел на оценка и развитие на психофизическата подготовка на охранителите.
4. Да се формулират практически препоръки за подобряване на програмите за обучение на охранителите, базирани на изводите от теоретичния анализ.

Психофизическата готовност е основата на готовността на човека да извършва различни дейности в ситуации с различна степен на екстремалност. От древни времена хората са разбирали неделимата връзка между тялото (физиката) и душата (психиката). Известна е римската сентенция: „Здрав дух в здраво тяло“. При разглеждането на психофизическата готовност е необходимо да се посочат определени различия в съдържанието на понятията „психофизика“, „психо-физиология“, „психосоматика“.

При психофизиката се изследва връзката между силата на дразненето и силата на усещането, а при психо-физиологията се изучават отношенията между психическите и физиологическите процеси в централната нервна система. Психосоматиката е свързана с изследване на взаимовръзката на психиката и тялото на човека.

Пуни (1979: 45) определя психическата готовност като сложно състояние и цялостно проявление на личността. За основа при раз-

работването на теорията на психофизическата готовност е послужила научната постановка за единството на вътрешната (психическата) и външната (физическата) дейност. Психическата готовност е изградена от психическите процеси, състояния, свойства, качества и черти на личността. Физическата готовност е изградена от двигателните (физическите) качества, посредством които в практиката се реализират движенията, действията и дейността на човека. Психофизическата готовност всъщност е нивото на подготвеност на човека да извършва определени действия в условията на различни ситуации. Тя винаги се осъществява в конкретна ситуация и се определя като ситуативна психофизическа готовност.

Психофизическата готовност се формира в процеса на целенасочена психофизическа подготовка. За начало в България изработването на научните основи на психофизическата подготовка се счита монографичният труд „Психофизическа подготовка за действия в екстремални ситуации“ от Д. Кайков. Авторът определя същността на екстремалните ситуации. Разглежда бойните условия като екстремални ситуации, ситуативната психофизическа готовност и методи за формирането ѝ.

В. Маргаритов е един от учените, които провежда най-много изследвания на психофизическата подготовка и разработва методика за специализирана психофизическа подготовка.

На базата на концепцията за единство на психическата и физическата дейност в структурата на човешката дейност Д. Кайков (1983: 57) определя целта на психофизическата подготовка като „процес на формиране на адекватна психофизическа готовност за действие в екстремални ситуации“. Психофизическата готовност в конкретна ситуация се разглежда като ситуативна психофизическа готовност. Човек винаги се намира в конкретна ситуация и има определена ситуативна психофизическа готовност, която се реализира в практиката като движения и действие. При системно формиране на ситуативна готовност се изгражда устойчива готовност, която се реализира в практиката единствено чрез ситуативната готовност.

Ситуативната психофизическа готовност е изградена от две взаимосвързани структури (готовности) – ситуативна психическа и ситуативна физическа готовност. Ситуативната психическа готовност се определя като „непосредствено цялостно динамично психическо състояние, което детерминира адекватността на адаптацията на човека към екстремалните условия на средата за определен период от време“. Ситуативната психическа готовност е психическо състояние, което отразява цялостно психиката на човека непосредствено, сега, в конкретната ситуация и е много динамично.

Според В. Маргаритов (2002: 83) „Ситуативната психическа готовност е свързана с адаптирането на човека към екстремалните

условия. В най-общ смисъл адаптацията се разглежда като приспособяване на живота към природата и социалната среда“ (Маргаритов, 2002: 9). Адаптацията на човека с изискванията на конкретната ситуация към неговите действия в екстремалните ситуации протича интензивно, в резултат на което се формира адекватна психическа готовност.

Възможности за формиране на адекватна готовност при охранители за действие в екстремални ситуации. В основата на готовността на човека да извършва определена дейност стои психофизическата готовност. Дейността на охранителите е разнообразна. Условията, в които се извършва, са свързани с различна степен на трудност и опасност. Основен фактор, който определя ефективността на действията, е психофизическата готовност. При неадекватна готовност действията и цялостната дейност са неефективни. Не са решени задачите и не са постигнати поставените цели. В екстремалните ситуации вероятността от наранявания и загуба на ценности е много голяма. При адекватната готовност действията са ефективни. Човек се справя с възникналите трудности и опасности. В свръхекстремални ситуации, свързани с много голяма опасност и трудност, вероятността от загуба на живота при човек с неадекватна ситуативна психофизическа готовност е много голяма, докато при човек с адекватна готовност вероятността е малка. Следователно необходимо е да се формира адекватна готовност за ефективни действия в екстремални ситуации.

Формирането на адекватна психофизическа готовност се осъществява в процеса на психофизическа подготовка, която може да се провежда в учебни или отделно организирани занятия. В организираните учебни занятия обучаемите изучават отделните методи на психофизически въздействия. Другата форма е самостоятелно изучаване и усвояване на психофизическите упражнения и методи на въздействие.

Създаването на различните методи на психофизически въздействия се основава на адаптираните научни основи на психическите въздействия.

1. Единство на психическата (вътрешната) и физическата (външната) дейност.
2. Разкриване на психофизическите резерви.
3. Икономия на психофизическите сили.
4. Феномен на късосъединителната реакция.
5. Ефект на превключването.

По първата научна основа за единството на психическата и физическата дейност се изхожда от концепцията за единството на човешката дейност.

По втората научна основа разкриването (отключването) на психофизическите резерви се осъществява при оптимизиране на структурата на психофизическата готовност в резултат на нарастване на силата на взаимовръзките (корелациите) между психическите и физическите фактори в структурата на психофизическата готовност.

Икономия на психофизическите сили се изгражда на постановката за регулация на активността на действията и силата на преживяванията в различните условия на опасност и трудност.

Феноменът на късосъединителна реакция се основава на възможността за адекватни действия в екстремални ситуации, които най-вероятно в близко бъдеще ще се случат. Формират се психофизически модели на действия в бъдещи екстремални ситуации.

Научната основа на късосъединителната реакция се основава на възможността за кратко време да се трансформира неадекватната ситуативна психофизическа готовност в адекватна готовност.

В процеса на формиране на психофизическа готовност за действие в различни ситуации изследователите са прилагали надеждни методи на въздействие: пренасочване на вниманието, извикване на представа, формиране на въображение, регулация на мускулното напрежение, регулация на дишането, оптимистичен силогизъм, вербална и паравербална сугестия, антиципация на действия в екстремални ситуации. Известни са различни методи на въздействие, свързани с усъвършенстване на структурата на психофизическата готовност. При направения анализ на проведените експериментални изследвания авторите прилагат най-често методите психофизическа релаксация и идеомоторна моделираща тренировка. Тези два метода са свързани с бързо възстановяване на жизнените енергии след голямо психическо и/или физическо натоварване и моделиране на действията в бъдещи ситуации. Всяка дейност се осъществява посредством движенията и действията на човека, които са следствие на волевото и физическото усилие. Всъщност усилието е вложената сила в реализирането на определени движения. Силата се определя от жизнената енергия на човека при изпълнението на различните движения и действия. Ето защо е необходимо търсене на възможност за бързо възстановяване на жизнените енергии на човека при действията му в различните екстремални ситуации. Както е известно, в тези ситуации се изразходва много голямо количество енергия, силата намалява и усилията значително отслабват, в резултат на което действията стават бавни и неточни, а задачите не се решават. Следователно за тяхното ефективно решаване и постигането на целите е необходимо охранителят да има адекватна психофизическа готовност, т.е. да разполага с достатъчно жизнена енергия за ефективни действия в различни екстремални ситуации. Той трябва да умее да възстановява жизнените си енер-

гии. Един от най-надеждните и лесно изпълним метод е психофизическата релаксация.

Методът служи за бързо възстановяване на изразходваните жизнени енергии и формиране на адекватна психофизическа готовност за действие в екстремални ситуации. В процеса на активни действия в екстремалните ситуации се изразходва голямо количество жизнена енергия, в резултат на което се нарушава структурата на психофизическата готовност. Затормозява се познавателната дейност, значително се понижават волевото и мускулното усилие. Движенията и действията са неефективни. Изразходваните жизнени енергии започват да се възстановяват няколко минути след прекратяване на натоварването. След интензивно натоварване възстановителните процеси продължават 2 – 3 денонощия. Възстановяването на жизнените енергии не само достига до оптималните нива, но и значително го повишава. Тази фаза е известна като „фаза на свръхвъзстановяване“ (екзалтационна фаза). Нарича се „бърз сън“ и още „полусънно състояние“, където жизнените енергии се възстановяват много бързо. В тази фаза електромагнитните вълни на мозъка се намират в границите от 7 до 14 херца. Известни са като алфа-вълни. Когато електромагнитните вълни са в границата от 4 до 7 херца, те се намират в тета-ниво, а когато са от 0 до 4 херца, човек спи. Човек е буден, когато електромагнитните вълни са над 14 херца (бета-вълни). Следователно, за да възстанови човек бързо жизнените си енергии, е необходимо да се научи да се въвежда в алфаниво. За да се въведе човек в състояние на релаксация (алфаниво), е необходимо да „изключи“ различните въздействия на външната и вътрешната среда върху съзнанието. Силно въздействие оказват мускулното напрежение, светлината, шумът и различните звукови въздействия, температурата, въздухът, неудобното облекло. Неблагоприятно въздействие оказва и състоянието на организма. Човек трябва да е задоволил естествените си потребности. Той освобождава съзнанието си от неприятни мисли и се съсредоточава върху изпълнението на техниката. Въвеждането на съзнанието от будно състояние в състояние на релаксация (алфаниво) е лесен процес при спазването на определените изисквания. Практическото изпълнение на психофизическата релаксация отначало трябва да се провежда в легнало положение на тялото, в тиха обстановка с нормална температура. В това състояние се затварят очите и бавно, наум се произнасят кратки словесни формули.

В практическата дейност на охранителите се случва и неочаквано възникване на екстремални ситуации. При тези ситуации обикновено човекът не е с адекватна ситуативна психофизическа готовност за действие. Въпреки че той може да има адекватна устойчива психофизическа готовност, в тази неочаквана екстремална ситуация

неговата ситуативна психофизическа готовност не е адекватна и в много случаи действията му са неефективни. Създаден е метод за формиране на психически модел на адекватна психофизическа готовност за ефективни действия в екстремални ситуации, които вероятно могат да възникнат в близко бъдеще. Психиката на човека има способността както да отразява минали събития, така също и да прогнозира бъдещи събития. Човек може да създаде психически модели, които да отразяват бъдещи ситуации, и да формира адекватна психофизическа готовност за действие в екстремални ситуации. Методът е определен като идеомоторна моделираща тренировка, изградена е върху основата на концепцията за взаимовръзката на психиката с движенията. Той служи за формиране на адекватна психофизическа готовност за действия в бъдещи екстремални ситуации.

Известна е взаимовръзката на психическите процеси с физическите движения. Понятието „идеомотор“ е изградено от думите „идея“ и „мотор“. В случая думата „идея“ изразява мисъл и представа, а думата „мотор“ – двигател. Идеомоторен в този смисъл изразява мислено представяне на определени движения и действия в конкретна ситуация. Моделираща тренировка означава изграждане в съзнанието на психически модели за действия в бъдещи ситуации. Всъщност човекът живее в настоящето, работи за бъдещето и много често „поглежда“ в миналото. В спортната практика се прилагат различни идеомоторни въздействия. Доказана е тяхната ефективност. Прилагайки идеомоторни въздействия върху спортисти, А. Белкин (1983: 16) установява, че мускулната сила нараства с 34 %, скоростта на движението – с 34 %, а точността – със 17 %. J. Annet (1995: 86) доказва въздействието на мисленето върху физическата дейност. Чрез идеомоторно въздействие се е подобрила успеваемостта при ученето. Положителното мислене се е отразило върху двигателните умения за преодоляване на различна трудност.

Заклучение

Психофизическата подготовка е съществен елемент за повишаване на професионалната ефективност и готовност на охранителите при работа в екстремални условия. Интеграцията на психологическите и физическите умения чрез целенасочени методики, включително техники за релаксация и идеомоторна моделираща тренировка, осигурява стабилна основа за справяне с професионалните предизвикателства. Анализът на ключовите аспекти на психофизическата подготовка и предложените методи подчертават значението на систематичния подход в обучението на охранителите. Организирането на подготовката в индивидуална и групова фор-

ма, както и прилагането на практически упражнения и психофизически модели допринасят за развитието на умения, необходими за ефективни действия в ситуации с повишена сложност и риск. Разработването и внедряването на специализирани програми за психофизическа подготовка са важни за гарантиране на успешната професионална реализация на охранителите и тяхната способност да реагират адекватно на всякакви екстремални предизвикателства.

Литература

1. **Белкин, А. А.** Идеомоторная подготовка в спорте. Москва: Физкультура и спорт, 1983.
2. **Кайков, Д.** Психофизическа подготовка за действия в екстремални ситуации. Част 1. Теория. София: Военно издателство, 1983.
3. **Маргаритов, В.** Система за психофизическа подготовка. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2002.
4. **Пуни, А. Ц.** Психологическая характеристика двигательных навыков. Москва, 1979.
5. **Annet, J.** Imagery and motor processes: editorial overview. – In: *British Journal of psychology*, 1995, 86.

МАКРОИКОНОМИЧЕСКА ПОЛИТИКА ЗА ПОСТИГАНЕ НА ВЪТРЕШНО И ВЪНШНО РАВНОВЕСИЕ – ПРИЛОЖЕНИЕ НА ДИАГРАМАТА НА СУАН

проф. д-р Цветан Илиев

Международно висше бизнес училище – Ботевград

MACROECONOMIC POLICY TO ACHIEVE INTERNAL AND EXTERNAL BALANCE – APPLICATION OF THE SWAN DIAGRAM

Prof. Tsvetan Iliev, PhD

International Business School – Botevgrad, Bulgaria

Резюме: Целта на изследването е да се определят възможностите на макроикономическата политика на правителството за постигане на равновесие във вътрешен и международен план. Обект на изследване е макроикономическата политика, насочена към установяване на националното стопанство в състояние на вътрешно и външно равновесие. Предметът на това изследване включва инструментите за постигане на равновесие от позицията на фискалната, паричната и валутната политика. За постигането на горната цел е представен модел, който обяснява механизма на формиране на вътрешно и външно равновесие чрез инструментите на трите вида икономическа политика. Това е Диаграмата на лебеда.

Ключови думи: макроикономически баланс; фискална политика; парична политика; валутна политика; Диаграма на лебеда

Abstract: The purpose of the study is to determine the capabilities of the government's macroeconomic policy to achieve equilibrium domestically and internationally. The object of study is macroeconomic policy, aimed at establishing the national economy in a state of internal and external equilibrium. The subject of study of this study includes the instruments for achieving equilibrium from the position of fiscal, monetary and exchange rate policy. To achieve the above goal, a model is presented to explain the mechanism for forming internal and external equilibrium through the instruments of the three types of economic policy. This is the Swan Diagram.

Keywords: macroeconomic balance; fiscal policy; monetary policy; foreign exchange policy; Swan Diagram

Въведение

Поддържането на вътрешно и външно равновесие до днес остава сериозен проблем пред макроикономическото регулиране. Неговото решение изисква да се отчита връзката между основните макроикономически променливи, характеризиращи вътрешното състояние на стопанството, които от своя страна опосредстват проце-

си, намиращи отражение в международен план. В същото време външният сектор се намира под влияние на вътрешните променливи. Всичко това прави по-сложно провеждането на макроикономическа политика, която налага да се вземе предвид все по-широк кръг фактори.

Проблемите на макроикономическото равновесие заемат централно място в икономическата теория от Великата депресия (1929 – 1933 г.) насам. Един от големите икономисти на XX век – Дж. М. Кейнс, поставя като водеща цел на икономическата политика достигането на състояние на пълна заетост на ресурсите с помощта на мерки за стимулиране на съвкупното търсене [5]. След средата на 60-те години на XX век представителите на монетарното течение изместват фокуса на макроикономическата политика към постигането на растеж при отсъствието на инфлация. Като основен инструмент за постигането на такава цел те предлагат „златното монетарно правило“. На свой ред представителите на теорията за рационалните очаквания стоят на позицията, че липсата на достатъчно доверие в правителствената икономическа политика възпрепятства възможността за постигане на потенциала на производството при минимално равнище на инфлация [13: 426 – 444].

На основата на тези идейни оси за провеждане на макроикономическа политика в теоретичния фундамент са залегнали множество модели за постигане на равновесие във вътрешен и в международен аспект. Те стъпват на популярните разбирания за същността на равновесието в единия и в другия аспект.

Инструменти на макроикономическата политика за постигане на вътрешно и външно равновесие

В тесен смисъл равновесието във вътрешен план предполага баланс между съвкупното търсене и предлагане при пълна заетост на ресурсите и отсъствие на инфлация. За кратък период от време това се постига чрез мерки за регулиране на съвкупното търсене чрез инструментите на фискалната и паричната политика. В разбиранията на представителите на *Класическата школа* в икономическата мисъл за достигане до състояние на вътрешно равновесие се изисква доходът да бъде на своето естествено равнище (Y_n), предопределено от разполагаемите в икономиката ресурси – труд и капитал. Според привържениците на *кейнсианските идеи* за естествено се определя това равнище на дохода, при което безработицата е на своето НЕпредизвикващо инфлация равнище.

Външното равновесие е състояние на националното стопанство, при което е налице нулево салдо по платежния баланс при определен режим на валутния курс. За да е налице, трябва да се изпъл-

нят две задачи. От една страна, постигането на определено състояние на текущата сметка, а от друга – поддържане на зададеното равнище на валутния курс. За изпълнението им се прилагат мерките на макроикономическото регулиране от фискално и от парично естество.

В съвременните условия мобилността на капитала усложнява задачата за поддържане на външно равновесие. В резултат на колебанията в лихвените проценти между държавите непрекъснато протичат процеси на преливане на капитал.

Фактичeskото поддържане на равновесието и в двата аспекта изисква проследяването на процесите на три вида пазар – стоковия, паричния и валутния.

Пазарните процеси във вътрешен и в международен план винаги водят до постигане на равновесие на желаното от стопанските субекти равнище. Предприемането на мерки от страна на правителството може да внесе необходимите корекции. За целта се разработва макроикономическа политика, която чрез своите мерки да гарантира постигането на равновесие на желаното ниво.

Икономическата политика е съвкупност от различни мерки, предприемани от правителството на една държава с цел постигане на конкретни цели на развитието. Най-общо целите ѝ могат да се очертаят в следните направления [1: 56 – 75]:

- постигане на икономически растеж;
- функциониране на икономиката в условията на пълна заетост на ресурсите;
- стабилност на цените;
- баланс във външните отношения.

В зависимост от целите, които си поставя държавата, в икономическата теория са набелязани два основни типа политика [2: 63 – 98]:

- ✓ *циклична* – прилага се за компенсиране на временния спад в икономическата активност;
- ✓ *структурна* – използва се за по-дълбоки промени в икономическата и социалната структура на обществото.

Ако при реализирането на цикличната политика се преследват краткосрочни цели, то в основата на структурната се поставят дългосрочни цели. На практика структурната политика има по-сериозни ефекти за дългосрочното представяне и в международен план. По-конкретно тя засяга заетостта, данъчната политика, промишлеността и селското стопанство, системите на здравеопазването и образованието, опазването на околната среда, социалната защита на населението и др.

Ефектът от провеждането на икономическата политика е по-голям, когато правителствените решения са ориентирани съобразно конкретните условия – производствения и технико-технологичния потенциал, състоянието на социалната сфера, институционалния

ред и пр. За практическата реализация на икономическата политика правителството разполага с две групи инструменти – *фискални* и *парично-кредитни*.

Фискалната политика се реализира посредством промени в държавните разходи, данъците и бюджетния дефицит. Те са насочени към установяването на пълна заетост, равновесие по платежния баланс и икономически растеж. Бюджетният дефицит е инструмент, който намира израз в съотношението между приходите и разходите на държавния бюджет. По дефиниция дефицит е налице, когато разходите превишават приходите във финансовия план на правителството.

Според характера си фискалната политика се разделя на *стимулираща (експанзивна)* и *ограничителна (рестриктивна)*.

Експанзивната фискална политика е насочена към преодоляване на цикличния спад на икономиката в кратък времеви отрязък. Тя предполага увеличаване на правителствените разходи, намаляване на данъците или комбинация от двете. За дълъг период тази политика се провежда за придвижване на икономиката към нейния потенциален обем производство.

Ограничителната бюджетно-данъчна политика в кратък времеви план е насочена към намаляване на темпа на инфлационното съвкупно търсене и забавяне на спада на производството. За тази цел се използват следните инструменти: намаляване на държавните разходи, увеличаване на данъците или съвкупност от двете едновременно.

В обхвата на монетарната политика се използват мерки за въздействие върху паричното предлагане и лихвения процент. Те от своя страна рефлектират върху инвестициите и реалния БВП. За целите ѝ се прилагат две групи инструменти – за *пряко* и за *косвено* въздействие.

В групата на ***преките инструменти*** попадат всички административни мерки под формата на директиви на централната банка. Най-бърз ефект имат ограниченията на кредитната активност на банките и прякото регулиране на лихвения процент.

В условията на пазарна икономика монетарната политика се осъществява най-вече с ***косвени инструменти***. Такъв характер имат нормата на задължителни банкови резерви, основният лихвен процент и операциите на открития пазар. Нормата на задължителни банкови резерви се определя като процент от набраните от банките средства под формата на депозити. Определяйки тази норма, централната банка въздейства върху кредитната активност на банките. Повишението на нормата увеличава обема на задължителните резерви, които трябва да се държат на сметка при централната, и ограничава възможностите за нарастване на паричното предлагане

чрез кредитиране. Намаляването на резервната норма има обратен ефект – оставя повече ресурс на разположение в банките, с които да се предлагат повече кредити, и така да расте паричното предлагане. Връзката между паричното предлагане и кредитната активност на банките в икономическата теория се проследява чрез значението на депозитния мултипликатор.

Една от основните функции на централната банка в пазарната икономика е да предоставя заеми на търговските банки. Лихвеният процент, при който се предоставя този финансов ресурс, се нарича „основен“. Промяната в неговата ставка влияе върху обемите на резервите на търговските банки, ограничавайки или стимулирайки тяхната кредитна активност. Повишаването на основния лихвен процент предизвиква намаляване на резервите и в резултат от това лимитира способността на банките да създават пари чрез кредитиране.

За държавите с развита борсова търговия операциите на открития пазар са едно от най-често използваните средства за контрол върху паричното предлагане от централната банка. Неговото приложение е по-трудно там, където фондовите пазари са недостатъчно ефективно функциониращи. Практическата реализация на този инструмент се състои в покупко-продажбата на държавни ценни книжа (ДЦК) от централната банка. Изкупуването на по-ранни емисии ДЦК се извършва, като търговските банки ги продават на централната. Тя от своя страна ги заплаща, а тези пари увеличават разполагаемите резерви на търговските банки. В резултат на това расте възможността за кредитиране и за увеличаване на паричното предлагане. Продажбата на ДЦК се осъществява по пътя на продажбата от страна на централната банка на портфейли от такива на търговските банки. Банките, заплащайки тези портфейли, намаляват своите резерви, а с това и паричното предлагане [9: 44 – 87].

По своя характер и насока на въздействие монетарната политика също се разделя на два типа – *експанзивна* и *рестриктивна*.

Експанзивната монетарна политика е известна още като „политика на „евтините“ пари“. Сред основните ѝ цели са поевтиняването на кредитите и облекчаването на достъпа до тях. Постигането на тези цели предполага нарастване на паричното предлагане и оттам – на съвкупното търсене и заетостта. С оглед на това се използват намаляването на нормата на задължителни банкови резерви, понижаването на основния лихвен процент и изкупуването на портфейли от ценни книжа от централната банка.

Ограничителната монетарна политика, наречена „политика на „скъпите“ пари“, си поставя за цел намаляване на паричното предлагане с оглед на снижаване на съвкупното търсене и овладяване на инфлационни тенденции. За нейното провеждане се предвижда повишаване на нормата на задължителни банкови резерви,

на основния лихвен процент и продажбата на ДЦК от централната банка [4: 11 – 29].

В научните среди се водят спорове кой от двата основни типа макроикономическа политика има по-сериозен ефект и предполага по-бързо постигане на целите. Една част от изследователите отдават превес на монетарните мерки, докато други са за фискалните.

Представителите на кейнсианската икономическа мисъл фаворизират фискалните мерки, приемайки ги за по-ефективни при постигането на макроикономическа стабилизация. Те отстояват разбирането, че държавните разходи оказват непосредствено въздействие върху величината на съвкупното търсене и имат мултиплициращ ефект върху потреблението. Заедно с това чрез данъците пряко се влияе върху потреблението и инвестициите [7: 3 – 22].

Икономистите от Класическата школа приемат, че фискалната политика има второстепенна роля в сравнение с парично-кредитната. Според тях фискалните мерки предизвикват ефект на изтласкване и повишават равнището на инфлация, което значително снижава стимулиращия им ефект.

В разбиранята на привържениците на кейнсианските идеи монетарната политика се разглежда като вторична по отношение на фискалната. За тях паричната политика има сложен предавателен механизъм: промяната в паричната маса предизвиква изменение на БВП чрез динамиката на инвестиционните разходи, които от своя страна реагират на промените в лихвения процент [6: 28 – 45]. Същевременно в класическия модел се поставя акцент върху това, че изменението на паричното предлагане оказва непосредствено въздействие върху съвкупното търсене, а следователно и върху номиналния БВП.

В съвременните пазарни условия и в практиката на развитите държави е прието първо да се прилагат инструментите от парично естество, а впоследствие тези на фискалната политика. Този подход се основа на разбирането, че използването на монетарните мерки в значителна степен отразява съотношението на пазарното и държавното начало в икономиката [10: 86 – 117].

Различните модели на въздействие предлагат собствени подходи за постигане на макроикономическо равновесие в съответствие с целите и инструментите. Холандският икономист Ян Тинберген въвежда в употреба правилото, че за постигането на N цели на икономическата политика е необходимо използването на N независими инструменти [8: 3 – 29]. В този смисъл, ако има две цели на макроикономическото равновесие, например националният доход и платежният баланс, трябва да се използват поне два независими инструмента на икономическата политика.

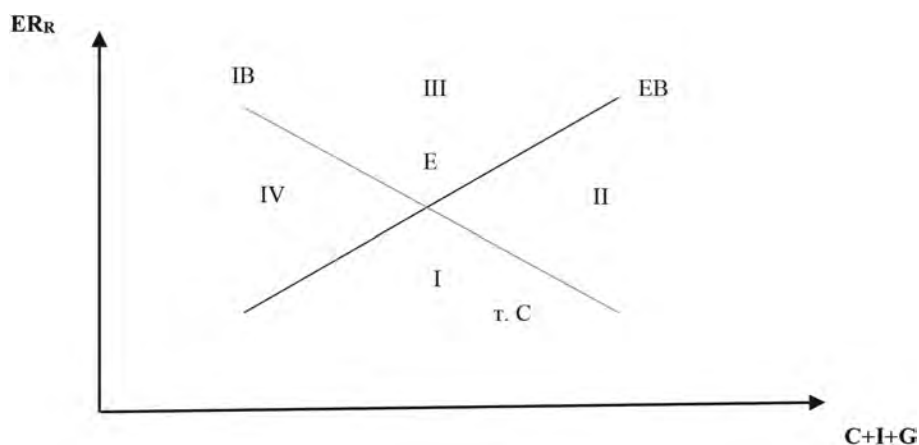
Диаграма на Суан: възможност за едновременно постигане на вътрешно и външно равновесие

За постигането на вътрешно и външно равновесие в определени случаи не е достатъчно само прилагането на инструменти с фискален или с паричен характер. Например при фиксиран валутен курс не е възможно да се използва политика на пренасочване на разходи, а трябва да се приложи друг тип. С помощта на Диаграмата на Суан, наречена така на името на австралийския икономист Тревър Суан, може да се определи комбинацията от мерки от фискално и парично естество, от една страна, и промяната във валутния курс – от друга, която е нужна за постигане на равновесие едновременно във вътрешен и външен план.

В модела на Суан са направени няколко допускания [14: 375 – 380]:

- в икономиката се произвеждат и предлагат само две стоки за вътрешна и външна търговия;
- стоките за вътрешна търговия не се предлагат на външни пазари;
- във фокуса на внимание е малка отворена икономика, която не влияе на световните цени на стоките;
- стоките са перфектно заменими в съвкупното търсене и обичайно заменими в сферата на производството.

Фигура 1. Диаграма на Суан

Източник: Интерпретация на автора по: **Swan, T. W. (2002). Economic Growth and Capital Accumulation. – In: Economic Record, 78(243), pp. 375-380.**

Нека разгледаме *Фигура 1*, на която е представена Диаграмата на Суан. С нейна помощ може да се анализира процесът на постигане на вътрешно и външно равновесие едновременно чрез прилагане на двете групи политики. На ординатната ос е представен реалният валутен курс ER_R , а на абсцисната ос е обемът на реалните вътрешни разходи $C + I + G$ (C – разходи за крайно частно потребление на домакинствата, I – инвестиционни разходи на бизнеса, G – правителствени разходи). Линията EB представя различни комбинации от реални валутни курсове и вътрешни разходи за постигане на равновесие в международен план. Тя е нарастваща с положителен наклон, защото по-високите нива на реалния валутен курс ER_R (девалвация на националната парична единица) подобряват търговския баланс при изпълнение на условията на Маршал-Лърнър, които се уравновесяват с прираста на вътрешните разходи $C + I + G$. Последните от своя страна предизвикват достатъчно увеличение на вноса за запазване на външното равновесие [11].

Линията IB представя различни съчетания от валутни курсове и реални вътрешни разходи, които водят към вътрешно равновесие – с други думи към пълна заетост и отсъствие на инфлация. От графиката е видно, че тази линия е намаляваща с обратен наклон, защото по-ниското равнище на ER_R (при ревалвация на националната парична единица) влошава търговския баланс и съкращава вътрешните разходи. При това положение за запазване на вътрешното равновесие е необходимо да нараснат реалните вътрешни разходи. Взети заедно, вътрешното и външното равновесие се постигат в т. Е, пресечна на EB и IB . Всички комбинации, разположени нагоре от EB , съответстват на положително салдо по текущата сметка на платежния баланс, а комбинациите, разположени надолу от нея, – на отрицателно салдо. Същевременно комбинациите, намиращи се нагоре и надясно от линията IB , показват, че е налице вътрешна инфлация. По-ниско позиционирани, наляво от IB , комбинации съответстват на висока безработица.

За да анализираме състоянието на икономиката на страната, ще използваме диаграмата на *Фигура 1*, която илюстрира четири възможни ситуации. Област I представя ситуация на отрицателно салдо по текущата сметка и безработица. В област II се наблюдава отрицателно салдо по текущата сметка и инфлация. Област III представя положително салдо по текущата сметка и инфлация, а в зона IV се представя ситуация на положително салдо по текущата сметка и безработица.

Крайната цел за тази икономика е достигането на положение, съответстващо на комбинация Е. За това е необходимо да се направят промени в държавните разходи и да се въздейства на равнището на валутния курс [12: 278 – 284, 287 – 289].

Нека разгледаме следния пример:

Да предположим, че икономиката се намира не в равновесна т. Е, а в т. С от графичния модел на *Фигура 1*. Тази комбинация е разположена в сектор I, където се наблюдават дефицит по текущата сметка и безработица. За постигане на равновесие е необходимо да се използват два инструмента на икономическата политика. Ако се приложи само девалвация на паричната единица, ще се постигне равновесие единствено във външен аспект при наличието на безработица. Това от своя страна не предполага възможност за едновременно уравнивяване и във външен, и във вътрешен план. Ето защо за достигане до равновесие в т. С, освен обезценката на паричната единица, трябва да се повишат и правителствените разходи.

От казаното може да се направи заключението, че Диаграмата на Суан представя възможностите за постигане на едновременно равновесие във вътрешен и в международен аспект при комбинирано използване на инструментите на различните политики, като задължително един от тях е валутният курс. В такъв случай валутният курс не трябва да бъде фиксиран, а плаващ. При фиксиран валутен курс практическото използване на политиката за пренасочване на разходи е невъзможно. Следователно единствената възможност в такава ситуация е да се постигне равновесие в двете посоки само чрез политиката на промяна на разходите. В действителност това противоречи на правилото на Тинберген, за което стана дума в началото.

Заключение

Поддържането на вътрешно и външно равновесие изправя институциите, ангажирани с осъществяването на макроикономическото регулиране, пред сериозни предизвикателства. Те налагат да се отчита връзката между основните макроикономически променливи, характеризиращи вътрешното състояние на стопанството, които от своя страна опосредстват процеси, намиращи отражение в международен план. В същото време не бива да се забравя, че външният сектор се намира под влияние на вътрешните променливи. Всичко това прави по-сложно провеждането на макроикономическа политика, която налага да се вземат предвид все по-широк кръг фактори.

Литература

1. **Ганчев, Г.,** Е. Ставрова, В. Ценков, М. Паскалева. (2020). „Невъзможната трилема“ и анализ на нейната валидност чрез използване на метода на визуализацията чрез софтуер с изкуствен интелект. – В: *Икономическа мисъл*, бр. 4, 2020, с. 56 – 75.

2. **Илиев, Цв.** (2017). Макроикономическо регулиране чрез инструментите на фискалната политика. Теоретичен преглед. – В: *Научни трудове на МВБУ*, том 9, с. 63 – 98.
3. **Илиев, Цв.** (2017). Модел на съвкупните разходи в отворена пазарна икономика – теоретичен аспект. – В: *Ново знание*, бр. 3, 2017, с. 33 – 50.
4. **Илиев, Цв.** (2017). Пари и парична политика на правителството. – В: *Ново знание*, бр. 4, 2017, с. 11 – 29.
5. **Кейнс, Дж. М.** *Обща теория на заетостта, лихвата и парите.* София: Principers, 2001.
6. **Кирова, Ал.** (2010). Оценка на специфичните черти на новото кейнсианство спрямо други направления в съвременния макроикономикс. – В: *Икономическия мисъл*, бр. 1, 2010, с. 28 – 45.
7. **Леонидов, Ат.** (2010). Кейнс и кейнсианството. – В: *Икономическия мисъл*, бр. 3, 2010, с. 3 – 22.
8. **Леонидов, Ат.** (2004). Нови тенденции в икономическия растеж на ЕС и САЩ: компаративен анализ. – В: *Икономически изследвания*, бр. 2, 2004, с. 3 – 29.
9. **Мавров, Хр.** (2017 – 2018). Макроикономическа теория и политика за макроикономическа стабилизация – поява и развитие на глобалната финансова криза 2008 – 2009 година. – В: *Годишник на ИУ – Варна*, 2018, с. 44 – 87.
10. **Морсели, Ал.** (2020). Неравенствата – между либералната доктрина и кейнсианската направлявана икономика на условностите. – В: *Икономическия мисъл*, бр. 3, 2020, с. 86 – 117.
11. **Guirguis, M.** (2021). Analysis of the Swan Diagram in Terms of Surplus or Deficit, Inflationary or Deflationary Pressures and Proposition of a New Diagram Based on the Greek Orthodox Approach. [online]. [viewed 2024-11-22]. <https://ssrn.com/abstract=3822144>.
12. **Oatley, Th.** *International Political Economy.* 6th Edition. New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2019.
13. **Reinert, K. A., G. Mason.** *An Introduction to International Economics New Perspectives on the World Economy.* 2nd Edition. Cambridge University Press, 2020.
14. **Swan, T. W.** (2002). Economic Growth and Capital Accumulation. – In: *Economic Record*, 78(243), pp. 375-380.

НЕОБХОДИМОСТ ОТ РАЗШИРЯВАНЕ НА ОБХВАТА НА ДАНЪЧНОТО ОБЛАГАНЕ

проф. д-р Бойко Петев

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

NEED TO EXPAND THE SCOPE OF TAXATION

Prof. Boyko Petev, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: Данъчното облагане има вековна история. Възниква с появата на държавата и изживява дълга еволюция в своето развитие. Преминва през различни форми, за да се утвърдят тези, които се използват днес. Облагат се доходи, печалба и имуществва, получени на светло. Приходите от данъци постъпват в бюджета след тяхното облагане.

Ключови думи: данъчно облагане; приходи; паричен феномен; сива икономика

Abstract: Taxation has a centuries-old history. It arose with the emergence of the state and experienced a long evolution in its development. It went through various forms to establish the ones used today. Income, profit and assets received in the light are taxed. Tax revenues enter the budget after they have been taxed.

Keywords: taxation; revenue; monetary phenomenon; gray economy

Данъците като паричен феномен са важен елемент в социално-икономическата политика на държавата, основен инструмент за набиране на приходи за бюджета. Познаването им дава възможност за проява на творчество при тяхното събиране, съобразителност при плащането и прозорливост при използването им [1].

Приходите от данъци постъпват в бюджета след тяхното облагане. Данъчното облагане има вековна история. Възниква с появата на държавата и изживява дълга еволюция в своето развитие. Преминва през различни форми, за да се утвърдят тези, които се използват днес.

При данъчното облагане се спазват принципите, формулирани преди 250 години от Адам Смит в неговия забележителен труд „Богатството на народите“, които и до днес се използват във финансовата теория и практика.

В съвременната финансова литература те се обогатяват с нови. Ще посочим два от тях – икономическия и социалния принцип, които са общоприети и приложими. Всички те са основа на съвре-

менната, т.нар. „модерна данъчна система“, изградена и функционираща в държавите с пазарна икономика [9: 228].

Облагат се доходите, печалбите и имуществото (сградите, наследствата, даренията, МПС), групирани в три основни групи:

- подоходно облагане;
- косвено облагане (ДДС, акцизи и мита);
- имуществено облагане.

Организацията на данъчното облагане и контролната дейност се извършва при спазване на изискванията на приетите от Народното събрание закони и кореспондиращите с тях нормативни документи.

Облагат се доходи, печалба и имущества, получени на светло. Техният размер ежегодно расте. Докато през 2021 г. е бил 16 386 хил. лв., то през 2023 г. вече е 21 306 хил. лв., а през 2024 г. трябва да нарасне на 24 211 хил. лв.

Независимо че около 90 на сто от данъчните приходи формират държавния бюджет, те не отговарят на съвременните изисквания и нарасналата потребност.

Това изисква търсене на допълнителни приходи, което може да стане по два начина:

- увеличаване на обхвата на данъчното облагане чрез навлизането му в сенчестата икономика, офшорните зони, финансовите центрове и пр.;
- намаляване на данъчните измами както по брой, така и в паричен размер.

Сива икономика

Наименованието „сива икономика“ (неформалният сектор) е термин, който се използва в икономическата теория и стопанската практика. Позната е още с някои от синонимите си – неформална икономика, скрита икономика, икономика в сянка.

„Сивата икономика“ представлява продажба и производство на стоки и услуги, с които се създава добавена стойност, независимо как е придобита – законно или незаконно. Тя обхваща и нерегламентираните или укрити форми на наемане на работна сила. Тази стойност се използва както от официалната икономика, така и от обществото, но в много по-малък размер и с по-малки приходи.

България от всички държави в ЕС е с най-висок дял на сивия сектор в БВП – 33.1 %. Той е по-голям в сравнение с този на северните и се доближава до средното ниво на някои от южните държави – членки на ЕС, като Хърватска – 29.7 %, Румъния, Полша, Словакия и пр. [8].

През последното десетилетие, докато делът на неформалната икономика в развитите държави постоянно намалява, в България стъпаловидно се покачва. През 2017 г. е бил 29.7 %, а през 2023 г. вече е 33.1 %.

В световен мащаб относителният дял на сивата икономика възлиза на около 10 – 12 % от световния БВП. Най-голям е делът ѝ в отраслите строителство, туризъм, търговия и услуги, в които работи 1/4 от населението.

Според НСИ в сивия сектор се формират над 23 млрд. лв. приходи и държавата губи 400 млн. годишно, а според Асоциацията на индустриалния капитал (АИКБ) поради недеklarирана заетост публичните финанси губят 3 млрд. лв. годишно [2].

В редица изследвания като основни причини за съществуването на сивата икономика се сочат:

- ако разходите за производство са съобразени със законодателството, тяхната тежест е значително по-голяма от тези, които не са съобразени;

- високата здравноосигурителна тежест, като това не важи за данъчните тежести, защото данъчните ставки при подоходните и корпоративните данъци са единни и най-ниските в ЕС – 10 на сто;

- приеманите мерки, с които вместо да се стимулира и облекчава бизнесът, се затруднява дейността му;

- наличието на ниска компетентност, водеща до слабости и неефективност на държавните институции при реализиране на правомощията им и спазване на върховенството на закона.

Проблем за обхвата на данъчното облагане създават фирмите от сенчестата икономика, които със своята дейност спомагат и част от контрагентите им да имат такава поради факта, че трябва да издават фактури за стоки и услуги, които не съществуват.

Как би могло да се противодейства на сенчестата икономика (неформалния сектор) и да се увеличи делът ѝ в БВП?

- Основополагащо трябва да бъде нейното осветляване.

- Мястото на държавата, нейната реална намеса, повишаване на ефективността на контролната дейност, постигане на по-голямо доверие в работата, намаляване на бюрократизма и тромавостта, спазване на върховенството на закона, преодоляване на сигурността на регулаторната политика.

- Овладеяване на парично-следствените връзки между сивата икономика и корупцията чрез ограничаване на склонността на държавните служители на всички нива за участие в корупционни схеми и искане на подкупи.

- Изготвяните нормативни документи трябва да бъдат коректни и ясни. Към данъкоплатците трябва да се подхожда като към

партньори, а не като към подчинени. На преден план трябва да се изведе данъчният морал както от държавата, бизнеса, така и от данъкоплатеца.

- Данъчните системи трябва да бъдат опростени, унифицирани и напълно хармонизирани с тези на държавите от ЕС, като целта е да бъде намалена данъчноосигурителната тежест.

- Да се превърне в практика проследяването на социалния статут, като се извършва контрол на декларираните приходи и тяхното потребление. Ако то е по-голямо, е налице укриване на доходи, респективно внасяне на по-малко данъци в бюджета.

- Засиленият контрол и увеличаването на размера на санкциите трябва да стават обмислено, за да не създават корупционна среда, която на този етап е в пълна сила в България.

- Предприемане на мерки за увеличаване на заетостта чрез създаване на повече възможности за намиране на работа в реалния сектор.

- Извършване на последователна дейност за получаване на образование, квалификация и трудови навици на маргинализираните групи.

Върху приходите от сивата икономика не се извършва данъчно облагане и не се внасят дължимите данъци (най-вече от подоходно облагане) и здравноосигурителните вноски в бюджета.

Ощетяват се работещите, тъй като в повечето случаи те не се осигуряват или се осигуряват на по-нисък доход от действителния. Това рефлектира впоследствие за формиране на размера на пенсията и обезщетенията им.

Според проучване на Евробарометър осветляване само на част от сивата икономика може да увеличи БВП с над 10 %.

Свободни икономически зони (СИЗ)

Свободните икономически зони не са ново явление. Наченки на тях има още от древни времена. Първата зона е създадена на остров Делос в Егейско море в Гърция.

Широко са разпространени в целия свят. В България възникват с Указ 2242 на Държавния съвет. Създават се по предложение на Министерския съвет по инициатива на органи на държавата и заинтересувани самоиздържащи се стопански организации с пълно самофинансиране, което може да бъде и с конвертируема валута. Десетки е броят им в България. Най-големи и силно проспериращи са тези в Пловдив и Бургас.

Свободните икономически зони са разновидност на офшорните зони. Между тях има прилики, но разновидностите са много повече.

Докато офшорните зони са създадени за привличане на инвестиции, разширяване на бизнеса, увеличаване на богатството и укриване на огромни приходи (доходи) от данъчно облагане, СИЗ са създавани за привличане на преки инвестиции от международни компании, за насърчаване на стопанската инициатива, производството на стоки, извършване на търговия и услуги. Представяват територии, в които се внасят стоки при облекчен данъчен режим и без бюрократични затруднения.

СИЗ развиват дейността в държавата, в която са създадени, а реализираните в нея приходи, създадени блага и платени данъци остават в нея. Създават се на територии със силно развита логистика, морски и речни пристанища, летища и пътни артерии, извън митническите територии.

Съществуват три вида предприятия в СИЗ – частни, държавни със 100 % участие и смесени, без ограничаване на дяловото участие.

Характерно за СИЗ е, че в тях се извършва данъчно облагане само с подоходни данъци. Те са освободени да плащат ДДС, местни данъци и такси и акцизи (без тези, които се произвеждат на територията им – алкохол и тютюневи продукти).

Свободните икономически зони просперираат. Те имат стратегическа роля за развитие на икономическата политика и регионално развитие и растеж на страната.

България е изпаднала в демографска криза. Цели райони се обезлюдяват. Наложително е да се обмисли възможността при наличие на добра логистика – а на повечето места такава има – в тях да се създават СИЗ. Те ще бъдат от голямо значение за нейното овладяване.

От тяхната дейност и взаимодействие с местните органи ще се съживят малкият и средният бизнес, ще се увеличи заетостта. Общините ще получават по-големи приходи от такси, комисиони и пр.

Офшорни зони (ОЗ)

Най-общо казано, това са територии, в които се регистрират дадени фирми, но извършват дейността си на друга територия. Първопричина за това е, че те предоставят благоприятни условия за бизнес, данъчна оптимизация, гаранции за финансова и банкова сигурност, конфиденциалност.

Офшорните зони привличат най-вече фирми от държави с неэффективно управление и такива с търсене на екстремни богатства.

Офшорни зони са както държави със силна икономика (САЩ, Германия, Великобритания, Китай и др.), така и отделни юрисдикции – островни държави с известна анонимност и права на самоуправление. Най-популярни от тях са Сейшелските острови – 155, от кои-

то 33 населени, Британските Вирджински острови, Каймановите острови, островите Самоа, Фиджи и пр.

Какво привлича инвеститорите в офшорните зони?

- Улеснено извършване на бизнес (опростени изисквания за регистрация и водена счетоводна отчетност, слаб валутен контрол, обслужване от многобройни банкови и застрахователни институции и пр.).

- Оптимизирана данъчна политика чрез въвеждане на нулеви и преференциални ставки, възможности за укриване и избягване на реално дължими данъци.

- Осигуряване на дискретност, гарантиране на анонимност и конфиденциалност, защита на сигурността и собствеността.

- Укриване на огромни финансови средства, които водят до колосални печалби, и дължими данъци от данъчните органи, възможности за увеличаване на инвестициите.

Офшорните зони и фирмите, регистрирани в тях, нарастват стремително в световен мащаб. Признати от световните международни организации са 70 държави със статут на ОЗ, като 4 от тях са от ЕС – Ирландия, Люксембург, Малта и Кипър. Само в Люксембург от ОЗ се управляват над 6 трлн. евро. Регистрирани са 250 български фирми.

Офшорните зони са тясно свързани с глобалната икономика и парите. Дейността им е легално популяризирана, но не и достатъчно осветлена. Те са от голяма полза за държавите, в които съществуват. Носят им солидни приходи от банкови трансакции и такси, приток на чуждестранна валута и инвестиции, увеличаване на заетостта, популяризиране на държавата. Офшорните зони са проблем за данъчното им облагане поради водената икономика на тъмно. Само ако една част от реализираните приходи в тях данъчно се обложат, биха дали на бюджетите милиарди в световен мащаб.

Много са причините да няма желание за борба срещу пагубните последици, които водят от съществуването си офшорните зони като световен тумор.

Правят се плахи опити за осветляване на дейността им, предприемат се козметични мерки, стимулира се активност. И това е лесно обяснимо, тъй като е широко застъпено участието в дейността им на държавници и политици, независимо че в резултат на осветляването на дейността им някои подават оставки доброволно или такива са им поискани.

Финансов център (ФЦ)

Финансовият център представлява международен финансов механизъм за управление на световни финансови потоци. В тях

участват най-големите банки, специализираните финансово-кредитни институции и рейтингови агенции. Те извършват международни валутни, кредитни и финансови операции, сделки с ценни книжа, финансови деривати и благородни метали на организирания борсов и извънбанков пазар.

Финансови центрове са градове със силна концентрация на финансови институции, добре развита инфраструктура и възможности за извършване на търговски трансакции.

В световен мащаб те са безброй, като над всички се открояват тези в САЩ (Ню Йорк, Бостън), в Азия (Хонконг, Сингапур, Токио, Сеул) и в Европа (Лондон с най-голяма фондова борса, Франкфурт на Майн – седалище на ЕЦБ, Националната банка на Германия и над 200 от най-големите банки, Женева, Цюрих).

Най-глобалните финансови центрове, които на всяко шестмесечие се обновяват от рейтингов индекс, са Ню Йорк, Лондон, Сингапур, Хонконг. Оценяват се по няколко показателя.

За да бъдеш в челото на глобалните финансови центрове, трябва да си енергичен, изобретателен, и дори безмилостен. Финансовите центрове са „хазна“ на трансгранични корпорации, глобални компании, фирми – собственост на крупни милиардери, търговци на оръжия и наркотици, известни държавници и политици.

Финансовите центрове са поле за крупни финансови и банкови измами, рефлектиращи върху данъчните приходи в бюджета.

В тях са широко разпространени киберизмамите. Някои от тях са познати като „финансови мулета“. Те са физически и юридически лица, които регистрират банкови сметки в различни валути в различни държави срещу определени комисиони. Прехвърлят незаконно придобитите финансови средства между финансови акаунти в определени държави. Целта е измамниците да останат анонимни при прехвърляне на откраднатите парични средства. Те са в резултат на предходни кибератаки, като фишинг, електронни пощи, он-лайн търговия и др.

Тази дейност е незаконна и подлежи на наказателна отговорност, тъй като в много случаи служи за изпиране на пари и финансиране на тероризма.

Типичен случай са журналистическите разкрития на банкови досиета на офшорни сметки на приблизително 1000 компании, 2/3 от които са регистрирани на Вирджинските острови, известни като „Панама Пейпърс“ („Досиетата на Пандора“).

Аутсорсинг

Аутсорсингът е процес на предоставяне на определени дейности от външни организации, като някои бизнес функции и част от

бизнес процеси, които преди това са осъществявани в рамките на предприятието. Породен е от бързото интернационализиране на бизнеса и използване на предимствата, съществуващи в други държави. В тях производствените разходи (най-вече работната сила) биха били значимо по-малки.

Аутсорсингът се различава от офшорната зона по това, че развива бизнеса си в собствената си страна от развиващи взаимоотношения в производство, търсене и реализиране на положителни финансови резултати и внесени данъчни приходи, които способстват и допринасят за социално-икономическото развитие на държавата.

Намаляването на размера на сивата икономика е труден и продължителен, но преодолим процес. Той ще допринесе до намаляване на корупцията, увеличаване на конкурентността и ефективността на икономиката и в крайна сметка до значително повишаване на приходите за бюджета без повишаване на данъчната тежест, така необходими за социално-икономическото развитие на страната.

Литература

1. **Адамов, В.** Техника на данъчното облагане. Велико Търново: Абагар, 2001.
2. **Асоциация** на индустриалния капитал, 2024.
3. **Данъчноосигурителен** контрол. – *ДВ*, бр. 105 от 24.12.2005 г.; посл. изм. бр. 82 от 27.09.2024 г.
4. **Закон** за публичните финанси. – *ДВ*, бр. 15 от 15.02.2013 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 58 от 17.11.2020 г.
5. **Закон** за счетоводството (ЗСч). – *ДВ*, бр. 95 от 8.12.2005 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 79 от 17.09.2024 г.
6. **Закон** за митниците. – *ДВ*, бр. 15 от 6.02.1998 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 70 от 20.08.2024 г.
7. **Закон** за държавните бюджети. – Обн. *ДВ*, бр. 108 от 30.12.2023 г.
8. **Подкомисия** на Европейския парламент (SISC), 2024.
9. **Стоянов, В.** Основа на финансите. София: Галик, 1993.
10. **Търговски закон** (ТЗ). – *ДВ*, бр. 18 от 18.06.1991 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 82 от 27.09.2024 г.
11. **Указ 22.42** на ДС. – Обн. *ДВ*, бр. 26 от 1996 г.

ПРАКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СИГУРНОСТ

доц. д-р Веселин Лулански

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

PRACTICAL ASPECTS OF ECONOMIC SECURITY

Assoc. Prof. Vesselin Loulanski, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: От първата официална употреба на термина „икономическа сигурност“ от японски правителствен източник през 70-те години на XX век понятието не е загубило своята актуалност и без да претърпи допълнителна синтактична обработка, поради изключителната си яснота и прагматичност продължава да обогатява емпиричното си поле поради нарастващото прилагане на инструментите за икономическо планиране, икономическата конкуренция и противопоставяне. Статията има за цел да разгледа теорията и основните моменти в практическото прилагане на икономическата сигурност и да открие някои аспекти с оглед на ключовото им значение за бъдещото постигане на целите на икономическата сигурност.

Ключови думи: икономическа сигурност; макроикономика; икономическа политика

Abstract: Since the first official use of the term „economic security“ by a Japanese government source in the 70s of the 20th century, the concept has not lost its relevance, and without suffering any additional syntactic processing, due to its extreme clarity and pragmatism, it continues to enrich its empirical field, because of the increase in the application of economic planning tools, economic competition and opposition. The article aims to examine the theory and the main points in the practical implementation of economic security and to highlight some aspects in view of their key importance for the future achievement of the goals of economic security.

Keywords: economic security; macroeconomics; economic policy

Въведение

Понастоящем държавите по света като цяло все по-малко мислят за военни конфликти и внезапни атаки и много по-често за икономическа сигурност – стабилността на работните места, растежа на икономиката, конюнктурата на международните пазари, международната конкуренция, новите технологии. Като се има предвид свързаността на националните икономики, всяка държава се опитва да осигури стабилност на вътрешните и международните си бизнес операции, достъпа до чужди пазари, осигуряването на основните

стоки и услуги, свободна търговия, стабилни доставчици на ресурси за производство, защото тези пазари са, от една страна, доставчик на ресурси, стоки и услуги, задоволяващи местния пазар, от друга, са купувачи на местното производство.

Глобализацията промени начина на мислене и подходите към икономическата сигурност: към рисковете в отношенията с други държави се прибавиха новите моменти на заплахата от неправителствени трансгранични мрежи и организации. Съгласно Kahler (2004) и Nesadurai (2005) рисковете от нестабилността на икономическите отношения в ерата на глобализацията трябва да бъдат добре претеглени спрямо очакваните положителни икономически резултати в дългосрочен план [12; 14].

Каква е връзката между сигурността и икономиката? Икономическата сигурност е част от националната сигурност. Националната сигурност е в сърцевината на това какво представлява една нация като личности и като общество. Националната сигурност включва и други ангажименти извън военните и икономическите – енергийна и природна устойчивост, научно и технологическо развитие, растеж на човешкия капитал и т.н. Икономическата сигурност е ключова за националната сигурност: без капитал няма бизнес, без бизнес няма печалби, без печалби няма работни места, без работни места няма данъци, а без данъци няма средства за военни разходи и правителствени политики по сигурността [17].

Икономическата сигурност се дели на вътрешна и външна. Първата се занимава с въпроси, като спестявания, инвестиции, иновации, втората – с външноикономическа дипломация, право, политика, макроикономически инструменти.

Външната икономическа сигурност включва приспособяването на националната икономика към системата на световната търговия и гарантирането на стабилни обеми доставки на стоки и ресурси, оптимален търговски баланс, поддържане на запаси от ключови суровини и стоки. Вътрешните фактори за сигурност са свързани с изпълнението на плановете за устойчиво икономическо и социално развитие, екосяобразен икономически растеж, нарастване на спестяванията, увеличаване на националния капитал и подобряване на жизнения стандарт, висока заетост, стабилно равнище на цените, балансиран бюджет и т.н. (за по-подробна характеристика на вътрешната и външната икономическа сигурност – [2: 144 – 145]).

Сред вътрешните заплахы за икономическата сигурност вече могат да се включат и по-нетрадиционни по отношение на изследвания предмет макроикономически фактори, като степента на задлъжнялост или състоянието на обществените осигурителни системи. Например стабилността на системите за обществено осигуряване (пенсионно, за безработица), както и за здравно осигуряване, е компромети-

рана: в много държави те са в перманентен дефицит, постоянно се дотират с нов дълг, а лихвите по тези дългове постоянно ще се увеличават. Колко стабилна може да е една икономика, ако разглеждаме размера и движението на БВП? Това е само един от измерителите на икономическата активност, но какво ще стане, ако към него съотнесем размера на държавния дълг? Как се променя дългът, ако прибавим движенията на дефицитите на пенсионноосигурителната и здравната система? Какво ще бъде бремето върху всяко домакинство, ако пропорционално разпределим размера на съвкупния дълг? Само един пример: на 460-те трлрд. долара частно богатство на световната икономика се падат приблизително 315 трлрд. дълг [10].

Икономическата сигурност означава и партисипативност, участие в процесите на вземане на решения за колективни правила. Тези решения, разбира се, трябва да бъдат в интерес на обществото, на суверена, на населението на съответните държави. Възможността за влияние върху правилата е не по-малко важна от осигуряването на оптимални икономически условия за растеж, заетост, инвестиции и т.н.

Външните заплахи са с различна тежест за различните държави: за някои са от първостепенно значение, за други въпросите, свързани със сгрешена парична или фискална политика, са много по-важни от външните заплахи. Икономически действия, насочени към външни заплахи, като например санкции, могат да бъдат ефективен заместител на военни действия. Също така понякога си заслужава да се жертва текущ растеж в името на по-стабилно икономическо бъдеще, например отказване на чужд евтин производител в замяна на собствено производство.

Ролята на правителствата по въпросите на сигурността несъмнено е огромна и във военната, и в политическата, и в икономическата сфера, защото не всичко може да се постигне само с икономическа политика на пазарите, използвайки доброто познаване на принципите, по които те работят.

Как се постига икономическа сигурност?

Таблица 1. Видове заплахи за националната икономическа сигурност

Заплахи за икономическото благополучие			
<i>Заплахи за икономическата растеж</i>		<i>Заплахи за заетостта на населението</i>	<i>Заплахи за стабилността на цените</i>
<i>Заплахи за ръста на БВП</i>	<i>Заплахи за спестяванията</i>	<i>Заплахи за капиталта</i>	<i>Заплахи за жизнения стандарт</i>

Източник: 2: 147.

В показаната таблица са посочени основните групи заплахи, като записите в шрифт италик са йерархично свързани.

В икономически план се счита, че подобрената размяна носи количествени позитиви на пазара – предлагат се повече стоки и услуги, генерира се по-висок доход и т.н. Но това не е така за всички участници, разпределението на тези печалби не е пропорционално и тук стои въпросът за постоянно присъстващия конфликт между обществените цели и резултати и частните цели и резултати. На национално ниво може да има растеж и увеличени доходи, но на индивидуално може да се наблюдава малък брой печеливши участници и голям брой губещи (здрaво трудещи се с изоставащи доходи). Очевидно, това също не е устойчива ситуация. Но докато икономическите дейности все пак теоретично предоставят възможността за изгода на всички участници, то военните методи рядко оставят такива възможности. Няма как една държава да оцелее в някакво измислено автаркично състояние, така че да бъде изолирана от външните фактори и рискове, – дори и на най-затворените държави им се налага да търгуват, да търсят партньорства и чужда помощ в тежки икономически времена, да правят политически компромиси (вж. [16]).

Най-лесният начин за омаловажаване на въпроса е свързан с относителното състояние на пазарите в сравнение с тези на конкурентни държави или съюзи. Но какво може да ни покаже такава статистика? Основно промените в доходите и свързаните с тях количества стоки и услуги, достъпни за местните жители.

Участието в колективни решения предоставя големи, лостови предимства спрямо нямащите думата, защото естествено международните съглашения са пречупени през призмата на националните интереси на държавите, взимащи тези решения. Те са така разписани, че да направляват действията и поведението на пазарните участници в посока запазване и усилване на икономическата сила на държавите, взимащи решения. Освен това по-големите икономики могат да си позволят и като правило имат сериозни военни предимства, което е спомагащ доминацията фактор.

На световните пазари има милиони компании, но сред тях се открояват гигантите в своите области – енергетика, информационни технологии, индустриално производство и т.н., – които разполагат с предимствата на своя мащаб и с изградената мрежа от транснационален характер (TNC's). Очевидно, тези компании използват своята мощ в икономическите си отношения, възползвайки се от предимствата си и ефектите от мащаба, и тогава, когато са предимно локализирани в определени държави, те носят допълнителни изгоди за тези държави под формата на стабилност, високи заплати, високи данъчни постъпления, високи печалби.

Правителствата имат своята роля и в окуражаването на инвестиции – включително собствените инвестиционни разходи – в посока инфраструктура, наука и изследвания, производство и капитал, образование и т.н., както и в обезкуражаване на текущото потребление и инвестиции в непродуктивни активи, като например жилищно строителство. Правителствата биха могли да влияят на процесите на вземане на решения от домакинствата, например окуражаване на спестовността, така че те да благоприятстват икономическото развитие.

Общото разбиране за икономическа сигурност е свързано с осигуряване на възможността на населението на дадена държава да живее и да просперира в условия на икономическа свобода. Постигането на такова състояние изисква дефинирането на икономически условия, при които е възможно постигане на подобно благосъстояние на нацията, и също така определянето на заплахите и икономическата политика (често съчетана с дипломация и понякога употреба на военна сила) в посока поддържане на оптимални условия и предотвратяване на рисковете. Няма как да отделим външната политика на една държава от решаването на политикономически проблеми, като търговски ограничения, финансови санкции, замразяване на авоари и т.н. Напоследък академията изтъква необходимостта от изпреварващи действия, които да парират възможностите за блокиране на националните икономически интереси. Подобни изпреварващи действия могат да бъдат свързани с париране не само на външни, но и на национални икономически заплахи, на такива, които са умишлено планирани или инцидентно настъпили като последици, например от природни сили. Свързаността и взаимозависимостта в съвременните икономики изискват от заинтересованите институции да се договарят, да влизат в икономически съюзи и блокове, да правят компромиси, често да действат под принуда в името на по-важна цел, а понякога дори да прибегват и до своя военен потенциал.

В по-тесен аспект в работата си по изработването на индекс на икономическата сигурност Hacker (2018: 204) посочва, че икономическата сигурност за домакинствата включва многоаспектност, като са нужни данни не само за потребителски и инвестиционни решения, но и за тези по формиране на семейство, географска мобилност, политическо поведение и т.н. [9].

В какво се изразява стабилността на икономическото развитие?

По този въпрос обикновено се проследяват редица индикатори за икономическото развитие – икономически растеж, ниска безработица, нормални инфлационни нива, ръст на инвестициите, подобрена производителност. Но икономическата сигурност изисква повече

от постигането на текуща икономическа стабилност, а именно чрез мерки, които да намалят рисковете пред устойчивото икономическо развитие и да предотвратят загуби, несигурност и нестабилност. Тук въпросите придобиват малко по-различен характер: всяка държава има своите обстоятелства, докато предимно теорията е базирана на най-големите и най-мощните, на тези, които контролират световните икономически активи и доминират пазарите. По условие останалите държави се съобразяват с тях и нагаждат своите политики по икономическа сигурност спрямо условията и съгласенията, наложени от големите играчи. В същото време последните поемат голямата отговорност да крепят световната икономическа система и да успяват да запазят своя растеж, без който биха изостанали от останалите си конкуренти. Как се постига желаният растеж: теоретично с инвестиции и иновации, но и с един вид национално просвещение и икономическа дисциплина, т.е. държавите трябва да следват политика на някакво ограничение на свръх-консумацията на своите общества за сметка на увеличение на спестяванията и оттук на инвестициите, и да се работи приоритетно за насърчаване на изследванията в областта на високите технологии. Понякога в краткосрочен план е по-изгодно да се пречи на конкурента вместо по-скъпия вариант на ефективна конкуренция – като се използват неговите слабости, или да се използва икономическа сила, подобно на военните операции. Не на последно място икономическият просперитет е основен фактор за поддържането на силна армия, като икономическият излишък позволява прехвърлянето на ресурси към военното дело.

Външни инвестиции

Големите сили могат да си позволят да намаляват международната икономическа несигурност, основно разбрана от тях като нежелано развитие на пазарната конюнктура. Външните инвестиции винаги са се следили с подозрение и високо ниво на обществено неодобрение поради редица неясноти и съмнения относно истинския характер на вложенията и неизбежното подчиняване на придобитите икономически активи на чужд контрол. Относителен е въпросът къде и доколко основание имат такива притеснения. Практиката показва примери и от двете страни на скалата за оценка. Често външната инвестиция е изгодна за местната икономика, когато вкарва производствена база и нови технологии, осигурява заетост, квалифицира своите местни служители, плащат се данъци, работи се съобразно местното законодателство наравно с всички останали компании. Няма как да се отрече фактът, че изтичане на капитали е невъзможно да няма, но връщайки се в началото на дилемата, по-добре да има икономическа активност, отколкото да няма такава.

Ако местни компании могат и искат да се занимават с развиваната дейност, те могат както да се конкурират, така и при желание да се опитат да закупят бизнеса на чуждестранния инвеститор. Функционирането на пазара има своята обективна логика.

Когато обаче има масиран поток на чуждестранни инвестиции, и то в ключови сектори, логично се появяват рискове, свързани със способността на страната да управлява собственото си икономическо бъдеще. Някои от тези инвестиции могат да бъдат в сектори на естествени монополи – енергийни и ВиК дружества, петролни рафинерии, жп инфраструктура, където рисковете са повече от очевидни. Има много необосновани страхове: тези инвестиции са в активи, които не могат да бъдат изнасяни, обект на регулация са от местното право и ако има нарушения, могат да бъдат блокирани, и в някои случаи дори отнети в полза на държавата. Една от набеязаните мерки в Европейската стратегия по икономическата сигурност е именно подобряване на оценъчното наблюдение на чуждите инвестиции [8]. При всяко положение, когато тези инвестиции създават ново капиталобразуване, оттук се повишава индустриалният капацитет, създават се работни места, повишава се обемът на производство, това повишава благосъстоянието на нацията. Чуждият инвеститор обаче може да не назначава местни служители на ръководни или високи технически позиции, така предотвратявайки технологичния трансфер и възможностите за кариерно развитие, също така може да изнесе технология и да възпрепятства нейното ползване за нуждите на местния пазар, също може да реши да работи само с чужди доставчици и пазари, лишавайки местните от пазар и бизнес. Същото могат да правят и местни фирми на чужди пазари. Във военното дело обичайно е забранен трансферът на технологии и патенти и фирми, които ги притежават, обикновено с държавно участие, няма как да бъдат продадени на чужд инвеститор.

Закупуването на държавен дълг на международните пазари също е форма на чуждестранна инвестиция и също съдържа рискове за сигурността. Но масовата разпродажба на държавни ценни книжа едва ли ще доведе до друго, освен краткосрочна паника и големи загуби за чуждите продавачи – те нямат финансов интерес, а и някой трябва да закупи тези книжа, трябва да две страни. Разбира се, ще има объркване, промени в цените, може би в лихвените нива, но подобни ефекти биха имали кратко действие и едва ли биха се отразили на икономиката като цяло.

Достъпът до чужди пазари

Основата на поддържането на благосъстоянието е свързано с достъпа до международните пазари и до финансовите пазари – как-

то за търговци, така и за купувачи. В тази връзка са редица международни съглашения за международна търговия и потребителски индивидуални права, така че да има стабилност и предвидимост в тези отношения и да не бъдат подвластни на настроенията и реформаторските желаниа на често сменящите се правителства на държавите по света.

Устойчивост на веригите за доставки

Епидемията от Ковид-19 показва как взаимосвързаността и прекаленото разчитане на едни и същи доставчици могат да оставят света без лекарства и продукти за хигиена. Кои са най-често внасяните критични суровини и стоки: храни, медицински доставки, енергийни източници (газ, петрол), редки полезни изкопаеми, машини и роботи за индустрията, торове за земеделието и т.н. Счита се, че суровинно ембарго (липса на внос на петрол) за година може да донесе катастрофални икономически и социални последици (тотален срив в производството и услугите, фалити, безработица, пресъпност, милиони човешки жертви), превишаващи тези на воювалите държави във Втората световна война.

Икономическа принуда

За съжаление, държави с различно поведение често са наказвани или вкарвани в хипотетична търговска сделка: първо се поставят под ембарго, икономическа блокада и след това им се предлага облекчаване на санкциите срещу една или друга икономическа или политическа ответна отстъпка. Това е при положение, че не се премине към тотална политика на замяна на установените режими с всички останали средства. Какво означава външно управление? Накратко по-силният да управлява по-слабия. Използването на икономически лостове за политически отстъпки е изследователски обект на казусен принцип и между учените има висока степен на съгласие и коопериране по отношение на подходите и методите за анализ на този политикономически феномен [13].

Устойчиви финансови пазари

Стабилността на вътрешните финанси е свързана със стабилността на международните финансови пазари. Това в особена степен се отнася за обменните курсове и техните флукуации, свързани с непредвидими движения на големи финансови средства. Несъмнено тази стабилност е свързана с компромиси и на този етап се оказва, че е разумно да се приема предоставянето на достъп и съ-

ответно загубата на пълен контрол върху тях (и на печалбите от тях), така че те да се саморегулират откъм стабилност (чрез възможността участниците да пазят тяхната стабилност, доколкото те самите печелят и са заинтересовани от стабилността) и да допринасят за финансовата и оттука за икономическата стабилност. Неслучайно наред с промените на финансовите индикатори и условия IMF (2024) включва в своите анализи геополитическите рискове, киберзаплахите, достъпа до кредит и дълговите пазари [10].

Всяка държава има своите природни условия и ресурсна база, индустриална база и ниво на технологично развитие, история и специфики, които създават някои конкурентни предимства – основа на международната търговия, което позволява не всичко да е нужно да се произвежда за вътрешния пазар и чужди стоки да задоволяват местни нужди на конкурентни цени, което ще повиши благосъстоянието. Но няма как да наблюдаваме пълна специализация – добре известен факт от макроикономиката, по редица причини, и особено по отношение на въпросите на икономическата и военната сигурност. Въпреки повишената ефективност на размяната и повишеното производство въпросите на сигурността стоят по-високо в политически и професионален план.

Как да се управлява международната търговия? Може ли една държава да купува много и да продава по-малко за неопределено дълъг период? Очевидно не и в такъв смисъл държавите – нетни вносителки, с отрицателни търговски баланси имат важен за решаване икономически проблем.

Пазарноориентирани политики

Отново в международен план има редица институции и организации, които прокарват политики, ориентирани към икономическа стабилност и сигурност, такива като Световната банка, Международния валутен фонд, Европейската централна банка и т.н. Същите съдействат и активно прокарват политики, особено насочени към развиващите се страни в посока пазарни реформи и приобщаване към световните пазари, с цел стабилност, сигурност, предвидимост и растеж. Глобализацията донесе свободното движение на стоки, средства, производства и технологии и хора, което насърчи тези процеси. Остават предизвикателства, свързани със заобикалянето на антиръстовото законодателство, със защитата на интелектуалната собственост, с киберсигурността (особено при финансовите трансакции, вж. [18]).

Парадоксално, в някои случаи (когато правилата на играта са определени от едни държави, като същите умело се подключват към растежа на други държави) просперитетът на чужди държави подпомага домашния просперитет.

Справедливо разпределение на доходите

Вътрешните икономически проблеми често възникват от недоволството от голямата ножица на доходите на населението. Ако за квалифицираната работна сила и приложните професии няма такова икономическо бреме, то при нискоквалифицирания труд нещата са доста сложни, тъй като се задават нива на доходи, съобразени с ниските цени на труда в международен план (т.е. има пазарен заместител на този вид ресурс (труд), и конкуренцията при тези категории труд. В същото време, ако се оставят тези големи обеми нискоквалифицирани работници извън печалбите от икономическия ръст, това ще застраши икономическата сигурност по ред причини. Единият изход от подобна ситуация е преквалификация и оттук увеличена производителност и доходи на част от тези работници, което е трудна задача. Втори възможен изход е свързан с поддържането на нискомаржови индустрии, които да предоставят достатъчно работни места за по-нискоквалифицираната работна сила – например текстилна индустрия, строителство, услуги.

Едно от решенията в посока икономическа сигурност е използването на военните ресурси и потенциал за стопански цели, т.е. без да се намаляват капацитетът и способностите на военния сектор, да се ползват инфраструктурата, техниката, способностите, логистиката, инженерният капацитет и човешките ресурси на армията в икономиката.

Кое разпределение на доходите в икономически план може да се нарече справедливо? Това, което обществото счита за справедливо и което не оставя голяма част от населението извън просперитета. Решенията могат да бъдат в посока или увеличаване на способностите на нискоквалифицираните работници, или увеличаване на данъците и отпускане на по-щедри обезщетения за безработица. Не бива да се забравя, че когато една нация има високи нива на безработица, това дава началото на редица социални проблеми, които висят като допълнително финансово бреме върху обществото, – престъпност, заболяемост, алкохолизъм и наркомании, хазарт, разваляне на семейства и т.н. По тази причина често предметът на изследване в професионалните анализи на неравенството на национални и международни екипи е възможността правителствата чрез фискалната си политика да решават въпросите на подходните неравенства (вж. [7]).

Инструменти за постигане на икономическа сигурност

По тази тема практиката демонстрира два варианта: да се постигат както икономически, така и военнополитически цели чрез икономически средства. Някои икономически средства имат силата да повлияват поведението и решенията на лидерите на държави,

свързани със сигурността, като те могат да се разделят на услуги и заплахи. Сред първите могат да се посочат финансовата, техническата, и дори военната помощ, статутът на облагодетелствана страна и различни облаги, докато сред вторите попадат икономическите и личностните санкции от най-разнороден характер – санкционирани фирми и лица със забрана за правене на бизнес и извършване на финансови трансакции на определени пазари, ембарго, замразяване и конфискуване на активи, повишени трансакционни разходи (вкл. по-високи мита, акцизи, данъчно облагане). Понякога се разиграват и военната карта, макар че опитът показва, че резултатите тук не са от най-добрите. Въпреки че икономическите инструменти могат да се кооперират с военните, като цяло правителствата са убедени в много по-добрата работа на икономическите средства на приобщаване, отколкото на работата на военната машина, която не създава устойчива стабилност.

Човешкият капитал също е обект на оценка като фактор за постигане на икономическа сигурност, като тук може да се посочи наличието в държавата на достатъчно като брой и квалификация професионална работна сила, като учени, инженери, ИТ специалисти, компютърни специалисти, военни специалисти и специалисти по сигурността, мениджъри, банкери, индустриалци и т.н.

Друг обект на търговия и договаряне е размерът на пазара: в държава с голям пазар политиката може да ползва това обстоятелство за договаряне на по-изгодни и устойчиви условия в икономическите отношения с държава, която иска да продава на този пазар (вж. Япония и САЩ и доброволните търговски квоти).

Размерът на държавната собственост е фактор, защото, когато той е висок, правителството може да мобилизира ресурси в процеса на вземане на решения за нуждите на международната икономическа политика, и обратно – когато преобладава частната собственост, правителството няма такъв достъп до ресурси и силата да преговаря, взимайки такива решения.

Разчитането само на военни ресурси не решава въпросите по дългосрочните гаранции за просперитета на една нация, за достигането на националните цели, за нейната защита. Военните не печелят изцяло войните, те не са достатъчни като инструмент за устойчива сигурност.

Подкрепа за специфични индустрии

Правителствата имат ангажимента да изпълняват икономическата си политика, която неизбежно е свързана с ключови национални индустрии и в някои случаи със специални индустрии с висока добавена стойност, с високи алтернативни разходи. Обичайно

това са върхови технологии, военни разработки, ключови ресурси – национално богатство. Подкрепата е защитима, когато тези индустрии демонстрират значителен ефект на мащаба, което ги прави печеливши, когато се изгражда стратегическа индустриална база, когато се инвестира в научноизследователска дейност и нови технологии, когато се разработва мрежа за доставки, която да предшества масово производство и т.н. Това не означава, че правителствената подкрепа няма икономически смисъл, когато е насочена към традиционни индустрии, например машиностроене, металургия и т.н. Тази ценна подкрепа позволява на компаниите да придобият значителен пазарен дял и да реализират предимствата на икономиките от мащаба, като този пазар не е нужно да е непременно чужд. Важно е да се задвижи пазарът, което ще донесе приходи, печалби, високи заплати, оттам данъци и възвръщаемост на държавната помощ. Формите на държавната помощ могат да бъдат директна субсидия или големи по мащаб държавни поръчки, или поставяне на препятствия пред вноса на сходни продукти (чрез мита, непосилни технически изисквания или директна забрана за внос). Разходите за тази подкрепа могат да бъдат директни (в случая на поръчки или субсидии) или индиректни (в случая на тарифи пред вноса, което обаче ще държи висока цена или ще оскъпи допълнително стоката на националния пазар). Понякога е трудно без задълбочен анализ да се прецени какво е постигнато и какво би се случило, ако правителството не се е намесвало на пазара. Държавата има допълнителна роля като проводник на политики за увеличаване на човешкия капитал. В частност трансферът на ноу-хау в технологични отрасли се интензифицира, когато се създаде подходяща среда за събиране на много фирми от един сектор на една територия, което е познато като „ефекта на пчелния кошер“. Пример за последното е Силиконовата долина в САЩ. Счита се, че трансферът на технологии и обединяването на ресурси и знания допълнително интензифицират развойната дейност и иновациите, водещи до конкурентни предимства. По принцип директна намеса на правителствата се наблюдава рядко, и то когато има рискове за срив в цели икономически сектори, още по-малко се наблюдава правителствена подкрепа за фирми с обещаващи и напредничави продукти. Доколко продуктивна е тази практика, може да се разбере, отчитайки политическия момент в правителствените решения и търсенето на одобрение от избирателите. Проблемите с правителствената подкрепа не са малко. В много случаи похарчените средства не се възвръщат чрез работни места, печалби, данъци, трансфер на технологии, в други акцизите върху чуждия внос вдигат вътрешнопазарната цена, която плащат обществото и бизнесът. Обичайно е, когато има правителствена подкрепа към национални отрасли, и другите държави по същия начин

да подкрепят своите, което може да изиграе лоша шега с негативен краен икономически резултат. В подробно изследване OECD (2023) посочва, че държавната подкрепа основно е насочена към държавни фирми и стратегически отрасли, но и че усложнената архитектура на веригите за доставки затруднява проследяването на реално печелившите от държавната подкрепа [15].

Борбата с монополите, особено с чуждите, – както на стоки, така и на доставка на ресурси – е друг аспект на правителствената политика по сигурността, защото това увеличава рисковете за доставките в кризисни ситуации. Ситуацията по Ковид-19 и тоталното доминиране на азиатски производители на медицински санитарни препарати – маски за лице, дезинфекционни и антибактериални препарати, дори тоалетна хартия, ясно демонстрира този факт. Правителствата би следвало да са подозрителни по отношение на следната конкурентна практики на чужди производители или вносители: когато последните задържат ниска пазарна цена достатъчно дълго, така че да изкарат от пазара конкурентите си, и впоследствие вдигнат цената. На подобни, понякога труднодоказуеми практики трябва да се даде легитимен нормативен отговор чрез антимонополно законодателство в защита на сигурността, потребителските права и свободната конкуренция.

Понякога развиващите се държави не оценяват трансфера на технологии, които получават често наготово от развитите, като логично се очертават въпроси, свързани с по-справедливо разпределение на разходите за нови технологии: след като всички ги ползват, защо да не заплащат разходите за тяхното развитие, особено в области, като медицината, военното дело, опазването на околната среда и екотехнологиите, комуникационните технологии. Обратен е примерът със забраната на конкурентното поведение. На правителствата в развитите държави, вместо да субсидират свои индустрии, понякога е по-лесно и евтино да откажат чужди държави да субсидират свои индустрии. Как обаче да бъдат отказани? Често със заплаха за реципрочни действия по отношение на субсидия на своя индустрия, която има голям потенциал на същия този чужд пазар. Тогава сметките обезсмислят първата субсидия, да не говорим, че вече се търпят щети от започналата директна търговска и дипломатическа конфронтация.

Икономическата подкрепа за армията изисква силна икономика. Когато икономиката не е в добро състояние, започват да се търсят сектори, от които да се откъснат излишъци, нужни за попълване на дефицитите, и често това е армията. Винаги има противопоставяне на наливането на средства за отбрана в мирно време, но така или иначе силната икономика създава нужните предпоставки за адекватна издръжка на ВПК.

Нови технологии

В областта на сигурността технологичното развитие има ключова роля, то драстично може да промени алгоритъма и характера на действията в кризисни ситуации. Без съмнение държавите предпочитат да инвестират и разчитат на технологии и технически средства за сигурност, отколкото да се рискуват човешки животи от армията и службите за сигурност. Технологиите носят редица рискове, също така най-големият риск е от появата на изненадващо добра технология в ръцете на потенциалния конкурент. В този смисъл усилията са насочени и към предотвратяване на възможностите на конкурента да разработи самостоятелно нови технологии. Проблемът със субсидирането на собствено технологично развитие е в икономическата обосновка: съществува голям риск средствата да не се оправдаят и дългогодишни скъпоструващи усилия на научния авангард да бъдат загубени без търсения технологичен пробив. Такива средства трудно се защитават, особено на първоначален етап на развитие с много неизвестни. Три са полетата на развитие на нови технологии – изкуственият интелект, авангардното производство (advanced manufacturing) и квантумните технологии [15].

Окомплектоването на армията може да има следната дилема: да закупи от вътрешен, но по-скъп доставчик или да закупи евтино оборудване от чужд доставчик. Няма лесен отговор, но като цяло в икономически план по-изгодно е второто действие, особено когато става дума за по-периферни доставки. Още повече технологичното обновление в армейските продукти е с по-дълги срокове на въвеждане в серийни производства, т.е. конвенционално има достатъчно време да се избере най-подходящият доставчик с оглед на планираните капацитети. Това може да означава, че националните производители и разработчици не могат да разчитат на някакъв домашен пазарен монопол и следва да търсят възможности да продават в чужбина. Парадигмата на развитието на военните способности продължава да бъде центрирана върху технологичното развитие [5]. Особен е случаят с доставката на авангардни оръжейни системи на държави в рискови зони, което може да доведе до много сериозни конфликти с насилие и човешки жертви. Подобни доставки са оправдани, ако са с мироопазващ характер и са от стандартен тип, без масово поразяване.

Стабилната финансова среда

Очевидно е невъзможно да съществува стабилна национална финансова система, без да има стабилна международна финансова система с оглед на свързаността на финансовите пазари. Първото и

може би най-ценно постижение на глобализацията бе именно отварянето на финансовите пазари. Второто условие е добрата монетарна политика: прекалените промени и волатилност, например на лихвените проценти, биха отблъснали чуждестранни инвеститори и кредитори, както и биха пренасочили местни инвеститори към по-безрискови сектори, например към услугите вместо към производството. Това би довело и до общ спад на производителността. Правителствата се научиха да овладяват тези процеси, неслучайно в икономическия жаргон съвременното се конотира с понятието „голямата умереност“ (big moderation).

Мерките за финансова стабилност могат да са международни, вариращи от консултации – с оглед на поддържането на определени макроикономически показатели, до пълно придържане към общоустановени параметри – за контролиране на лихвените проценти, инфлацията, размера на дълга, обменните курсове в различни парични и валутни съюзи.

На национално ниво е трудно да се постигне добър синхрон, защото частните финансови пазари и участниците, например търговските банки, демонстрират собствена и по-често групова линия на поведение, не обезателно в синхрон с правителствената политика например, или всички раздават (или не раздават) кредити.

По отношение на международната финансова архитектура тук предизвикателствата са свързани с предпазване на инфраструктурата от случайни или умишлени повреди – кибератаки или технически прекъсвания. Това с голяма сила важи за междубанковите сетълмент системи, през които ежедневно се превъртат трилиони евро. Добрата работа на финансовата система е горивото на търговските отношения, тя подпомага процесите на размяна, както и на инвестиционната и кредитната активност. Банковата финансова сигурност също така е приоритет – невъзможността по ред причини на една банка да обслужи своите задължения може да доведе до лавинообразен ефект и тежки, понякога непоправими последици за икономиката, с общо свиване на кредитните и банковите услуги [3].

Актьори на икономическата сигурност и институции, ангажирани с процесите на управление на икономическата сигурност

Основните институции, ангажирани с въпросите на сигурността, са правителствата и различни държавни органи – министерства (например на икономиката, на финансите, на търговията, на вътрешните работи, на външните работи), агенции (например ДАНС), обособени междуведомствени звена (например икономическо разузнаване). Това, което може да се каже тук, касае основно предот-

вратяване на достъпа до напреднали технологии от следене от конкурентни чужди фирми и противодействие на такъв вид шпионаж [4].

Европейският съюз има амбициите да бъде първият блок, който разполага със Стратегия за икономическа сигурност. Тази стратегия определя четири основни зони за сигурност: веригите за доставки, и особено енергийни доставки; критичната инфраструктура – физическата и киберсредата; технологичната сигурност и предотвратяването на изтичането на технологични предимства; икономическите зависимости и икономическите принуди [8].

На национално ниво основните акционери на този процес са правителствата, частният сектор и академията. Все повече въпросите на икономическата сигурност се открояват в основни държавни политики. В същото време все повече се налагат аргументите за споделяне на отговорностите по отношение на международната сигурност в рамките на военни съюзи, на международни колективни органи (агенции към ООН). В работата си тези институции и организации все по-често ще се срещат и с предизвикателствата на международната икономическа престъпност (за характеристика, модели и тенденции на организираната престъпност вж. [1]).

Заклучение

Вероятно най-голямото икономическо противопоставяне в момента е това между САЩ и Китай. Редица изследвания опитват да разберат инструментализма на действията в това политическо и икономическо надхитряне. Според Bulman (2021) [6] двете държави са попаднали в икономическата вероятностна теория на некооперативна „затворническа дилема“ при предприетите протекционистки мерки, с неуспешни опити за принуда и краен икономически резултат – щети и за двете икономики. Несъмнено с оглед на всичко изложено в обзорната част на статията резултатите от икономическото съперничество могат да бъдат и по-добри, ако са основани на икономическата теория и пазарните принципи и използват инструментите на алтернативните предимства, компромиса и свободната конкуренция.

Литература

1. **Василева**, Е. Организираната престъпност. София: УНСС, 2018.
2. **Иванов**, Т. Икономика на отбраната. София: УНСС, 2014.
3. **Петев**, Б. Финансова сигурност. Пловдив: ВУСИ, 2024.
4. **Янев**, Р. Спецификация на оперативно-издирвателната дейност за противодействие на финансови престъпления. Оперативно-издирвателна дейност за противодействие на икономическата престъпност. Втора част. София: AMBP, 2018.

5. **Bellais, R.** (2013). Technology and the defense industry: real threats, bad habits, or new (market) opportunities? – In: *Journal of Innovation Economics & Management*, 2013(2)-12: 59-78.
6. **Bulman, D.** (2021). The Economic Security Dilemma in US-China Relations. – In: *Asian perspective*, 2021, 45(1): 49-73.
7. **Clements, B., et al.** Inequality and fiscal policy. USA: International monetary fund publications, 2015.
8. **EU.** (2023). An EU approach to enhance economic security. EU Press Release. [online]. [2.08.2024]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3358.
9. **Hacker, J.** Economic security. In OECD „For good measure: advancing research on well-being metrics beyond GDP“. OECD Paris, 2018.
10. **IMF.** Global financial stability report. USA: International monetary fund publications, 2024.
11. **Institute of international finance (IIF).** (2024). Global debt monitor. [online]. [5.08.2024]. <https://www.iif.com/Products/Global-Debt-Monitor>.
12. **Kahler, M.** (2004). Economic security in an era of globalization: definition and provision. – In: *The Pacific Review*, 2004, 17(4): 485-502.
13. **McLean, E.** (2021). Economic coercion. – In: *Pevanhouse, J. and Seabrooke, L. (Eds). The Oxford handbook of international political economy.* [online]. [5.08.2024]. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793519.013.2>.
14. **Nesadurai, H.** (2005). Conceptualising Economic Security in an Era of Globalisation. – In: *Globalisation and economic security in East Asia.* Routledge, 2005.
15. **OECD.** Government support in industrial sectors. OECD Paris, 2023.
16. **Odell, J.** Negotiating the world economy. USA: Cornell University Press, 2000.
17. **Ronis, S. (Ed.).** Economic security: neglected dimension of national security? USA: National defense university press, 2011.
18. **Ruggiero, V.** (2012). Introduction: The organization of crime. – In: *Gounev, P. and V. Ruggiero. (Eds.). Corruption and organized crime in Europe. Illegal partnerships.* Routledge, 2012.

ПРОБЛЕМИТЕ ПРИ ДАНЪЧНОТО ОБЛАГАНЕ С КОСВЕНИ ДАНЪЦИ – ИЗПИТАНИЕ ПРЕД ПУБЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ

проф. д-р Бойко Петев

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

THE PROBLEMS OF TAXATION OF INDIRECT TAXES – A TEST FOR PUBLIC FINANCES

Prof. Boyko Petev, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: *Обект на данъчното облагане са доходите на физически и юридически лица, получени от определени дейности, придобиване на имущества и пр. Облагането на доходите е пряко и косвено и се извършва при спазване на законовите разпоредби. Преднамерено подаване на данъчни декларации с невярна и фалшива информация за реализирани приходи, с което се цели плащане на по-малко данъци или неплащане на реалния им размер. Данъчното облагане на приходите се извършва по два начина: доброволно – чрез подаване на годишни данъчни декларации; принудително – чрез извършване на данъчни проверки и ревизии, при които се установяват укритите доходи, начисляват се дължимите данъци, които се внасят в бюджета.*

Ключови думи: *данъчно облагане; приходи; косвени данъци*

Abstract: *The object of taxation is the income of individuals and legal entities, received from certain activities, acquisition of property, etc. Income taxation is direct and indirect and is carried out in compliance with legal provisions. Deliberate submission of tax returns with incorrect and false information about realized income, with the aim of paying taxes in a small amount or not paying their real amount. Income taxation is carried out in two ways: voluntarily, by submitting annual tax returns; forcibly, by carrying out tax checks and audits, during which hidden incomes are established, the due taxes are charged, which are paid into the budget.*

Keywords: *taxation; revenue; indirect taxes*

Данъчното облагане е инструмент за събиране на приходи, които са предназначени за публичните финанси, системата за формиране и използване на паричните фондове, обезпечавачи дейността на бюджета.

Тези парични средства играят решаваща ключова роля, гръбнак за ефективно управление и икономически растеж, за финансова стабилност на държавата и гарант за националния ни суверенитет и са сърцевина на финансовата и социалната политика на държавата.

Обект на данъчното облагане са доходите на физически и юридически лица, получени от определени дейности, придобиване на имущества и пр.

Облагането на доходите е пряко и косвено и се извършва при спазване на законовите разпоредби.

Търсените резултати от данъчното облагане трябва да се постигнат при спазване на утвърдените от векове принципи за постигане на крайната цел – оптимално съчетаване на интересите на икономическите агенти (държавата, домакинствата, фирмите) [1: 104].

Някои от тях, като съразмерността на данъчното облагане, определеността на данъка, удобството на данъка и икономичността, ефективността и рентабилността на данъка, са формулирани още от световноизвестния шотландски учен Адам Смит в знаменития му труд „Богатството на народите“ през 1776 г.

Данъчното облагане на приходите се извършва по два начина:

- доброволно – чрез подаване на годишни данъчни декларации;
- принудително – чрез извършване на данъчни проверки и ревизии, при които се установяват укритите доходи, начисляват се дължимите данъци, които се внасят в бюджета.

Делът на данъчните приходи в бюджета през 2023 г. е почти 90 %, като този от ДДС е 48,23 %, от доходи на физически лица – 17,88 %, от доходи на юридически лица – 15,06 %, и от акцизи – 16,68 %.

Осигуряването им се извършва от приходните агенции – НАП и Агенция „Митници“. Те извършват данъчното облагане по силата на действащите закони: Закона за държавния бюджет (ЗДБ), Закона за публичните финанси (ЗПФ), Закона за данъците върху доходите на физическите лица (ЗДДФЛ), Закона за корпоративното подоходно облагане (ЗКПО), Закона за данък добавена стойност (ЗДС), Закона за акцизите и данъчните складове (ЗАДС), Закона за местните данъци и такси (ЗМДТ), Данъчноосигурителния процесуален кодекс (ДОПК), Закона за счетоводството (ЗСч), Търговския закон (ТЗ), съобразявайки се с директивите и наредбите на Европейския съюз.

Независимо че събраните данъчни приходи ежегодно нарастват – през 2020 г. техният размер е 14 232 млн. лв., през 2021 г. – 16 386 млн. лв., през 2022 г. – 17 626 млн. лв., и през 2023 г. – 21 300 млн. лв., те не отговарят на съвременните потребности и предизвикателства.

Чрез данъчното облагане трябва да се генерират много големи приходи, необходими за финансирането както на отбранителната и вътрешната сигурност, така и на широкия спектър в социалната сфера. То е от изключително значение, тъй като другият и единствен източник за финансиране на публичните финанси са държавните заеми.

Държавни заеми трябва да се използват само в краен случай, защото натрупаният дълг ще се изплаща от бъдещи приходи и поколения.

Съществуват огромни резерви за увеличаване на размера на данъчните приходи, ако облагането навлезе по-дълбоко в сферата на сивата икономика, офшорните зони и справянето с данъчните измами. В тях се генерират огромни приходи.

Данъчното облагане, макар и на част от тях, не е мисия невъзможна. Управляващите трябва да проявяват по-голяма отговорност и заинтересуваност.

Данъчните измами са форма на умишлено укриване на приходи, подлежащи на данъчно облагане, с цел избягване на плащане на данъци, подлежащо на финансови и наказателни санкции. Те много бързо се развиват, усъвършенстват и разпространяват в държавите по целия свят, предимно се търсят тези с облагаеми високи доходи, слаб и неефективен контрол. Предпоставки за това са слабостите и несъответствията на данъчните системи и нормативни документи. В същото време индикаторите, предназначени за тяхното разкриване, сериозно изостават по темпове както на развитие, така и на усъвършенстване.

Обект на данъчните измами е облагане на доходи, печалба, облагаеми доставки на стоки и услуги, движимо и недвижимо имущество от дейността на физически и юридически лица при прилагане на съответните закони.

Едни методи на данъчни измами са приложими при подходното облагане както на физически, така и на юридически лица, докато при косвеното облагане те са съвсем други.

Ще се спрем на данъчните измами с ДДС, тъй като са най-големи както по брой, така и в парично изражение. Това е напълно логично: данъкът е най-големият приходоизточник на бюджета. Ежегодно той формира повече от половината данъчни приходи заедно с другите косвени данъци.

Открояват се две основни групи при извършване на данъчните измами с ДДС:

- Преднамерено подаване на данъчни декларации с невярна и фалшива информация за реализирани приходи, с което се цели плащане на по-малко данъци или неплащане на реалния им размер.
- Използване на добре познати и отработени схеми за извършване на данъчни измами за източване на парични средства чрез фиктивни сделки и контрагенти с умело използване на пропуските на законодателството и нормативните документи както на държавите – членки на ЕС, така и в България.

Благоприятна предпоставка за извършване на данъчни измами е, че ДДС е с широка данъчна основа и три данъчни ставки – основна, нулева и диференцирана.

Годишно от тях ЕС носи загуби за над 1 трлн. лв.

Най-често използваните и разпространени данъчните измами при ДДС са:

- фиктивен износ;
- фирми, вериги, фантоми (данъчни кутии);
- каруселни измами;
- Х-образни измами;
- измамна схема „Вярно куче“;
- измама обратна търговия;
- фирми, създадени с цел изпадане в неплатежоспособност, или плащане на данъци в по-големи размери, прикриващи прането на пари.

Да разгледаме някои от тях.

Данъчна измама „Вярно куче“

Тя е типичен случай на безразсъдно и злонамерено използване независимо от направения реверанс от законодателя за спазване на данъчния принцип на равнопоставеност и неощетяване на данъчните платци. Дадена е с чл. 92, ал. 2а1 от ЗДДС възможност лицата сами да определят резултатите от дейността си за всеки данъчен период (тримесечен) и ако той е за възстановяване, да преценят да им бъде възстановен или да приспадат през следващите данъчни периоди със справки-декларации по ДДС (образец, Приложение № 18 на ППЗДДС) и всички съпътстващи документи.

Тази измамна схема е добре позната на данъчните служители и широко разпространена и използвана от данъкоплатците. В нея участници са фирми, които имат да възстановяват ДДС или да го внасят.

Как се извършва измамата? Да разгледаме случай с участието на няколко фирми. Една фирма, която има да възстановява внесен ДДС, и фирми, които имат да внасят ДДС. Фирмата, която има да възстановява ДДС, има два варианта пред себе си: или да поиска да бъде ефективно възстановен в 30-дневен срок от подаване на справка-декларацията, или да предпочете през следващите данъчни периоди да го приспада от облагаемите доставки, които ще извършва.

От друга страна фирмите, които имат да внасят ДДС, предпочитат да купуват задълженията си. Тези операции се извършват до изчерпване на вземането. В края на операцията фирмите, които дължат ДДС, няма да платят нищо на бюджета, а „донорът“ ще има

печалба от комисионите, които не са никак малко. Тази схема се извършва и между приятелски фирми, без комисиони, а само като „колегиална услуга“.

Каруселни измами

Във финансовата теория са познати като тристранни операции, а в практиката – като данъчна въртележка. Извършват се при тристранни сделки с участието на фирми, регистрирани по ЗДДС, в държави – членки на ЕС. Те се третират идентично във всяка една от държавите членки като вътрешнообщностно придобиване (ВОП) и вътрешнообщностни доставки (ВОД).

Най-често се използват три фирми, откъдето идва наименованието им – тристранни операции.

Този вид измами има много разновидности. Да разгледаме една от тях като технология на извършване и да илюстрираме със следния пример: Фирмата А е прехвърлител, фирмата В е посредник (липсващ) търговец и фирмата С е придобиващ (ползвател). Фирмата А внася стоки по документи от фирма от друга държава членка. Това е ВОД и стоката е с нулева ставка. Продава я на фирмата В – (липсващия) търговец. Тя не плаща данък върху закупената стока, като се възползва от правото си на ВОП. Продава стоката на фирма С (придобиващия), като неправомерно начислява ДДС, укрива се и не плаща дължимия данък. От своя страна фирма С предявява правото си на възстановяване на данъчен кредит, платен при покупката на стоката.

Тези измами се извършват многократно, като идентифицираните от данъчни органи „липсващи“ търговци се подменят с нови. За да стане измамната схема трудноразкриваема, дейността ѝ се замъглява, като в нея се включват повече фирми.

За противодействие на измамите се използва създадената от ЕС информационна система VIES. Чрез нея се извършва обмен на данъчна информация от държавите членки, която улеснява контрола на трансграничните сделки. Проверява се валиден ли е идентификационният данъчен номер, както и декларираните доставки и услуги между данъчнозадължените лица чрез подадените VIES декларации.

Обратни схеми на търговия

Измамата се извършва при вътреобщностни доставки и вътреобщностно придобиване през един и същ данъчен период. Едно и също данъчнозадължено лице участва с две свои фирми, регистрирани по ЗДДС, във верижна схема. Едната е предназначена да компенсира дължимия данък на другата и в крайна сметка да реализира печалба чрез придобиване на правото на възстановяване на данъчен кредит.

Как се извършват тези операции? Първата фирма е с данъчно задължение за придобитите стоки от държава членка. Вътреобщностното придобиване не дължи данък. Същите ги изнасят в друга държава членка. Втората фирма, наричана „обратна“, придобива стоки, с които извършва продажби в страната, действаща като получател. От тези продажби тя генерира данъчни задължения, които трябва да внесе в бюджета. В случая няма да го направи, тъй като ще го компенсира със задълженията на първата верига, с която са взаимно свързани, едновременно се явяват като продавач и купувач. Данъчнозадълженото лице няма да има данъчни проблеми, понеже данъкът е коректно начислен и платен. Проверките трудно биха стигнали до действията на първата верига.

Акцизи и акцизни измами

Акцизът е един от най старите форми на облагане с косвени данъци. Съществува още от XVII век. Представлява добавка върху цената на стоката, която рефлектира върху крайния потребител. Това е инструмент за влияние върху икономиката на дадена държава.

Акцизът е един от големите данъчни приходи за бюджета. През 2023 г. техният размер е бил 5939 млрд. лв., което ги нарежда на трето място след ДДС и корпоративния данък.

Акцизът по своята същност е еднократен косвен данък за вноса, производството и търговията на стоки, определени със Закона за акцизите и данъчните складове.

Характеризира се и има три функции:

- фискална – осигуряваща допълнителните приходи за бюджета;
- регулаторна – контролираща производството на акцизни стоки и цените при потреблението им;
- статистическа – извършваща статистика и контрол на незаконното производство на стоки.

На акцизно облагане подлежат:

- тютюн, тютюневи изделия и производните им;
- производството и търговията на спиртни напитки;
- енергийните продукти (основно горивата) и електроенергията.

Данъчна основа е количеството на акцизната стока в килограми, хектолитри и алкохолни градуси.

Минималните акцизни ставки се определят от ЕС, като държавите членки могат само да ги увеличават.

Плащането на акциза става по два начина:

- в момента, когато се произвежда или търгува акцизната стока;
- отложено, когато се освобождава за потребление – данъчен режим, утвърден с Директива 2020/262 на ЕС.

На облагане с акциз подлежат както стоките, произведени и продадени в страната, така и тези, които се внасят.

С акциз се облагат:

- площите, засети с култури, от които се добиват акцизни стоки;
- суровините и материалите за производството на акцизни стоки;
- съоръженията и инсталациите, с които те се произвеждат;
- готовата продукция.

Ще се спрем на две предпоставки за данъчни акцизни измами:

- данъчните складове;
- производството на алкохол за домашна употреба.

Данъчни складове са тези, които са лицензирани за производство, складиране, получаване и изпращане на акцизни стоки под режим на отложено плащане. Дължимият акциз се плаща от лицензираните складодържатели и регистрираните получатели.

Обект на облагане с акциз са както произведените и добити стоки, така и внесените законно или незаконно. Ако стоката се изнася, акцизът се плаща със ставката на държавата получател.

Акцизът на стоките в данъчните складове не се заплаща, докато не бъдат освободени от потребителя.

Данъчните измами най-често се извършват:

- когато стоките се внасят или изнасят от данъчния склад;
- без необходимите документи;
- освобождаване от плащане, когато са унищожени и загубени поради непредвидени обстоятелства и природни бедствия (пожари, наводнения и др.), но с фалшиви и недействителни документи.

Като защитен механизъм в ЕС се използва системата 5ЕЕД, която дава възможност да се проверява акцизният номер на регистрираните търговци, складодържатели и данъчни складове в държавите членки.

Производството на алкохол за домашни нужди има разнообразна структура, която е трудноконтролируема. Извършва се от големи корпоративни предприятия, множество малки предприятия и домашно производство. Ще разгледаме една от най-предпочитаните форми – малките обекти за дейност, голяма част от които са нерегистрирани. Тъй като фирмата на законовия обект не е собственик нито на материала, нито на изварената ракия, акцизът трябва да се плаща от клиента на собственика. Той трябва да го внася ежемесечно по сметка на Агенция „Митници“. Практика е поради слаб контрол да не се издават документи и да не се заплаща дължимият акциз.

Пречка за събиране на данъчните приходи от акцизни стоки (акциз и данъци), необходими за обезпечаване на фискалната политика на държавата, е контрабандата.

Ще анализираме незаконния внос и търговия със забранени акцизни стоки.

На контрол и последващо данъчно облагане подлежат:

- вносът и продажбата на тютюн и тютюневи изделия и производните им без платен акциз;
- вносът и нелегалното производство и търговия на спирт и спиртни напитки;
- нелегалният внос и търговия на енергийни продукти, основно горива;
- вносът на бързореализиращи се стоки и предмети на изкуството.

Контрабандата с акцизни стоки намери своето развитие след либерализацията на външната търговия. Извършва се чрез т.нар. „транспортни контрабандни схеми“ и отработени контрабандни канали, като се използват всички видове транспортни средства – речни, морски, земни, въздушни.

Докато при речния и жп транспорта има намаляване на контрабандата, то при останалите е налице тяхното постоянно развитие. Така например за извършване и международен товарен транспорт са регистрирани 4000 лицензирани фирми с над 15 000 камиона, при автобусния – над 1200, при лекия – 350 автомобили, а при морския – над 2000 плавателни съда.

Огромният брой на лицензираните фирми и превозните им средства затрудняват извършващия се контрол от ограничени брой контролни органи – гранични, митнически и др.

Труднорешим проблем е, че голям дял от контрабандния внос на стоки става с преференции на управляващите чрез ръководените и контролирани от тях канали.

За предотвратяване на измамите към НАП е създадена Главна дирекция „Фискален контрол“. Органите извършват съвкупност от действия с цел предотвратяване на измами, които се извършват при превоз на вносни стоки с висок фискален риск. Осъществява се чрез фискални контролни пунктове (ФКП), разположени на обособени места от пътната мрежа, на гари, пристанища и летища и др.

Данъчните измами носят огромни щети, поставят под угроза дейността на публичните финанси и са бич за обществото.

Най-голям е броят на данъчните измами при:

- производството и търговията на стоки и услуги със сложна калкулация на крайния продукт;
- търговията на бързооборотни стоки с интензивно търсене и голям асортимент, като бяла техника, препарати, здравословни храни и пр.

Безпокойство буди това, че много често в данъчните измамни схеми неволно попадат и добросъвестни фирми, на които се отказва възстановяване на данъчен кредит.

Какво би могло и следва да се извърши, за да намалееят и да се ограничат данъчните измами?

Наложително е предприемане на адекватни мерки и решителни действия в това отношение, така че те да бъдат приоритет както за ЕС, така и за България.

По-ефективно да се използва информационната система от 2011 г. на ЕС за обмен на данъчна информация, която все още има проблем при качеството, пълнотата и точността и не се използва в достатъчна степен.

Следва да се подобри синхронът между данъчните, митническите и наказателните органи, както и със съставните счетоводни органи (Съюза на счетоводителите в България, Асоциацията на специализираните счетоводни организации, Асоциацията на експерт-счетоводителите), за разпознаване на признаците на данъчните измами и какви мерки да се предприемат срещу тях. Да се утвърди и по-успешно да се използва информационната система за анализ и оценка на риска, спомагаща за превенцията и контрола при проверки и ревизии и преодоляваща зависимостите между рисковите обекти.

В заключение проблемите при данъчното облагане за разширяване на обхвата му и за увеличаване на приходите за бюджета са мисия възможна, необходими са много работа, морал, воля и отговорност.

Литература

1. **Адамов**, В. Управление на данъчните приходи. Свищов: Д. А. Ценов, 2014, с. 104.
2. **Данъчноосигурителен** процесуален кодекс (ДОПК). – Обн. *ДВ*, бр. 105 от 24.12.2005 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 82 от 27.09.2024 г.
3. **Директиви** и споразумения на ЕС.
4. **Закон** за публичните финанси. – Обн. *ДВ*, бр.15 от 15.02.2013 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 58 от 17.11.2020 г.
5. **Закон** за счетоводството (ЗСч). – *ДВ*, бр. 95 от 8.12.2015 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 79 от 17.09.2024 г.
6. **Закон** за данък добавена стойност (ЗДДС). – Обн. *ДВ*, бр. 63 от 4.08.2006 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 79 от 17.09.2024 г.
7. **Закон** за акцизите и данъчните складове (ЗАДС). – Обн. *ДВ*, бр. 91 от 15.11.2005 г.; посл. изм. *ДВ*, бр. 79 от 17.11.2024 г.
8. **Смит**, А. Богатството на народите. 1776. – В: *Изследование* о природе и причинах богатства народов. Москва, 1962, с. 588 – 589.

ПРИСЪЖДАНЕ НА РАЗНОСКИ ПО ДАНЪЧНИ ДЕЛА – АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ И ОТРАЖЕНИЕ ВЪРХУ ПРАВНАТА СИГУРНОСТ НА ЗАДЪЛЖЕНИТЕ ЛИЦА

доц. д-р Недялка Петрова

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

AWARDING COSTS IN TAX CASES – CURRENT ISSUES AND IMPACT ON THE LEGAL CERTAINTY OF THE DEBTORS

Assoc. Prof. Nedyalka Petrova, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: В статията се разглеждат правната рамка и актуалните въпроси, свързани с присъждането на разноски по данъчни дела. Анализирани е съдебната практика на административните съдилища и практиката на Съда на Европейския съюз по този въпрос. Направени са изводи за влиянието на проблема върху правната сигурност на задължените лица.

Ключови думи: данъчни дела; разходи; адвокатски хонорари; хонорари на правни консултанти; правна сигурност

Abstract: The article examines the legal framework and current issues related to the award of costs in tax cases. The judicial practice of the administrative courts and the practice of the Court of the European Union on the subject have been analyzed. Conclusions were made about the impact of the problem on the legal security of the obliged persons.

Keywords: tax cases; expenses; attorney's fees; legal consultant's fees; legal certainty

Затуй справедливостта, която в едната си ръка държи везната, с която отмерва правото, в другата има меч, с който го защитава. Мечът без везната е голо насилие, везната без меча е немощ на правото.

Рудолф фон Йеринг

Увод

Отношението между право и справедливост заема основно място в проблематиката на ценностните оценъчни явления в правната наука. Това обяснява факта, че латинският термин „*iustitia*“, който поначало означава „справедливост“, по-късно става термин, означаващ и „правосъдие“ [3]. Разбира се, че в правото трябва да търсим справедливост, но в същото време следва да обръщаме

внимание на правната сигурност, защото тя самата е елемент от справедливостта [5].

Принципът на правна сигурност е общ принцип на правото на Европейския съюз, който цели да се осигури предвидимост на правните положения и отношения, свързани с правото на Съюза. За тази цел е особено важно институциите да зачитат неизменяемостта на приетите от тях актове, засягащи правното и материалното положение на субектите на правото, така че институциите да могат да променят тези актове само при съблюдаване на правилата за компетентност и процедурните правила.

Зачитането на принципа на правна сигурност изисква също така институциите на Съюза по принцип да избягват непоследователността, която би могла да възникне при прилагане на различните разпоредби от правото на Съюза, и най-вече в хипотезата, когато тези разпоредби са ориентирани към една и съща цел, каквато е ненарушената конкуренция в общия пазар [6].

За целите на настоящото изследване следва да се подчертае, че и съдебната власт трябва да прилага така законите, че техните актове да защитават правата **на страните в производствата и да създават правна сигурност на лицата.**

Настоящата статия разглежда проблемите, свързани с присъждането на разноски, и по-конкретно с присъжданите от административните съдилища адвокатски/юрисконсултски възнаграждения по данъчни дела, с оглед на съдебната практика на Съда на Европейския съюз (СЕС).

Законодателят е предвидил строги мерки и гаранции **в полза на държавата** при неспазване на данъчно-осигурителното законодателство. Въпреки това данъчнозадължените лица **трябва да имат и права, гарантирани от закона и защитаващи тяхната правна сигурност.** При възникване на голям дисбаланс се създава състояние на правна несигурност, което е несъвместимо с принципа на правова държава по чл. 4, ал. 1 от Конституцията.

Конституцията в чл. 56 и чл. 117, ал. 1, прогласява принципа на право на защита на гражданите, когато са нарушени или застрашени негови права или законни интереси, която защита се осъществява както пред всяко държавно учреждение, така и във всички стадии на съдебния процес, включително и при оспорване на индивидуални административни актове, каквито са ревизионните актове (РА). Това право на защита подпомага и работата на съдебната власт, която е овластена от Конституцията да защитава правата и законните интереси както на държавата, така и на гражданите и юридическите лица (чл. 122 от Конституцията).

И тук като основна роля за осъществяване на защита играе адвокатурата, която съгласно чл. 134, ал. 1 и ал. 2 от КРБ е свобод-

на, независима и самоуправляваща се. Тя подпомага гражданите и юридическите лица при защитата на техните права и законни интереси, включително и при обжалване на РА.

При обжалване по съдебен ред на РА другата страна – директорът на съответната Дирекция „Обжалване и данъчно-осигурителна практика“ (ДОДОП) се представлява от юрисконсулти.

Правосъдието по данъчни дела е призвано да обезпечи публичните потребности, без да пренебрегва правата на данъкоплатците. Решаването на тази сложна дилема изисква много знания, висок професионализъм, морал и отговорност на съдиите, решаващи данъчни дела [7: 310 – 311].

Нормативна уредба и решения на СЕС по темата

Съгласно **чл. 161, ал. 1 и ал. 2 от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс (ДОПК)** в съдебната фаза по оспорване на ревизионния акт на жалбоподателя се присъждат разноските по делото и възнаграждението за един адвокат за всяка инстанция **съразмерно уважената част на жалбата**. На ответника се присъждат разноски съобразно отхвърлената част от жалбата. ***На администрацията вместо възнаграждение за адвокат се присъжда за всяка инстанция юрисконсултско възнаграждение в размера на минималното възнаграждение за един адвокат.***

При прекомерно възнаграждение за адвокат без оглед на действителната правна и фактическа сложност на делото ***съдът може да присъди по-нисък размер на разноските в тази им част, но не по-малко от минимално определения размер съобразно чл. 36 от Закона за адвокатурата.***

Разпоредбата на **чл. 36, ал. 2 от Закона за адвокатурата (ЗА)** разпорежда, че: „Размерът на възнаграждението се определя в договор между адвокатата или адвоката от Европейския съюз и клиента. Този размер трябва да бъде справедлив и обоснован и не може да бъде по-нисък от предвидения в наредба на Висшия адвокатски съвет размер за съответния вид работа“. Разпоредба на **чл. 78, ал. 5 от Гражданския процесуален кодекс (ГПК)** от своя страна гласи, че ако заплата от страната възнаграждение за адвокат е прекомерно съобразно действителната правна и фактическа сложност на делото, съдът може по искане на насрещната страна да присъди по-нисък размер на разноските в тази им част, но не по-малко от минимално определения размер съобразно чл. 36 от ЗА.

Още през 2017 г. СЕС в решение по съединени дела C-427/16 и C-428/16 се произнесе, че „**Национална правна уредба, съгласно която, от една страна, адвокатът и неговият клиент не могат – под страх от дисциплинарно производство срещу адвоката – да**

договорят възнаграждение в по-нисък от минималния размер, определен с наредба, приета от професионална организация на адвокатите, като Висшия адвокатски съвет, и от друга страна, съдът няма право да присъди разноски за възнаграждение в по-нисък от минималния размер, би могла да ограничи конкуренцията в рамките на вътрешния пазар по смисъла на чл. 101, §1 от Договора за функциониране на Европейския съюз (ДФЕС). Съдът „следва да провери дали с оглед на конкретните условия за прилагането ѝ такава правна уредба действително отговаря на легитимни цели и дали така наложените ограничения се свеждат до това, което е необходимо, за да се осигури изпълнението на тези легитимни цели“ (т. 55 от решение по съединени дела C-427/16 и C-428/16).

Чл. 101, § 1 от ДФЕС гласи: Забраняват се като несъвместими с вътрешния пазар всички споразумения между предприятия, решения на сдружения на предприятия и съгласувани практики, които биха могли да засегнат търговията между държавите членки и които имат за своя цел или резултат предотвратяването, ограничаването или нарушаването на конкуренцията в рамките на вътрешния пазар, и в частност такива, които: а) пряко или косвено определят покупни или продажни цени или други условия на търговията; б) ограничават или контролират производството, пазарите, технологичното развитие или инвестициите; в) осъществяват подялба на пазари или на доставчици; г) прилагат различни условия по отношение на еквивалентни сделки с други търговски партньори.

В резултат на решение по съединени дела C-427/16 и C-428/16 на СЕС в Наредба № 1 от 9.07.2004 г. за минималните размери на адвокатските възнаграждения (Наредба № 1) се направиха няколко сериозни редакции. Съдебната практика обаче остана разнопосочна и противоречаща си.

Това доведе до постановяване на Решение на СЕС от 15.01.2024 г. по дело C-438/22, с което съдът даде следното тълкуване на **чл. 101, § 1 от ДФЕС във връзка с чл. 4, § 3, ДЕС:**

- Ако установи, че наредба, която определя минималните размери на адвокатските възнаграждения и на която е придаден задължителен характер с национална правна уредба, противоречи на посочения чл. 101, § 1, националният съд е длъжен да откаже да приложи тази национална правна уредба по отношение на страната, осъдена да заплати съдебните разноски за адвокатско възнаграждение, включително когато тази страна не е подписала никакъв договор за адвокатски услуги и адвокатско възнаграждение.

- Национална правна уредба, съгласно която, от една страна, адвокатът и неговият клиент не могат да договорят възнаграждение в размер, по-нисък от минималния, определен с наредба, приета от съсловна организация на адвокатите, като Висшия адвокатски съвет,

и от друга страна, съдът няма право да присъди разноски за възнаграждение в размер, по-нисък от минималния, трябва да се счита за ограничение на конкуренцията „с оглед на целта“ по смисъла на тази разпоредба. При наличието на такова ограничение не е възможно позоваване на легитимните цели, които се твърди, че посочената национална правна уредба преследва, за да не се приложи към разглежданото поведение установената в **чл. 101, § 1, ДФЕС** забрана на ограничаващите конкуренцията споразумения и практики.

- Ако установи, че наредба, която определя минималните размери на адвокатските възнаграждения и на която е придаден задължителен характер с национална правна уредба, нарушава забраната по **чл. 101, § 1, ДФЕС**, националният съд е длъжен да откаже да приложи тази национална правна уредба, включително когато предвидените в тази наредба минимални размери отразяват реалните пазарни цени на адвокатските услуги.

В резултат на решението по дело C- 438/22 на СЕС присъждането на разноски по делата, включително и данъчните, беше оставено изцяло по усмотрение на съда. На практика загуби приложение във всички случаи правилото на чл. 78, ал. 5 от ГПК, съответно на чл. 161, ал. 1 от ДОПК, че при намаляване на адвокатското/юрисконсултското възнаграждение поради прекомерност съдът не може да пада под минимално определения размер в Наредба № 1.

Съдебна практика

Към настоящия момент, една година по-късно от приемането на последното решение на СЕС, могат да се открият следните тенденции в съдебната практика на първоинстанционните административни съдилища и ВАС при оспорване на РА:

✓ Административните съдилища в много случаи намаляват юрисконсултското възнаграждение или адвокатския хонорар, като се мотивират с решение по дело C-438/22 на СЕС, а именно, че съдът не е длъжен да се съобрази със забраната в **чл. 78, ал. 5, ГПК**, и в **чл. 161, ал. 2, ДОПК**, да присъжда по-малко от минималния размер на адвокатските/юрисконсултските възнаграждения, включително и когато предвидените в Наредба № 1/2004 г. минимални размери отразяват реалните пазарни цени на адвокатските услуги, със следните допълнителни доводи:

- Процесуалният представител на директора на съответната дирекция ОДОП при ЦУ на НАП се е явил в съдебно заседание и пледоарията му по същество се свежда само до искане за оставяне в сила като правилно обжалваното решение и присъждане на юрисконсултско възнаграждение. В касационното производство същият не е представил писмен отговор или писмени бележки по същество-

то на спора. Именно с въведената от СЕС забрана на ограничаващите конкуренцията споразумения и практики СЕС категорично е приел, че националният съд е длъжен да не приложи национална правна уредба, вкл. и когато предвидените в тази наредба минимални размери отразяват реалните пазарни цени на адвокатските услуги, поради което с оглед на характера на това производство и степента на защита чрез участие на процесуален представител съдът намаля юрисконсултското възнаграждение под предвидения в наредбата минимум (Решение № 12630/21.11.2024 г. по адм. д. № 5520/2024 г., I отд. на ВАС; Решение № 13951/20.12.2024 г. по адм. д. № 4384/2024 г., I отд. на ВАС; Определение № 12009/07.11.2024 г. по адм. д. № 12108/2023 г. на ВАС);

- В други решения съдът счита, че присъждането на юрисконсултско възнаграждение за труда на държавен служител в размер, определен в посочената Наредба, би нарушило конкуренцията и би поставило жалбоподателя в по-неблагоприятно положение спрямо ответната администрация. Следователно съдът не може да присъди на ответника възнаграждение за реализираното процесуално представителство по делото, което да е по-високо от това, което е претендирано от страна на процесуалния представител на жалбоподателя, който е самонаето лице и действа в условията на свободна конкуренция при сключването на договора за правна защита и съдействие с дружеството жалбоподател. Поради изложеното съдът присъжда такова, което да е идентично на претендираното от страна на жалбоподателя за реализираното процесуално представителство от адвокат, съобразено с извършените процесуални действия по делото от юрисконсулта и съответстващо на фактическата и правната сложност на спора (Решение № 3990/27.12.2024 г. по адм. д. № 355/2021 г. на АС – Велико Търново; Решение № 13438/10.12.2024 г. по адм. д. № 7334/2024 г. на ВАС; Решение № 13927/20.12.2024 г. по адм. д. № 7884/2024 г. на ВАС).

✓ **Налице е и съдебна практика, която отказва да се съобразява във всички случаи с решенията на СЕС по темата:**

- Съдът счита, че юрисконсултът се намира в трудови (служебни) правоотношения с представлявания, респ. учреждението, където е административният орган, поради което той не договаря възнаграждението си за процесуалното представителство по конкретното дело на пазарен принцип. Поради това от Решението на СЕС от 25.01.2024 г. по дело С-438/22 не следва абсолютна неприложимост на наредбата, определяща минималните адвокатски възнаграждения с оглед на материалния интерес, при присъждането на юрисконсултско възнаграждение (Определение № 12782/26.11.2024 г. по адм. д. № 11058/2024 г. на ВАС);

- Нормата на чл. 161, ал. 3, ДОПК, определя, че когато пред съда се представят доказателства, които е могло да бъдат представени в административното производство, представилата ги страна заплаща изцяло разноските по делото независимо от неговия изход, освен в случаите по чл. 155, ал. 3 и 4, ДОПК. Приложимостта на разпоредбата е обусловена от наличието на новопредставени пред съда доказателства, които страната е могла да ангажира в рамките на административното производство и които са били от съществено значение за изхода на спора (Решение № 11978/07.11.2024 г. по адм. д. № 5439/2024 г. на ВАС);

- ВАС не приема доводи от ревизираните лица, че в случая не следва да се прилага чл. 161, ДОПК, а чл. 78, ал. 8, ГПК, и чл. 37 от Закона за правната помощ (ЗПП), и стига до категоричния извод, че субсидиарно чл. 78, ал. 8, ГПК, респ. ЗПП по данъчни дела не се прилага, тъй като в чл. 161, ДОПК е налице изрична правна уредба за разноските по такива дела. Обстоятелството, че чл. 78, ал. 8, ГПК, е изменен от законодателя през 2017 г., а ДОПК в частта за разноските е от 1.01.2016 г. (Определение № 12009/7.11.2024 г. по адм. д. № 12108/2023 г. на ВАС). Следва да се посочи и противоречаща практика на първоинстанционните административни съдилища, съгласно която разпоредбата на чл. 161 от ДОПК, съответно Наредба № 1, е неприложима с оглед на трайната практика на СЕС за противоречието ѝ с общностното право, а се прилага субсидиарно АПК, в който изрично е предвидено определянето на юрисконсултско възнаграждение по реда на чл. 37 от Закона за правната помощ – чл. 143, ал. 3 от АПК (Решение № 3947/19.12.2024 г. по адм. д. № 468/2024 г. на АС – Велико Търново).

Заклучение

На първо място, следва да имаме предвид, че решенията на Съда на ЕС по преюдициални запитвания са задължителни за всички съдилища на основание на **чл. 633, ГПК**, но следва да бъде обърнато внимание, че дейността и компетентността на СЕС са подчинени на общия принцип на предоставена компетентност, което предполага, че както Съюзът, така и неговите институции следва да упражняват предоставената им власт само в пределите на прехвърленото с Договора. Съгласно разпоредбата на чл. 267, ДФЕС, в производството за преюдициални запитвания Съдът може единствено да тълкува съдържанието на една **съюзна правна норма или да прогласи нейната невалидност**. Разглежданото производство, както и което и да е друго от предвидените в договорите, не предвижда възможност съюзната юрисдикция дори инцидентно било да тълкува, било да прогласява невалидност или нищожност **на една**

национална правна норма. Следователно Съдът на Европейския съюз не може да прогласи нищожността на Наредба № 1 [8: 56].

С Решение C-438/22 е даден единствено отговор по въпроса до каква степен съдът е обвързан при преценката за прекомерност на разноските за адвокат от минималните размери на адвокатските възнаграждения, определени с наредбата по **чл. 36, 3А**, във вр. с **чл. 78, ал. 5, ГПК**, и съответно с **чл. 161, ал. 2, ДОПК**, и **чл. 38, ал. 2, 3А**. Посочените в наредбата размери могат да служат единствено като ориентир при определяне служебно на възнагражденията, но без да са обвързващи за съда. Следователно същите подлежат на преценка от съда с оглед на вида на правния спор и съществуващия материален или нематериален интерес, вида и количеството на извършената работа и преди всичко на фактическата и правната сложност на делото.

На следващо място, на този така труден в днешни времена пазар на услуги, предоставян от свободните професии, включително и от адвокатите, съществува риск клиентите да търсят най-евтината услуга, без да имат нужните знания да определят дали тя е най-качествената. Възнагражденията на адвокатите трябва да са разумни, справедливи и достойни.

В тази връзка изключително голям проблем е съдът да присъжда по-ниски от платените вече адвокатски възнаграждения, като ги редуцира без обективен критерий, като по този начин страната, която спечели делото, ще търпи вреди от противоправното поведение на другата страна.

Принципът на правна сигурност, следствие от който е принципът на защита на оправданите правни очаквания, изисква, от една страна, правните норми да бъдат ясни и точни, а от друга страна, прилагането им да е предвидимо за лицата (Решение *Plantanol*, C-201/08, EU:C:2009:539, т. 46 и цитираната съдебна практика) [4: 107]. Следователно този принцип изисква нормативните актове, бих добавила и съдебните решения, уреждащи данъчните отношения, да са такива, че правните субекти да могат с висока степен на вероятност да предвиждат поведението си и последиците от неизпълнението на задълженията, включително и ясни правила за присъждане на разноски по съдебни дела, съразмерно уважената или отхвърлената част на жалбата срещу ревизионни актове.

Можем да твърдим, че правната сигурност е част от т.нар. „лична сигурност“ (human security) – сигурност на отделния човек, а тази сигурност може да се разглежда като част от националната сигурност, обхващаща условията на живот на отделния човек и изразяваща потребността му от сигурност в области, в които той изпитва своите непосредствени потребности. Понятието „лична сигурност“ е пряко свързано със защитата на правата и свободите на човека [1].

Всички тези изводи водят до заключението, че решенията на СЕС по темата не решиха проблемите, а доведоха до разнопосочна практика на съдилищата. Считам, че е необходима спешна регламентация на начина на определяне на юрисконсултското и адвокатското възнаграждение по данъчни дела, и считам, че методиката за определяне не би могла да ограничава конкуренцията. Напротив, по този начин ще бъде защитена както правната сигурност на задължените лица, от една страна, така и данъчната сигурност на държавата, от друга страна.

Литература

1. **Държавна** комисия по сигурността на информацията. Първоначално обучение. Сборник с лекции. Трето допълнено издание. София, 2020. [онлайн]. <https://www.dksi.bg/media/>.
2. **Йеринг**, Рудолф фон. Борбата за право. Глава втора „За справедливостта и силата. За постоянното напрежение“. Превод: Кристиан Таков. [онлайн]. <https://www.sadebnopravo.bg/biblioteka/2015/10/21/--1>.
3. **Книжаров**, С. Право и справедливост. Юридическа и философска трактовка в българската доктрина. 13.12.2015 г. – В: *Предизвикай правото!* [онлайн]. <https://www.challengingthelaw.com/konstitucionno-pravo/pravo-i-spravedlivost>.
4. **Михайлова-Големинова**, С., Ж. Малерб. Предизвикателства пред държавите членки и кандидатките за членство в ЕС в областта на данъчното и финансовото облагане. София: Сиела Норма, 2019.
5. **Петров**, В. Законово не-право и надзаконово право. 25.05.2020 г. – В: *Предизвикай правото!* [онлайн]. <https://www.challengingthelaw.com/pilosofia/zakonovo-nepраво-nadzakonovo-pravo/>.
6. **Решение** на Общия съд от 22.04.2016 г. по съединени дела T-50/06 RENV II и T-69/06 RENV II Ирландия и Aughinish Alumina Ltd. срещу Европейската комисия.
7. **Стоянов**, Ив. Данъчно право. София: Сиела Норма, 2021.
8. **Стойнев**, Ив. Решение по дело С-438/2022 „Ем Акаунт БГ“ ЕООД и последиците от него в светлината на практиката на българските съдилища. – В: *Адвокатски преглед*, бр. 2, 2024, с. 56. [ ]

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ДА БЪДЕ ОСЪДЕН ПОМАГАЧ ИЛИ ПОДБУДИТЕЛ НА НЕИЗВЕСТЕН ИЗВЪРШИТЕЛ

д-р Петър Ю. Петров

*Университет за национално и световно стопанство –
София*

IS IT POSSIBLE TO CONVICT AN ACCESSORY OR INSTIGATOR OF AN UNKNOWN PERPETRATOR

Petar Y. Petrov, PhD

University of National and World Economy – Sofia

Резюме: Настоящата статия има за цел да изследва проблема, свързан с наказателната отговорност на подбудителя и помагача в хипотезите на неизвестен извършител. За целта е изяснено понятието „акцесорност“, анализирана е наличната съдебна практика, свързана с института на съучастие, и са представени някои изводи относно отговорността на акцесорните съучастници в случаите, когато извършителят е неизвестен.

Ключови думи: подбудителство; помагачество; съучастие; престъпление; вина

Abstract: This article aims to explore the issue of criminal liability of the instigator and accessory in the unknown perpetrator scenarios. For this purpose, the concept of „accessory“ has been clarified, the available jurisprudence related to the complicity institution is analyzed and some conclusions are presented regarding the liability of accessory accomplices in cases where the perpetrator is unknown.

Keywords: instigation; aiding; abetting; crime; guilt

Подбудителството и помагачеството са едни от най-сложните институти на наказателното право. Те са акцесорни форми на съучастие. Българският законодател, като възприема обективната теория за извършителството [12: 208], дефинира подбудителството като умишлено склоняване на друго лице за извършване на престъпление (чл. 20, ал. 3, НК), а помагачеството – като умишлено улесняване на извършването на престъплението чрез съвети, разяснения, обещание да се даде помощ след деянието, отстраняване на спънки, набавяне на средства или по друг начин (чл. 20, ал. 4, НК). Цитираните легални дефиниции разкриват факта, че помагачеството и подбудителството са елементи на една комплексна дейност, която накърнява даден правно защитен обект, с оглед на което между деянието на извършителя и действията на подбудителя и помагача е налице определена връзка, която се проявява както в обективно,

така и в субективно отношение [1: 65]. С оглед на това настоящата статия цели да намери отговор на въпроса възможно ли е едно лице (помагач/подбудител) да бъде осъдено, ако извършителят е неизвестен.

Отговорът на така поставения въпрос изисква на първо място да бъде изследван акцесорният характер на подбудителството и помагачеството. Най-общо акцесорността следва да се разбира като добавъчно, допълнително нещо, което не променя основните качества. В този смисъл акцесорността на подбудителството и помагачеството произтича от факта, че е налице едно извършено престъпление, при което подбудителят и помагачът съдействат на извършителя за неговото реализиране. От това произтичат няколко важни извода:

Първо, за да възникне наказателна отговорност за помагача и/или подбудителя, следва да е налице извършено престъпление или да е налице опит за престъпление. В подобна насока е и наличната съдебна практика в страната, където последователно се поддържа становището, че наказателната отговорност на помагача и подбудителя е налице единствено ако е налице действително извършено престъпление [11].

Второ, акцесорният характер на подбудителството и помагачеството зависи от поведението на извършителя, който трябва да е изпълнил или поне започнал изпълнението на престъплението (т.е. да е налице опит за престъплението) [12: 209]. Следователно за възникването на наказателна отговорност на помагача и/или подбудителя от значение е поведението на извършителя, а не неговата самоличност. В този смисъл невъзможността да се реализира наказателна отговорност по отношение на главния съучастник (извършителя) на престъпното деяние е въпрос на събиране на доказателства (процесуален въпрос), а не е въпрос на материалното наказателно право.

Трето, акцесорността не означава, че подбудителят и помагачът отговарят за чуждо поведение [12: 209]. Напротив, в чл. 20, ал. 3 и ал. 4, НК, изключително ясно е посочено, че съучастниците отговарят лично за извършеното от тях деяние, с което са допринесли за изпълнението на престъплението. В този смисъл, независимо че подбудителят и помагачът не вземат лично участие при реализирането на престъплението, за да е налице възникване на отговорност, тяхното деяние трябва да носи белезите, установени в чл. 9, ал. 1, НК, – да е обществено опасно, да е извършено виновно и обективно да допринесе за извършване на престъплението.

Изясняването на акцесорния характер на помагачеството и подбудителството разкрива взаимната обусловеност и връзка, които съществуват между действията на помагача и подбудителя и из-

вършването на престъплението от главния съучастник по отношение на наказателната отговорност. Наред с това акцесорността означава, че отговорността на съучастниците е лична и при изпълнение на условията в чл. 9, ал. 1, НК, всеки един от съучастниците следва да понесе отговорност за виновното си поведение.

Елемент от процеса за понасяне на наказателна отговорност от страна на помагача и подбудителя е привличането им като обвиняеми. Безспорно, както посочва и проф. И. Ненов, въпросите за съучастието, вида, съучастниците и за следващото им наказание могат да бъдат решени най-добре, когато поведението на всички се разглежда в един общ наказателен процес с оглед на факта, че всеки съучастник отговаря за собственото си участие в престъплението. При определени условия не е изключено неговата наказателна отговорност да бъде предмет на отделен процес – нещо, което на практика ще бъде свързано преди всичко с неразкриването или недостатъчното изясняване на въпроса за участието на другите лица в престъплението [3: 139].

Следователно юридическата теория и практика сочат, че не са налице законови пречки да бъдат привлечени като обвиняеми единствено помагачът и/или подбудителят, тъй като те носят самостоятелна наказателна отговорност, независимо дали извършителят е известен или неизвестен. Това е пряко следствие от факта, че акцесорността на подбудителството и помагачеството е по отношение на извършеното престъпление или на опита за престъпление, т.е. наказателната отговорност на подбудителя и/или помагача възниква с оглед на дейността на извършителя (осъщественото или започнато от него престъпно деяние), а не е в пряка зависимост от конкретното лице, което извършва престъплението.

За да бъдат привлечени като обвиняеми помагачът и/или подбудителят, законът изрично посочва, че обвинението следва да се основава на доказателства, които безусловно доказват, че те пряко допринасят за извършеното престъпно деяние, че тяхното деяние е обществено опасно и че е налице умисъл – т.е. деянието им е извършено виновно.

Привличането на едно лице като обвиняем в качеството му на подбудител или помагач невинаги води след себе си до осъдителна присъда. Както бе посочено по-горе, институтът на съучастието е изключително комплексен, което предполага и сравнително сложен процес на доказване на съществуващата каузалност и акцесорност между помагачество и/или подбудителство и реализацията на престъпното деяние. Това допълнително се усложнява, когато конкретният извършител е неизвестен. Това твърдение се подкрепя от наличната съдебна практика, чийто преглед разкрива, че макар и да са налице осъдителни присъди за подбудителство и помагачество на

неизвестен извършител, това е много сложна задача, произтичаща, от една страна, от доказване на връзката между действията на извършителя и тези на помагача и подбудителя, и от друга, поради сложността на доказване на субективното отношение на подсъдимите към извършеното деяние.

Осъждането на едно лице като помагач и/или подбудител с оглед на техния акцесорен характер по отношение на извършителя е улеснено, когато последният е известен. Това е така, защото по-лесно се доказва връзката между деянието на подбудителя и/или помагача и извършеното престъпление от главния съучастник. Конкретизацията на фигурата на извършителя на престъплението невинаги е възможно, което създава допълнителна сложност пред доказването на вината и съпричастността на помагача и/или подбудителя при конкретно престъпление.

Изключително проблематична е ситуацията, при която липсва извършител на престъплението. С оглед на акцесорния характер на разглежданите институти, за да може едно престъпление да бъде квалифицирано като помагачество и/или подбудителство, задължително условие е да е налице извършител, като е без значение дали последният е известен или неизвестен. Следователно не е възможно да е налице помагачество и/или подбудителство, ако липсва извършител на престъплението. Това налага при съдебни дела, при които е невъзможно да бъде конкретно посочено лицето, което е отговорно за извършването на престъпното деяние, то да бъде определено като „неизвестен извършител“, т.е., за да бъде осъдено едно лице за помагачество или подбудителство, това е възможно само при наличието на изпълнител на деянието, включително и квалифициран като неизвестен.

Подобна теза се защитава от доц. Ива Пушкарлова [5: 3 – 24; 4: 71], подкрепена от Решение № 98/2012 г. на АС – Варна по ВНОХД № 460/2011 г., в което се посочва, че тъй като деецът „не може да остане осъден като помагач при липса на извършител“ [7], извършителят се приема за „неизвестен“, за да бъде защитена квалификацията за помагачество [10]. Пример в подобна насока е Решение № 15 от 2012 г. по н.д. № 2873/2011 г. на ВКС, II н.о., където се застъпва позицията, че обвиненото лице не може да остане осъден като помагач при липса на извършител, дори и да се приеме в мотивен план, че неговата дейност е извършителска [6]. В този смисъл защитата на квалификацията на подбудителството и/или помагачеството следва да приеме, че извършителят е неизвестен, дори и да има основания да се предполага, че дадено лице е конкретният извършител, но не са налице достатъчно доказателства за привличането на това лице като обвиняем.

Наред с акцесорността от съществено значение за осъждането на подбудителя и/или помагача на неизвестен извършител е доказването по несъмнен начин на реално съществуваща връзка между извършените от тях действия по подбуждане и/или подпомагане на реализацията на престъплението. В това отношение каузалността (причинно-следствената връзка) между действията на подбудителя и/или помагача и действията на извършителя следва да бъдат изяснени и доказани в съдебното дело по безспорен начин.

Пример за изключителната сложност по отношение на доказването на тази връзка е делото за убийството на шуменския бизнесмен Румен Рачев, по-известно в публичното пространство като „делото срещу „Килърите“. На първа инстанция в мотивите на Шуменския окръжен съд към Присъда № 303/2011 г. се посочва, че са налице доказателства в подкрепа на становището, че подсъдимите лица са действали респективно като подбудител и помагач при неизвестен извършител умишлено да запали имущество – лек автомобил, чрез даване на наставление и разпореждане и чрез обещаване на материална облага. С оглед на това Шуменският окръжен съд постановява наказателната отговорност на едно от лицата по чл. 116, ал. 1, т. 9 и т. 10, във вр. с чл. 115, във вр. с чл. 20, ал. 3 и 4 от НК, като приема, че съучастническата му дейност за това престъпление се изразява в подбуждане и подпомагане на подсъдимия умишлено да организира убийството, а друго, че умишлено е подбудило и подпомогнало неизвестен извършител умишлено да лиши от живот пострадалия [2].

Въпреки че на първа инстанция съдът приема за безусловно доказана връзката между подбудителството и извършването на престъпните деяния, следващите две инстанции – Апелативен съд – Варна и Върховният касационен съд, са категорични, че доказателствените средства, представени в съдебното следствие, не доказват по категоричен и безспорен начин връзката между извършването на престъпното деяние и действията на помагача и подбудителя [9], с оглед на което по тези две обвинения подсъдимите лица са оправдани.

Въз основа на съдебните решения по това дело могат да бъдат направени няколко важни извода относно възможността помагачът и/или подбудителят да бъдат осъдени при неизвестен извършител на престъплението. На първо място, за да е налице осъдителна присъда, събраните и представени пред съда доказателствени средства следва по недвусмислен начин да разкриват пряка връзка между указанието (подбуждането) и оказаната помощ при изпълнението на престъплението. Например А дава указания (подбужда) Б да извърши убийството на В чрез поставянето на взривно устройство в неговия автомобил. При разследване на убийството и

при проведените експертизи се установява, че убийството е извършено чрез поставено в автомобила взривно устройство.

Когато в съдебното дело не бъде доказана по недвусмислен начин пряка връзка между подбудителя и/или помагача и престъпното деяние на неизвестни извършител, резултатът от това е оправдателна присъда. Показателно за това са решенията на Апелативен съд – Варна и Върховния касационен съд по делото срещу „Килърите“, които оправдават обвинените като помагач и подбудител лица с аргумента, че по делото отсъстват преки и първични данни за извършване на вторичното престъпление по чл. 330 от НК поради неустановен общ умисъл на подсъдимите като подбудител и помагач на прекия извършител на палежа [9].

Използваният по-горе пример тук ще има следната структура: А дава указания (подбужда) Б да извърши убийството на В чрез поставянето на взривно устройство в неговия автомобил. При разследване на убийството и при проведените експертизи се установява, че убийството е извършено чрез запалване на автомобила, а не е използвано взривно устройство. Т.е., макар и да е налице настъпването на противоположен резултат – убийството на В, с оглед на използвания различен способ при неговото умъртвяване не може по категоричен начин да се докаже наличието на връзка между деянието на неизвестния извършител и указанията от страна на подбудителя, следователно не е установен общ умисъл между подбудителя и неизвестния извършител. Следователно сложността от доказването по несъмнен начин на тяхната вина произтича от факта, че е много трудно да се докаже какво е мотивирало неизвестния извършител да извърши престъплението, т.е. да бъде разкрита връзката между извършването на престъпното деяние и действията на помагача и подбудителя.

На второ място, българската съдебна практика категорично посочва, че по отношение на доказването на връзката между подбудителя/помагача и извършителя на престъплението доказателствените средства, които могат да бъдат използвани, са многобройни – в т.ч. са свидетелски показания, експертизи, СРС и пр., но не може да има осъдителна присъда за помагачество и подбудителство на неизвестен извършител въз основа единствено на гласни доказателства, които са производни, при липса на други преки или косвени доказателства [9]. Всички събрани доказателствени средства по делото следва по неоспорим начин и категорично да посочват съпричастността на подбудителя и помагача към извършеното престъпно деяние.

В подобна насока са и редица други съдебни решения. Например в Решение № 198/2019 г. на Пловдивския апелативен съд безусловно и по категоричен начин е доказано, че обвинените за помагачество лица на неизвестен извършител са осъществили престъп-

ление по чл. 209, ал. 1 във вр. с чл. 20, ал. 4, във вр. с чл. 26, ал. 1, във вр. с чл. 18, ал. 1 от НК [8]. Доказателствените средства са видеотехническа и лицево-идентификационна експертиза, свидетелски показания и не на последно място фактът, че лицето е заловено при получаване на парите от пострадалото лице, т.е. те по недвусмислен начин доказват вината на обвиненото лице и макар и да не е известен извършителят на телефонната измама с оглед на събраните доказателства, категорично е доказана вината на помагача.

Прегледът на оскъдната теория и на наличната съдебна практика във връзка с помагачеството и/или подбудителството при неизвестен извършител разкрива, че осъждането на тези лица е възможно, но наред с това е съпътствано със специфични трудности, до голяма степен предопределени от факта, че главният съизвършител е неизвестен. Независимо от това съдебната практика е показателна, че осъдителната присъда за подбудител и/или помагач на неизвестен извършител е възможна, но нейното постигане се опосредства от обективизиране на престъпната дейност достатъчно ясно по начин, че да не е налице съмнение относно пряката връзка между подбудителя и/или помагача и неизвестния извършител по отношение на подбуждането/помагачеството за извършване на престъпното деяние, съпътствано с наличието на категорични доказателства за връзка между подбудителя/помагача и неизвестния извършител по повод на конкретното престъпно деяние.

Литература

1. **Калпакчиев, К.**, Л. Паунова, В. Рушанова, С. Петров, К. Шекерджиев, С. Милев. Помагало по наказателно материално право. Част 1. (По европейски проект). София, 2012.
2. **Мотиви** към Присъда по НОХД № 303/2011 г. на ШОС.
3. **Ненов, И.** Наказателно право. Обща част. София: Софи-Р, 1992.
4. **Пушкарлова, И.** Обхват, цели, материалноправни и процесуалноправни аспекти на финансовото профилиране. (По европейски проект). София, 2015.
5. **Пушкарлова, И.** Значение на действителността на стопанската дейност, източник на облагаемия доход, за съставомерността на данъчното престъпление. Наказателна и гражданска отговорност на престъпния субект. – В: *Общество и право*, бр. 1, 2016, с. 3 – 24.
6. **Решение** № 15 от 24.01.2012 г. по н.д. № 2873/2011 г. на ВКС, II н.о.
7. **Решение** № 98 от 2012 г. по ВНОХД № 460/2011 г. на АС – Варна.
8. **Решение** № 198 по н.д. 452/2019 г. на Пловдивския апелативен съд.
9. **Решение** № 493 от 2015 г. по н.д. № 1559/2014 г. на ВКС, III н.о.
10. **Решение** № 600 от 27.12.2012 г. по н.д. № 1958/2012 г. на ВКС, I н.о.
11. **Тълкувателно** решение № 48 от 24.02.1976 г. по н.д. № 39/75 г., ОСНК.
12. **Филчев, Н.** Теоретични основи на наказателното правотворчество. София: Сиела, 2015.

ЗА МОТИВАЦИЯТА: МЕЦЕНАТСТВО

проф. д-р инж. Максим Алашки

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

ABOUT THE MOTIVATION: A PATRONAGE

Prof. Maxim Alashki, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: Накратко са представени понятието „меценат“ и свързаната дейност меценатство като благородна и в услуга на артистичния свят, притежаващ дарби и талант, и най-вече на обществото. Дадени са примери и е разгледана настоящата свързана нормативна база в страната ни.

Ключови думи: меценат; меценатство; благотворителна дейност; примери; Закон за меценатството; мотивация

Abstract: Briefly presented is the concept of a patron (maecenas) and the related activity of patronage, as noble and in the service of the artistic world, possessing gifts and talent, and above all the society. Examples are given and the current related legal framework in our country is examined.

Keywords: Patron; Maecenas; patronage; charity work; examples; Patronage Law; motivation

Понятието „меценат“ произлиза от името на Гай Цилний Меценат (лат. *Gaius Cilnius Maecenas*) – богат римлянин от етруски произход, политик и дипломат, доверен приятел и политически съветник на римския император Октавиан Август (лат. *Imperator Caesar Divi Filvs Avgvstvs* – първият римски император, управлявал Римската империя от 27 г. пр.н.е. до своята смърт през 14 г. н.е.). Меценат е бил известен с това, че подпомага млади и перспективни поети и художници (<https://bg.wikipedia.org/wiki/>). Името му става пословично и синоним на богат покровител на изкуствата. За да материализираме със съдържание дефиницията, ще допълним, че меценатът по принцип е богат и влиятелен човек, който има възможностите да помага, подкрепя творци на изкуството или науката със свои лични средства, но и не само финансово, а с протекция, влияние и т.н., за да могат те да се реализират по подходящ за съответното време и епоха начин.

За да бъдем обаче точни в лексиката (понятие на думите) и семантиката (значение в езика), трябва да се посочи, че не във всички езици е възприето да се използва името на Гай Меценат (*Maecenas*) като нарицателно за такъв род дейност. Така например

в латинския, английския, испанския, италианския, португалския, немския, холандския, турския и др. езици се използва понятието „патрон“ (*patron, patron, patronus*) и неговите производни, а в някои от славянските езици, както и в гръцкия, датския и др. се използва думата „покровител“ и нейните производни. Значително повече езици използват „меценатство“ за изразяване на дейността на мецената, но не са малко и тези, които го изразяват чрез разновидност на патрон, патронаж и покровителство.

През цялата история на човечеството е имало големи меценати. Ще бъдат посочени някои от най-големите и митични такива (както непредставителна извадка, избор на автора).

Коректно и достойно е да се започне именно с Гай Цилний Меценат, днес синоним на такъв вид благодетел. Да, ежедневната и обикновена сега дума „меценат“ някога е била име и е принадлежала на този виден римлянин. Роден е, както се предполага, някъде около 70 г. пр.н.е. в Аречиум (днешно Арещо, ит. *Arezzo* в Северна Италия) и живял до 8 г. пр.н.е. Учил е реторика и философия в Рим и Неапол, знае се, че е владеел гръцки и латински език. Много деликатен, интелигентен, разумен и изтънчен. Меценат е бил – за да направим известно сравнение със съвремението – нещо като министър на културата в Древен Рим. В просторната си къща с градини, изпълнени със скулптури, той е организиран богати пиршества и срещи на римската интелигенция и артистични среди, и по-специално на поетични кръгове. Редовните посетители на тези срещи и добри приятели на Меценат са поетите Вергилий, Варий Руф, Проперций и Хораций. Последният става негов най-близък приятел. Какъв е бил смисълът на тези срещи? От една страна, Меценат наистина е много образован, разностранно развит и приятен човек, обичащ философията, разбиращ политиката и високо оценяващ поезията, като според негови съвременници дори и той се е опитвал да пробва перото си в тази област, и то на сравнително добро ниво. От друга страна, той всячески помага на поетите от този кръг във всичките им житейски ситуации по всякакъв начин. Например на Вергилий връща взетата му за неплатени данъци къща, а на Хораций просто подарява подобно жилище. Той не се ограничава да спонсорира тези артисти, за което те са му изключително благодарни. В отговор на това те увековечават в стихове и поеми както самия него, така и император Август. Именно той убеждава поетите да подкрепят владетеля и новото държавно устройство (появило се след разпадането на Републиката), или казано на съвременен език, той прави държавна поръчка на техните произведения на изкуството (<https://trud.bg/a/articles/>).

Може би Гай Цилний Меценат не е първият меценат в историята на човечеството, но именно от него тръгва традицията да се на-

ричат с тази дума всички онези, които правят безвъзмезден материален принос за изкуството и културата.

Другите четирима в нашия фокус са вече от по-ново време. Такъв е руснакът Павел Михайлович Третьков (1832 – 1898 г.) – колекционер на произведения на изкуството. За него се е казвало, че е „човек с някакво дяволско чувство и нюх“. Изключително скромен в личния си живот, за себе си той казва: „Аз не съм меценат и меценатството ми е напълно чуждо“. Замислен и тих колекционер и индустриалец, син на търговец. Първата си колекция от гравюри и литографии започва да събира още в детството си. Заедно с брат си продължава семейния търговски бизнес, отваря няколко търговски обекта, а покъсно придобива фабриката за дрехи. Нещата вървят успешно и Третьков като много практичен и мислещ предприемач вече може да си позволи да се съсредоточи върху областта, която най-много вълнува неговото сърце, – изкуството. Той осъзнава тази своя слабост през 1852 г., по време на свое пътуване до Санкт Петербург, където минава през музеите и е впечатлен от картините на великите майстори. Именно там решава да събира интересни творби, но не по начина, по който са го правили преди него, а той е убеден, че изкуството принадлежи на народа и трябва да бъде достъпно за всички.

Третьков по своеобразен начин избира картините, които придобива, като се ръководи не от собствения си вкус, а от наблюденията на художествения процес, протичащ в ателиетата. Той е очарован от това как се раждат шедьоврите на руската живописна школа и е много вдъхновен от нейния дух. Така в колекцията му се появяват много картини на руски художници, понякога купува цели колекции, например 144 картини и етюди на баталиста Василий Верещчагин. Когато колекцията му става толкова голяма, че вече не се побира в неговата къща, решава да построи отделна сграда за нея и така през 1867 г. се появява известната сега Третьковска галерия, на чието откриване самият колекционер не се появява поради природната си скромност. А когато цар Александър III предлага да му даде благородническа титла, той заявява: „Роден съм като търговец и като търговец ще умра“.

Павел Третьков инвестира не само в изкуството. През 1869 г. той става попечител на обществото на глухонемите и главен благотворител на училището за глухонемни деца, след това открива болница за тежкоболни, където има и психиатрично отделение. През 1892 г. прави своето завещание пред Московската градска дума и дарява своите колекции и сградите на Москва. До края на живота си той остава попечител на галерията и попълва нейната колекция с картини.

Друг руснак известен меценат е Павел Сергеевич Строганов (1823 – 1911 г.). Колекционирането на изкуство е семейна традиция на Строганови, нейното начало е положено от баща му барон Сер-

гей Григориевич Строганов. Но благородното семейно дело започва още по-рано, преди цар Петър I, когато оказва материална подкрепа на държавата, за което получава много привилегии и правото да се наричат „видни хора“. Представителите на рода Строганови през цялата своя история са субсидирали културните дейности на държавата, влагали са пари в изграждането на паметници, образователни програми, развитието на обществените библиотеки. Те също така основават археологическото дружество и провеждат разкопки по Черноморското крайбрежие, поддържат артисти и писатели. Строганови организират една от първите в Русия колекции от иконопис, мебели, скъпоценни вази и бронзови предмети, нумизматична колекция от над 53 000 броя експонати, както и книги за огромна домашна библиотека. В същото време в колекцията им се появяват картини на италиански, фламандски, френски, по-късно и на руски художници, както и минерали и скъпоценни и редки камъни и др. Къщата им в Санкт Петербург е превърната в музей, където е разположена картинна колекция, а в имението им в Тамбовска област се намират над 300 произведения на живописца, графиката и скулптурата, а по-късно тази колекция е преместена в Тамбовската художествена галерия, където се намира и сега.

Друг, който може да бъде класифициран като меценат, е Соломон Гугенхайм (1861 – 1949 г.) – американски търговец и индустриалец от еврейски произход, който като млад е доста далеч от каквото и да е изкуство и вероятно никога не си е мислил, че ще стане такъв. Основаната от баща му Майер през 1881 г. компания M. Guggenheim & Sons разработва медни, сребърни и оловни мини и донася огромни печалби на многочисленото семейство. Но този доста далеч от изкуството свят на големия бизнес не е единствената дестинация на Соломон Гугенхайм. Първоначално съпругата му Айрин Ротшилд го убеждава да обърне внимание на картините на френските импресионисти и да закупи за частната си колекция няколко на италианските художници от Ранния ренесанс. Тогава една негова приятелка – германската абстрактна художничка баронеса Хиле фон Ребай, му открива удивителния нов свят на модерното изкуство, като възбужда неговия интерес към абстрактното, модерно и изцяло ново изкуство в Америка през онези години, толкова много, че той се превръща в негов пламенен почитател, радетел и популяризатор.

Гугенхайм започва да купува масово работи на майсторите абстракционисти, което до голяма степен се дължи и на началото на нацистката окупация в Европа: Хитлер, който е на власт тогава, заклепява произведенията на абстрактното изкуство като дегенеративни. И докато нацистите унищожават картините, Гугенхайм ги купува и събира, което е не само добра парична инвестиция, но и акт в защита на преследваните художници, сред които има и много евреи. През

1937 г. той организира фондация с нестопанска цел в подкрепа на съвременното изкуство и заедно със сподвижници развива концепцията за колекцията, наричайки я „Център за абстрактно изкуство“. Тя включва картини на Дега, Пикасо, Ротко и много други ултрамодерни тогава художници. Въз основа на нея през 1939 г. в Ню Йорк е открит един от най-емблематичните музеи на съвременното изкуство с най-обширната колекция на съвременно изкуство в света. А сградата, в която е разположена, построена от известния архитект Франк Лойд Райт, се превръща в една от иконите на архитектурата на XX век.

Последният подобен меценат, на когото ще се отдели място тук, е французинът Пол Дюран-Руел (1831 – 1922 г.), без когото може би нямаше да има импресионизъм, нито самите импресионисти като такива. В продължение на почти 30 години този типичен буржоа доказва пред света, че импресионизмът има бъдеще и посвещава живота си на него. Успоредно с това той става и първият търговец на изкуство в историята, способен да формира вкуса на публиката по отношение на него. Художествената сфера не е нещо ново за Дюран-Руел. През 1855 г. наследява от баща си магазин за пособия за рисуване и малка художествена галерия. Той много уважава творбите на съвременниците си – класически художници, които колекционира със страст. През 1870 г. в Лондон обаче вижда нещо съвсем ново, което го поразява до дъното на душата му, а именно работата на импресионистите Моне и Писаро. Връщайки се в Париж, той се запознава и с други художници от т.нар. „Салон на отхвърлените“, като Дега, Реноар, Мане. Дюран-Руел веднага ги взема под своя закрила и не само купува техните картини, но и плаща сметките им, доставя им необходими стоки и продукти и всячески подкрепя младите художници, намиращи се в трудно положение.

Пол Дюран-Руел продължава да популяризира тяхното изкуство пред света и организира изложби, но тогавашното френско общество категорично отхвърля импресионизма. Клиентите спират да посещават салона му, а самият той е на ръба на фалита, но продължава да инвестира и последните си пари в своите подопечни в отчаян опит да докаже на широките маси, че пред тях е истинското изкуство, изкуството на бъдещето. В продължение на няколко десетилетия той купува около 12 000 картини на импресионисти, в т.ч. около 1000 работи на Моне, 1500 на Реноар, 800 на Писаро и 400 на Дега. Не получава признание нито в родината си, нито в Европа, а в Америка. Именно там през 1886 г. организира изложбата „Произведенията на парижките импресионисти“, която има огромен и сензационен успех. След това славата на френските художници се връща обратно във Франция. Изложбата в Галерия „Графтон“, в която 196 картини принадлежат на колекцията Дюран-Руел, е най-голямата колекция от импресионистични творби в света и до днес.

След този скромен и наистина твърде субективен преглед на няколко избрани световноизвестни меценати в света на изкуството, в опит да бъде обяснено самото понятие „меценатство“ ще насочим вниманието към родната ни ситуация по отношение на меценатството. През всичките години на нова България, от началото на миналия век до сега, е имало преди всичко изявени колекционери на предмети на изкуството сред богатите слоеве на обществото, както и представители, които могат с известно приближение и, разбира се, с много условности да бъдат определени като меценати.

По-важното тук е не точно кои са тези заможни българи ценители, а че от 2005 г. в нашата нормативна уредба имаме нарочен Закон за меценатството (<https://www.ciela.net/zakon-za-metsenatstvoto>), на който ще се спра по отношение на редица детайли.

Въпросният закон урежда обществените отношения, свързани с безвъзмездно предоставяне на помощ от физически и юридически лица, наричани „меценати“, за създаване, съхранение и популяризиране на произведения на културата. Той цели да стимулира физическите и юридическите лица да подпомагат развитието на българската култура, като класифицира какво е „произведение на културата“: всяко произведение на изкуството, създадено в резултат на творческа дейност и изразено по какъвто и да е начин и в каквато и да е обективна форма, като литературни произведения и преводи на литературни произведения; публицистични произведения; музикални произведения и звукозаписи на музикални произведения; аранжimenti на музикални произведения и на фолклорни творби; сценични произведения; филми и други аудио- и аудио-визуални произведения; произведения на изобразителното изкуство, включително произведения на приложното изкуство, дизайна и народните художествени занаяти; произведения на архитектурата; произведения на художествената и документалната фотография; произведения на изкуството, създадени с помощта на компютърна програма; и изпълнения на артисти изпълнители. А дейностите по извършването на археологически проучвания, реставрация и консервация, свързани с опазване на културно-историческото наследство, са творческа дейност и за тях може да бъде предоставяна безвъзмездна помощ по смисъла на същия закон.

Меценат е всяко физическо или юридическо лице, което предоставя безвъзмездна помощ за създаване, съхранение или популяризиране на произведения на културата. Не са меценати държавата, общините, търговските дружества с над 50 на сто държавно или общинско участие, държавните предприятия, юридическите лица с нестопанска цел с държавно или общинско участие и бюджетните предприятия.

Според закона „меценатство“ е безвъзмездно предоставяне на помощ за създаване, съхранение или популяризиране на произведения на културата пряко и/или чрез организации, подпомагащи културата, регистрирани по този закон. Свързаната национална компетентност е на Министерството на културата в лицето на министъра на културата, който организира контрола във връзка с предоставянето и използването на безвъзмездната помощ от меценати за създаване, съхранение и популяризиране на произведения на културата по определени условия и ред.

Държавата подпомага и насърчава меценатите чрез данъчни, кредитно-лихвени, митнически и други финансови и икономически облекчения, определени в съответните специални закони. За стимулиране на меценатството се учредява годишна държавна награда, която се връчва от министъра на културата.

Защо обаче разглеждаме тази, видимо от горните редове, благородна дейност като мотивационна и респективно като нейна разновидност? Трябва да разграничим чистото колекционерство с цел трупане на дивиденди в по-късно време като вид инвестиране на средства, диверсифициране на капитали или като хоби, чиста страст, професионално пристрастяване и пр. Тук иде реч за подбуди да бъде подпомогнато изкуството и тези, които го упражняват, – художници, скулптури, артисти, др., за да могат да разгърнат своя талант и дарби, така че техният продукт да не се влияе от битието и късмета, които невинаги вървят ръка за ръка с наличния талант и дарба. Това желание за подкрепа не пречи да бъде съпроводено и с колекционерска страст, както и с наличие на печалба като някаква евентуално принадлежна стойност за в бъдеще или като не непременно търсен ефект. Водещият критерий за разграничаване е наличието на вътрешни благородни подбуди (мотиви) за реализирането на такава дейност (Алашки, М. 2024).

Сродна по своя характер е дейността на спонсорите, която е популярна най-вече в света на спорта, състезанията и спортните отбори. Но те по своя генезис релират предимно с постигането на печалба, която е зададена в целта им и съответно в тяхната комерсиална и бизнес насоченост. Не че няма изключения в тази посока, но настоящата статия не е за тях.

Литература

1. **Алашки, М.** За мотивацията. Монография. София: Принт фактор, 2024. ISBN 978-619-91280-4-6.
2. **Грчова, Н.** Четирима меценати и Гай Цилний Меценат. [онлайн]. [достъпен 27.01.2023]. www.gazeta.ru.
3. <https://www.ciela.net/zakon-za-metsenatstvoto> [достъпен 30.01.2023].
4. <https://bg.wikipedia.org/wiki/> [достъпен 30.01.2023].
5. <https://trud.bg/a/articles/> [достъпен 27.01.2023].

ЗА МОТИВАЦИЯТА: PRO BONO

проф. д-р инж. Максим Алашки

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

ABOUT THE MOTIVATION: PRO BONO

Prof. Maxim Alashki, PhD

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

Резюме: Накратко е представено понятието „pro bono“ като доброволна и без заплащане работа в обществен интерес. Дадени са примери за нея с акцент върху този вид дейност в страната ни и е направена причинно-следствена връзка с мотивацията като движеща сила на човешката ѝ реализация и нейните потребности.

Ключови думи: pro bono; благотворителна дейност; примери; мотивация

Abstract: The concept of „pro bono“, as voluntary and unpaid work in the public interest, is briefly presented. Examples of it are given, with an emphasis on this type of activity in our country and a causal connection is made with motivation, as a driving force of human realization and its needs.

Keywords: pro bono; charity; examples; motivation

„Pro bono publico“, което означава буквално „за доброто на обществото“ (ерго – за обществения интерес), накратко *pro bono* е фраза от латинския език, с която се обозначава професионална работа, извършена доброволно и без заплащане. За разлика от познатата ни благотворителна дейност, при нея става дума за извършване на квалифицирана професионална дейност от експерти по компетентност в съответната професионална област или направление, за която не се дължи плащане. Най-често в практиката това се отнася за юристи и лекари, но напоследък получава все по-широко и разнообразно разпространение и в много други професии.

В правото *pro bono* се свързва с предоставяне на безплатни и доброволни правни услуги предимно на хора с ниски доходи, с което се насърчава каузата на обществения интерес, гарантирайки защитата на правата на човека и достъпа му до правосъдие, както е посочено в Магна харта*. *Pro bono* правните услуги (най-често на адво-

---

* Великата харта на свободите, наричана също „Магна харта“ (от лат. *Magna Carta Libertatum*), е акт, подписан от английския крал Джон Безземни на 15.06.1215 г. С него се гарантират и защитават правата и интересите на феодалната аристокрация, бароните и гражданите от действията на представителите на кралската власт. Това

катите) не трябва да се бъркат с обществените защитници, тъй като последните се заплащат от държавата, за да защитят граждани, които нямат доходи да участват в съдебни процеси. Терминът „*pro bono*“ е придобил известност първо в юридическата област, като например Адвокатският профсъюз в САЩ изисква от своите членове да предоставят 50 часа годишно за такъв вид работа. Сега обаче терминът „*pro bono*“ може да се използва за обозначаване англо на цялата доброволческа работа, извършвана от различни професионалисти, освен юристи, и в области, като психология, медицина, финанси, публицистика и пр. Този вид професионална работа се разглежда като принос на съответния професионален съюз, сдружение или камара, респективно на общността, с ангажимент за подкрепа на обществото, превърнало се и във философия за благотворителна работа или дейност (https://bg.wikipedia.org/wiki/Pro_bono).

Когато става въпрос за благотворителност, обикновено си мислим за подпомагане с пари или с основни стоки, като дрехи или храна, тъй като това са най-първосигналните човешки нужди, но има една друга „стока“, която също може да се дари и често е дори по-оскъдна – това е времето на хората. Въпреки че по принцип доброволчеството е даряване на любов и грижи под каквато и да е форма, има и специфични умения и професии, чиято стойност далеч надхвърля тези грижи, а дареното време както за предоставящите го, така и за приемащите го има значително повече стойност. Поотделно тези умения могат да бъдат от всякакъв вид – от предлагане на безплатни правни консултации и медицински грижи, до обучение и наставничество, и дори предоставяне на финансови и счетоводни съвети, разработване на софтуер и т.н., но когато са в съчетание, всички те се смятат за част от днешното понятие „*pro bono*“ (Силаги, Е. 1992: 66 – 69).

Философията на *pro bono* означава да се превърне света в по-добро място, като се дарят време и опит, без да се очаква финансова компенсация. Иначе казано, не всеки може да си позволи специализираните услуги на адвокат, лекар, психиатър или счетоводител, но работата *pro bono* помага да се гарантира, че хората, които се нуждаят от тези услуги, но нямат съответните възможности, също имат достъп до тях. Освен това в много случаи тази работа има за цел да им помогне с помощ, инструменти и знания, които никак не са леснодостъпни. Ако вникнем в същността на самия латински израз, според специалистите той няма конкретно лингвистично значение, но тъй като за пръв път започва да се използва в римската съ-

---

е първият документ в английската история, който ограничава кралската власт и представлява началото на демократичното конституционно право. С Магна Харта започва процес, довел до Закон за правата от 1689 г. (Bill of Rights) и началото на конституционната монархия в Англия.

дебна система, която силно е повлияла всички западни правни системи, по своя първоначален смисъл изразът се отнася до правната област, където и най-често се използва.

Първата известна употреба на целия израз преди съкращаването му е открита в политическия памфлет на Хенри Паркър* от 1640 г., наречен „The Case of Shipmony“, където става въпрос за налог в средновековна Англия върху жителите на крайбрежните градове, които е трябвало по време на война да предоставят безплатно корабите си или вместо това да плащат данък в парично изражение. Там Паркър пише: „Според закона, когато цялата държава е получател на помощта, това дарение трябва да има силата на закон, защото е за *pro bono publico*“. Първата употреба на съкратената форма *pro bono* е документирана повече от век по-късно, през 1774 г., в писмо на лондонски търговец до партньорите си в Америка.

Някои примери за *pro bono* работа в страната ни (<https://www.hera.bg/s.php?n=2706>):

Адвокатско дружество „Гемков & Партньори“, следвайки своята мисия за осигуряване на надеждни правни услуги и помощ, предлага промоционални услуги на нестопански и национални благотворителни организации, фондации или на отделни клиенти, които не могат да си позволят да плащат редовната такса. Предоставяйки безплатни услуги на нуждаещите се, те обслужват организации и каузи с обществен интерес и значение. Подобни услуги предоставя и Правна къща „Лега адвайзър“, но с изключително много изисквания и условности спрямо техния вид услуга и лицата, които могат да я ползват. Пловдивската адвокатска кантора „Чолакова и партньори“ предлагат безплатна помощ при защита от домашно насилие, която е под мотото „Жест от тези, които имат умения, до тези, които имат нужди“ и се отнася до следните категории потенциални потребители: лица с право на издръжка, материално затруднени лица, роднини и близки и колеги юристи. „Евролекс България“ предоставя правни бизнес услуги в областта на енергетиката, недвижимите имоти, медиите, търговското право и публично-частния сектор, които се изразяват в безвъзмездно правно съдействие на неправителствени организации, държавни институции и общински учреждения в подкрепа на инициативи, насочени към образование, околна среда, здравеопазване, литература и др. Тези услуги включват и участие в инициативи на детски селища SOS Kinderdorf, разработване на механизми за подобряване на функционирането на неправителствените организации в България, изготвяне на правната уредба в област-

---

* Henry Parker (1604 – 1652) – английски адвокат и политически писател предимно в областта на парламентаризма и парламентарната кауза.

та на околната среда, осъществяване на проекти, свързани с опазване на природата и пр.

Такива услуги в областта на правото намират известен регламент в Закона за адвокатурата, като в чл. 38 в него са посочени лицата, които могат да получават безплатна адвокатска помощ и съдействие.

Друг пример: „Сдружение Азбукари“, което е обединение с фокус върху социално ангажирани каузи в сферата на образованието, науката, спорта и културата, е организирано програма за предоставяне на *pro bono* труд от желаещите, като е необходимо да се заяви участие в поне една благотворителна инициатива, организирана от тях. Необходимо условие за включване в програмата е желаещите да представят кратка характеризираща ги информация и уменията, с които разполагат и смятат, че ще са полезни. Всички т.нар. „*pro bono* приятели“ на „Сдружение Азбукари“ са публикувани на интернет страницата на организацията, като там са представени техните най-успешни проекти по участието си в програмата. Ограничение в работата, която може да се даде, няма, което означава, че всеки сам преценява с какво може да бъде полезен и колко време може да отдели по съответната професия и специалност: например юристите – чрез знанията си по право и прилагането му, счетоводителите – при подготовката на счетоводна документация или нейното организиране, и т.н. Целта е да бъдат полезни за хората или обществото и да останат удовлетворени от това, че са го направили. Членуването или доброволчеството в сдружението е доброволно.

Българска дизайнерска група (BDG) пък предлага *pro bono* дизайн услуга на хора и организации, които имат благородна кауза, гражданска позиция или просто развиват местната културна среда в България, чрез съмишленици и на доброволни начала. Известни са и безброй случаи на медицински услуги, оказвани от известни специалисти на определени нуждаещи се категории граждани без заплащане в определени от тях дни и часове съобразно тяхната заетост и възможности.

Благотворителната и доброволческата дейност не са нещо ново и непознато в историята на България. Можем само да споменем ктиторите (от гръцки: *κτίτωρ* – спомоществовател), както почетно сме наименовали тези наши повече или по-малко заможни сънародници или други лица, дарили земя за изграждане на манастир, църква или параклис. В миналото образите на някои от тях се изографисвали в стенописите на святото място, построено с техни средства, или са споменавани на друго място като знак за благодарност. Да си припомним и Христо и Евлоги Георгиеви, които са едни от най-големите дарители, участвайки в множество благотворителни инициативи със значителни суми. В продължение на много

години подпомагат издръжката на бедни ученици в чужбина, различни дружества, читалища, народополезни движения, училища и др. Сред по-големите техни дарения са: на българското девическо училище в Солун, на българската болница в Цариград, на българската черква в Букурещ, сграда в Солун за българска община, средно техническо училище и фабрика в родния им град Карлово и т.н. Венец на филантропската им дейност е сградата на Софийския университет, за построяването на централната част на която даряват 6 млн. златни лева (<https://evs-translations.com/blog/bg/pro-bono-2>).

Всеки е работил нещо безвъзмездно било за някой роднина, познат, съсед, или пък съвсем в началото на кариерата си, когато се е самодоказвал или е доказвал на другите какво може и колко е специален. В основата на дейността *pro bono* стои същият дух, но пренесен на ниво по-големи общности. Затова и почти всеки може да работи *pro bono*. Не е нужно това да бъде част от някакъв специализиран проект – може просто да се помага с професионални умения на някоя организация или на хора неформално, когато се има време и възможност за това. Например с преподавателска дейност, с дейности от сферата на услугите, както се казва, „който с каквото може“, като тук е добре да заменим „може“ с „може най-добре“.

Естествено, че човек не може постоянно да се занимава с безплатни дейности, но дори малка част от времето, отделено за благотворителна помощ, е безценно и понякога означава много повече от парична помощ за благотворителните организации или проектите. В зависимост от уменията, знанията или опита, с които всеки разполага, могат да се отделят по няколко часа на седмица, месец, или година, в които услугите да са *pro bono* и да се помага на каузи, в които се вярва. Вярно, много от организациите и нуждаещите се не изброяват специализираната нужда от помощ, която имат, но това не пречи който реши, сам да намери нуждаещите се и да предложи уменията си.

Какво кара един човек – специалист, професионалист, експерт в определена област или просто желаещ, да помогне със своите знания, опит или дори само с пари или време? Каква е неговата мотивация?

Запознати сме вече, че тя, мотивацията, е движещата сила, която стои зад всички действия на човешкия индивид. Тя включва целева насоченост на поведението и изисква получаването на пряка и своевременна връзка между целенасочените действия и постигнатите резултати (Алашки, М. 2024: 97 – 106). Крайният резултат винаги има субективно значение и психологическа ценност. В психологията се отнася до началото, посоката, интензитета и постоянството в поведението, желанието и готовността да направиш нещо. Мотивацията трябва да се разглежда в съпоставка с индивидуалните черти

на характера и емоционалното състояние. Вътрешната мотивация настъпва, когато хората са самотивирани да създадат нещо, което предизвиква задоволство у тях, а външната настъпва, когато хората са мотивирани от външно удовлетворение, като пари, оценки, награди, заслуги и др. Мотивацията е силата, която кара хората да постъпват, да действат, да се отнасят към някого или към нещо в различни ситуации и обстоятелства по начин, който те сами избират. Тя не може да остане само вътре в човека и винаги се реализира извън него. Желанието да се направи нещо е началото на добре свършената работа. На работното място нуждата от мотивация е с пъти по-голяма, защото там обикновено хората работят за други. Още по-силен е импулсът да се направи нещо изцяло за другите, без да има мотив за лично облагодетелстване. Да се направи за тези, които имат нужда, но нямат възможности, да се направи за обществото. Да се даде без очакване от насрещно получаване, освен във вид на благодарност и лично удовлетворение от извършената работа. Това е висшата форма на човешка мотивация, за нея става дума в Пирамидата на Маслоу*, с която се визуализира представата за йерархията на човешките потребности на най-високото ниво, в която се намира наречената от Маслоу „самоактуализация“ – „потребността да бъдеш“. Там някъде е *pro bono publico*.

Литература

1. **Алашки**, М. За мотивацията. Монография. София: Принт фактор, 2024. ISBN 978-619-91280-4-6.
2. **Силаги**, Ендрю. Мотивацията. Варна: Икономически университет, 1992.
3. <https://www.hera.bg/s.php?n=2706> [достъпен 29.12.2021].
4. <https://evs-translations.com/blog/bg/pro-bono-2/> [достъпен 28.12.2021].
5. https://bg.wikipedia.org/wiki/Pro_bono [достъпен 28.12.2021].

---

* Abraham Maslow (1908 – 1970) – американски психолог, известен със своята теория за йерархията на потребностите, придобила световна популярност като Пирамида на потребностите, свързана с мотивите на човека през неговия живот.

**БЪЛГАРИЯ И УКРАИНА –
ФРАКТУРИ, РАЗЛОМИ, БЕЗПЪТИЦА И ПЪТИЦА
(Коментар на монографията „България и Украйна –
цивилизационни разломи и политически успоредици“)**

д-р Петър Атанасов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**BULGARIA AND UKRAINE –
FRACTURES, FAULTS, ROADLESSNESS AND ROADS
(Commentary on the monograph „Bulgaria and Ukraine –
civilizational cleavages and political parallels“)**

Petar Atanasov, PhD

Plovdiv University „Paisii Hilendarski“

Резюме: Разгледана е новата книга по проблемите на украинската и българската политика – „България и Украйна – цивилизационни разклонения и политически паралели“. Монографията може да бъде оценена като смел паралелен анализ на политическото развитие на България и Украйна в период на остър конфликт. Задача, която е трудна поради факта, че и сега конфликтът е в състояние на динамично развитие. След задълбочен „задочен“ дебат със Самюъл Хънтингтън д-р Теодор Дечев аргументира едно ново виждане в класификацията на двете държави – България и Украйна, като цивилизационна принадлежност, което е значително по-близо до реалното. И ако ситуацията в Украйна все още не е достатъчно ясна поради продължаването на войната, то класификацията на България е почти съвършена, включително и с прогнозите за възможното развитие на българското общество в зависимост от хипотетичните резултати от войната.

Ключови думи: Украйна; България; разклонения; цивилизационна принадлежност; преглед; поворотна точка; линии на пречупване

Abstract: The new book on the issues of Ukrainian and Bulgarian politics – „Bulgaria and Ukraine – Civilizational Cleavages and Political Parallels“ is reviewed. The monograph can be evaluated as a bold parallel analysis of the political development of Bulgaria and the Ukraine in a period of an acute conflict. A task that is difficult, due to the fact that, even now, the conflict is in a state of dynamic development. After a thorough „absentee“ debate with Samuel Huntington, Teodor Detchev Ph.D. argues a new vision in the classification of the two countries – Bulgaria and Ukraine – as civilizational affiliation, which is significantly closer to the real one. And if the situation in Ukraine is still not clear enough due to the continuation of the war, then the classification of Bulgaria is almost perfect, including the forecasts for possible developments in Bulgarian society, depending on the hypothetical outcomes of the war.

Keywords: Ukraine; Bulgaria; cleavages; civilizational affiliation; review; Zeitenwende; fracture lines

Предмет на настоящата рецензия е монографията на доц. д-р Теодор Дечев „България и Украйна – цивилизационни разломи и политически успоредици“, издадена от ИК ВУСИ, 2023, 221 с., ISBN (Print) 978-619-7343-85-4.

Монографията „България и Украйна – цивилизационни разломи и политически успоредици“ представлява изключително смел паралелен анализ на политическото развитие на България и Украйна в период на конфликт. Задача, която е трудна поради факта, че включително и в момента конфликтът е в състояние на динамично развитие.

Руската агресия срещу Украйна предизвика най-значителния военен конфликт в Европа и света след края на Втората световна война. Към 21.11.2023 г. най-малко 10 000 цивилни, включително повече от 560 деца, са убити и над 18 500 са ранени, откакто Русия започна своето пълномасщабно въоръжено нападение срещу Украйна на 24.02.2022 г. според Мисията на ООН за наблюдение на правата на човека в Украйна (HRMMU) [6].

Оказа се, че помощта за Украйна не е достатъчна и поради системното разоръжаване и демилитаризацията на западните общества, превърнали се в общества на самодоволни и самодостатъчни консуматори, губещи дори инстинкта си за самосъхранение и изпитващи с нищо неподплатена вяра в своята неуязвимост. Сред тези общества включвам и България.

Събуждането от „розовите сънища“ е бавно и болезнено. Например Германия ще укрепи своята армия, за да я превърне в гръбнака на възпирането и колективната отбрана в Европа, като Берлин издаде нови насоки за отбранителна политика за първи път от повече от десетилетие [2].

Документът от 19 страници описва какво означава „Zeitenwende“ – голямата промяна в политиката, обявена от германския канцлер Олаф Шолц след нахлуването на Русия в Украйна през февруари 2022 г., за работата на Бундесвера [8].

Като първа стъпка за възстановяване на армията след десетилетия на демобилизация след Студената война Германия създаде специален фонд от 100 млрд. евро за закупуване на модерни оръжия и обеща да постигне целта на НАТО да изразходва поне 2 % от националния БВП за отбрана от 2024 г.

Документът е отговор на Берлин на новата реалност, тъй като пълномасщабното нахлуване на Русия в Украйна през 2022 г. върна войната в Европа и повиши нивото на заплахата, като по този начин коренно промени ролята на Германия и Бундесвера.

Германските сили трябва да бъдат пренасочени към основната си мисия – надеждната защита на Германия и нейните съюзници, и да бъдат „готови да водят война“.

Няма такава държава, която да няма проблеми и да е напълно сигурна и защитена. Проблемите могат да бъдат както вътрешни – примерно насилствена радикализация, водеща до политическо насилие, така и външни – агресия от чужда държава, и дори използване на ядрено оръжие, ефектът от което може да ни достигне дори ако е използвано на чужда територия.

Като обобщение може да се каже, че XXI век се различава от XX век основно по развитието на високите технологии и на комуникациите; по инфантилизацията на хората и обществата в развитите държави, съчетана с демографска криза; по процъфтяването на международния религиозен тероризъм и на насилствената радикализация, както и по възможностите мигрантските потоци сами по себе си да бъдат използвани като „оръжие“ с различни цели. Специално за България можем да добавим и редица нерешени проблеми при интеграцията на маргинализираните общности и силно разделеното общество [3; 4].

Опитът на доц. д-р Теодор Дечев в политиката и личното му участие в много от описаните събития, съчетани с богата научна ерудиция и изследователски умения, са допринесли за ясното и достъпно представяне на фактите и намирането на паралелите в развитието на двете държави – България и Украйна.

Още в началото на монографията се поставя интересната теза за паралелната съдба на реформаторите в двете държави, която е оригинална и доколкото съм запознат, е и уникална в сферата на научните изследвания. Приликите наистина са впечатляващи и следва да се постави въпросът за това доколко те са закономерни или случайни. Тук се открива и първото поле за нови научни изследвания.

Показани са и някои интересни разлики. Така например независимо от отношенията помежду им украинските политици и олигарси все пак демонстрират доказан патриотизъм. Коломойски, който е и официален спонсор на президента Зеленски, през 2014 г. изигра важна роля в съпротивата срещу руските агресори и техните украински проксита. Показателно е и приведеното в монографията интервю пред руска медия:

Дори и менторът на Зеленски – бизнесменът Игор Коломойски, в интервю за руската информационна агенция РБК на въпрос за оценката му за президентския мандат на Порошенко отговори много ясно: „Ами с основната задача той се справи – спаси страната от Вас. Когато дойде на власт, Крим вече го нямаше, Донбас вече беше завзет де факто. Той спря агресията. Аз мога да го критикувам, както искам, но не и пред Вас. Ние вътрешно ще си изясним нещата сами“.

Любопитно ми е дали ще се намери български олигарх, който да каже нещо подобно в подобна ситуация.

Интересни са и показаните разлики в поведението на Иван Костов и Петро Порошенко. От едната страна, пасивност и затваряне в себе си, а от другата – борбеност.

Добре аргументирано и документално подкрепено, д-р Дечев превежда читателя през криволиците и междуособиците в политическия живот на България и Украйна и същевременно създава база за редица допълнителни изследвания в тази посока.

По мое мнение особено внимание заслужават глава IV „Войната, изчезналият „цивилизационен разлом“ в Украйна и раждането на новия национален мит“, V „Квантовият скок на президента Зеленски“, VI „Пак за България като „страна на разлома“, VII „Ролята на енергийната диверсификация, Южния газов коридор, Азербайджан и държавите от Средна Азия в контекста на кризата в Черноморския регион“, както и Заключението. Те представляват наистина фундаментално теоретично изследване, което също така е отворено и предполага възможности за допълнителни изследвания.

След задълбочен задочен спор със Самюъл Хънтингтън Теодор Дечев аргументирано предлага нова визия на класификацията на двете държави – България и Украйна, която е значително по-близка до реалната. И ако ситуацията в Украйна все още не е достатъчно ясна поради продължаването на войната, то класификацията на България е почти перфектна, включително с прогнозите за евентуалните развития в българското общество в зависимост от хипотетичните изходи от войната.

Съществуването на линиите на разлом или на фрактура в обществото е било известно още от древността, въпреки че се е определяло по различни начини. Всички политици винаги са знаели, че трябва да се използват слабите страни на противника, или с други думи да се удря методично по линиите на фрактура до получаване на разпад. Това се е правело и се прави от древността до наши дни.

Ето няколко примера. През Първата световна война воюващите сили се мъчат да направят на противниците си това, което с твърда ръка не позволяват да се случи „вкъщи“. Германия спонсорира ирландското националноосвободително движение, което е потушено по твърд и категоричен начин от Великобритания, която от своя страна организира въстание на арабските племена в рамките на Османската империя. Германия спонсорира болшевишката революция в Русия, но потушава с твърда ръка аналогичен опит в самата Германия.

По-късно не остава назад и младата съветска държава. Още преди формалното обявяване на създаването на СССР през 1922 г. Коминтернът на втория си конгрес през 1920 г. приема тезиси за

подкрепа на националноосвободителните движения, подкопаващи империализма.

В тази насока е интересно мнението на един основен авторитет в тази област – Йосиф В. Сталин, макар че той не говори за линии на фрактура, а за брънки на верига, но излага заключението, че трябва да се удря по най-слабите от тях...: „...в недрата на националноосвободителното движение на потиснатите страни има революционни способности и че тия способности могат да се използват за събарянето на общия враг, за събарянето на империализма. Оттук произтича и необходимостта от поддръжка, от решителна и активна поддръжка на националноосвободителното движение на потиснатите и зависимите народи от страна на пролетариата. Това не значи, разбира се, че пролетариатът трябва да поддържа всяко национално движение, всякъде и всякога, във всички отделни конкретни случаи. Думата е за поддръжане на такива национални движения, които водят към отслабването и събарянето на империализма, а не към неговото укрепване и запазване. (...) Борбата на афганистанския емир за независимост на Афганистан е обективно революционна борба въпреки монархическите възгледи на емира и на неговите привърженици, защото отслабва, разлага, подкопава империализма...“ [5].

Разбира се, Сталин не говори за всякакви движения, а само за подкопаващите империализма: от тази гледна точка афганистанският емир може, а този на Бухара например не може. А ако някъде не съществуват подобни проблеми, е възможно и да се създадат, като например добруджанска, тракийска и македонска нация... Важното е да върви революционният процес, но не и вътре в собствената ни страна. Там „народът“ вече е избрал.

Линиите на фрактура са били и ще бъдат обект на въздействие и манипулация от страна на държавни специални служби, терористични и революционни организации, политически партии, и дори на обикновени авантюристи, за да споменем някои от основните желаещи за намеса.

„Линиите на фрактура в обществото“ могат да бъдат определени като гранични зони между отделните цивилизации, идеологии или различни обществени групи, които могат да се разглеждат и като линии на евентуален конфликт. Те не съществуват само като повече или по-малко държавни граници – те съществуват и в рамките на отделните държави и общества и могат да бъдат социални, етнически, расови, религиозни, културни, генерационни и други или смесица от всички тези елементи. Линии на фрактура представляват и границите на градските гета независимо от расовите, етническите или религиозните характеристики на последните.

Повечето от линиите на фрактура в обществото нямат свои териториални граници, като могат да бъдат променливи във времето и в пространството, включително вследствие на човешка дейност. Както и при оригиналната употреба на термина в медицината, те причиняват последващи ефекти както за засегнатите от фрактурата държави, така и за целия „обществен организъм“. Те са в съзнанието на хората и са от някакъв вид идейно или идеологическо естество, това ги прави невидими и по-неконтролируеми от териториалните гранични линии [1].

Точно тези линии на разлом или на фрактура са обект на забележителното изследване на д-р Дечев, а още по-забележителното е, че обект на изследване са линиите на фрактура в нашата собствена страна и в близката до нас Украйна.

Глава VII „Ролята на енергийната диверсификация, Южния газов коридор, Азербайджан и държавите от Средна Азия в контекста на кризата в Черноморския регион“ може да бъде директно използвана като наръчник от българските политици.

Монографията на доц. д-р Теодор Дечев може да бъде полезна както за академичната общност и студентите, така и като практическо помагало за българската „политическа класа“.

Литература

1. **Атанасов, П.** Концептуализация на процеса на радикализация сред етническите и религиозните групи. Пловдив: ВУСИ, 2024.
2. **Атанасов, П.** XXI век – реални проблеми и необходими умения. – В: *Шеста* научнопрактическа конференция „Актуални политики и практики в образованието. Преподаване и учене за развитие на умения за 21. век“, 2024, ВТУ, Педагогически колеж – Плевен. ISBN 978-619-91255-9-5.
3. **Нунев, Й.** Насоки за приобщаване на маргинални семейни общности в образователните институции. С фокус към ромската общност. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2018.
4. **Нунев, Й.** Българските роми и образованието – минало, настояще, бъдеще. Второ изд. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2023.
5. **Сталин, Й.** За основите на ленинизма. Лекции, четени в Свердловския университет, 1924 г. [онлайн]. https://septemvri23.com/stalin_osnovi_na_leninizma/.
6. **HRMMU United Nations Ukraine.** [online]. [accessed 19.02.2024]. <https://ukraine.un.org/en/253322-civilian-deaths-ukraine-war-top-10000-un-says>.
7. **Huntington, Samuel P.** El choque de civilizaciones: y la reconfiguración del orden mundial. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 1997. ISBN 84-493-0366-4.
8. **Siebold, S.** REUTERS, 2023. Germany pledges to make its military 'the backbone of defence in Europe', November 9, 2023. [online]. <https://www.reuters.com/world/europe/germany-pledges-make-its-military-the-backbone-defence-europe-2023-11-09/>.

УКАЗАНИЯ за представяне на статиите за „Годишника на ВУСИ“

Раздел I. ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Годишникът на ВУСИ се издава в няколко отделно оформени научни направления: Политика, Икономика, Управление, Финанси, Туризъм, Право и Сигурност. Годишникът се издава като единно книжно тяло, а също така и в онлайн версия, поместена на сайта на ВУСИ – www.vusi.bg; също така са пълнотекстово индексирани издание на <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=2897>.
2. Статиите трябва да имат оригинален научен принос. Обзорни статии се печатат с изричното съгласие на Редколегията.
3. Статиите се представят на един от работните езици на Годишника: български, руски, английски, немски, френски. Резюмето и ключовите думи към статията са съответно на английски език (ако статията е на български език) и на български език (ако статията е на чужд език). След основното заглавие и автора/ите по същия съответен начин се дават преведени заглавието и автора/ите.
4. Обемът на всяка статия е до 6 стр. А4, с шрифт Arial, 10,5 pt, разстояние Single, двустранно подравнено, отстъп на първия ред 1 см.
5. Авторите носят пълна отговорност за научната оригиналност и достоверност на резултатите, за стилово и езиково оформление на статиите и резюметата.
6. Всеки автор може да участва в Годишника с една статия самостоятелно и/или с една в съавторство, но с не повече от общо две статии.
7. Статиите се предават в редакционната колегия от 1 юни до 10 октомври.
8. Всяка статия се представя в два печатни екземпляра и в електронна версия (в MSWord format), която се изпраща на служебната електронна поща на членовете на Редколегията – info@vusi.bg.

Раздел II. ПРАВИЛА ЗА РЕЦЕНЗИРАНЕ

1. Статиите ще бъдат рецензирани анонимно от двама рецензенти.
2. Рецензентите трябва да са хабилитирани преподаватели или да имат научна степен „доктор“ в съответната област. Един преподавател не може да бъде рецензент на повече от две статии.
3. Рецензентите се определят на заседание на съответното звено (катедра, департамент и т.н.), където е на щат първият автор.
4. Срокът за рецензиране е до три седмици от датата на възлагане.
5. При положителна рецензия редакционната колегия връща статиите на авторите за нанасяне на необходимите корекции.
6. Преработеният ръкопис и електронната му версия, придружени с декларация за отразените забележки на рецензента, се представят в редакционната колегия най-късно до 10 ноември. Статии, предадени след този срок, остават за следващата година.

Раздел III. ТЕХНИЧЕСКИ УКАЗАНИЯ

1. Статиите трябва да са написани на MSWord 2003 (или на по-висока версия на програмата), като се изпращат във файлов формат doc. Файлът не се архивира.
2. За форматирането на статиите менютата на Word 2003 се настройват по следния начин:

Page setup:	Margins: Top – 2 cm; Bottom – 2 cm; Left – 2; Right – 2 cm
	Gutter – 0; Header – 1 cm; Footer – 1 cm
	Paper Size: A4 (21 x 29.7 cm)
Format:	Font: Arial; Font style – Regular; Size – 10,5
	Paragraph: First line – 1 cm; Line Spacing – Single; Alignment – Justified; Indentation: Left – 0, Right – 0; Spacing: Before – 0; After – 0

3. Страниците не се номерират.

4. Първата страница на статията се оформя по следния начин:

1) Най-горе на български и на английски език с главни букви се изписва ГОДИШНИК НА ВУСИ и научното направление.

2) След един празен интервал с редовни букви се изписва наименованието на статията на български език (ако статията е на български език) или на съответния чужд език (ако статията е на чужд език) и се центрира.

3) След празен интервал с малки букви се изписват имената на авторите – пълното собствено и фамилното име на автора/ авторите (в случай че са повече от трима, се допуска инициално съкращение на собствените имена), научни звания и степени на български език (ако статията е на български език) или на съответния чужд език (ако статията е на чужд език).

4) След един празен интервал по същия начин се изписват на английски език заглавието на статията и имената на авторите (ако статията е на български език) или на български език (ако статията е на чужд език).

5) След един празен интервал с малки букви се изписва **Abstract:** и на английски език с *Italic* се помества резюмето на статията. На нов ред също с малки букви се изписва **Keywords:** и на английски език също с *Italic* се пишат ключовите думи (Всичко това 9 pt) (ако статията е на български език); или се дават **Резюме:** и **Ключови думи:** (9 pt) (ако статията е на чужд език).

6) След един празен интервал следва текстът на изложението.

7) За основния текст на доклада се използва автоматично пренасяне: Tools – Language – Hyphenation – Automatically hyphenate document.

8) Забележките под линия са: двустранно подравнени, шрифт Arial, 8,5 pt, разстояние Single, разстояние отгоре, отдолу, отляво и отдясно – 0 см, отстъп на първия ред на абзаца – 0 см.

9) След един празен интервал от основния текст следва **Литература**, 9 pt, като при оформянето се спазват азбучният ред по фамилия на автора и стандартът за библиографско описание.

5. Заглавията на отделните части/точки на статията се печатат с малки букви, **Bold** и се центрират. Преди и след заглавията на разделите се оставя празен интервал.

6. Таблицы, фигури и източници

1) Таблиците, графиките и фигурите са черно-бели, враждат се софтуерно в текста, номерацията им е с арабски цифри.

2) Думата **Таблица** се изписва изцяло, с малки букви, **Bold**, *Italic*. Заглавието на таблицата се изписва на същия ред, с малки букви, само **Bold**, без отстъп, двустранно подравнено, преди таблицата. Текстът и имената на величините в анетките започват с главна буква, а в края им не се поставя точка.

3) Допустимата максимална ширина на фигурите и графиките е 12 см (пропорционално). Думата **Фигура** се изписва с малки букви, **Bold**, а заглавието на фигурата се изписва на същия ред, с малки букви, но **Bold**, *Italic*, без отстъп, двустранно подравнено, преди фигурата.

4) Източниците на таблици, графики и фигури се посочват под тях: **Източник:** и следва текстът, 9 pt, *Italic*.

7. Математическите формули и уравнения се номерират в десния край на печатното поле с арабски цифри във вида (1), (2) и т.н.

8. Литературните цитирания се посочват в текста според подреждането им по азбучен ред накрая на статията, като номерата им се поставят в квадратни скоби, например: [1], [3 – 7] и т.н.

9. В края на статията се изписват имената на автора/ите и се посочват неговият/техният адрес, тел., e-mail. Упоменава се и кой е водещият автор.

INSTRUCTIONS

for submission of articles

for Yearbook of Higher School of Security and Economics

Section I. GENERAL PROVISIONS

1. The Yearbook of Higher School of Security and Economics is issued in separately formed scientific areas: Politics, Economics, Management, Finance, Tourism, Law and Security. The yearbook is published as a single book, but also in an online version published on the website of the Higher School of Security and Economics – www.vusi.bg; and are also a full-text indexed edition at <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=2897>.
2. Articles shall have an original scientific contribution. Review articles are printed with the express consent of the Editorial Board.
3. Articles are presented in one of the working languages of the Yearbook: Bulgarian, Russian, English, German, French. Resume and keywords to the article are respectively in English (if the article is in Bulgarian) and in Bulgarian (if the article is in a foreign language). After the main title and author/s in the same respective manner the translated title and the author/s are given.
4. The volume of each article is up to 6 p. A4, font Arial, 10,5 pt, Single spaced, aligned on both sides, first line intent 1 cm.
5. Authors are fully responsible for the scientific originality and authenticity of the results, of the stylistic and linguistic layout of articles and resumes.
6. Each author can participate in the Yearbook with one article individually and/or with one co-author, but with no more than two articles.
7. The articles are transmitted to the Editorial Board from June 1 to October 10.
8. Each article is presented in two printed copies and in an electronic version (in MSWord format), which is sent to the official e-mail of the Editorial Board's members – info@vusi.bg.

Section II. REVIEWING RULES

1. Articles will be reviewed anonymously by two reviewers.
2. The reviewers must be habilitated teachers or have a degree 'doctor' in the field. One teacher cannot be a reviewer for more than two articles.
3. The reviewers are appointed at a meeting of the relevant unit (department, etc.), where the first author works. Each submitted article is accompanied by a protocol for selecting the reviewer.
4. The term for review is three weeks from the date of award.
5. If there is a positive review, the Editorial Board returns the articles to the authors to apply the necessary corrections.
6. The revised manuscript and its electronic version, accompanied by a declaration with the reflected by the reviewer notes are presented in the Editorial Board no later than November 10. Articles submitted after this date will remain for next year.

Section III. TECHNICAL GUIDELINES

1. Articles shall be written in MSWord 2003 (or a higher version of the program), as articles are sent in doc file format. The file is not archived.
2. For formatting of articles, the Word 2003's menus are configured as follows:

Page setup:	<u>Margins:</u> Top – 2 cm; Bottom – 2 cm; Left – 2; Right – 2 cm
	Gutter – 0; Header – 1 cm; Footer – 1 cm
	<u>Paper Size:</u> A4 (21 x 29.7 cm)
Format:	<u>Font:</u> Arial; <u>Font style</u> – Regular; <u>Size</u> – 10,5
	<u>Paragraph:</u> First line – 1 cm; <u>Line Spacing</u> – Single; <u>Alignment</u> – Justified; <u>Indentation:</u> Left – 0, Right – 0; <u>Spacing:</u> Before – 0; After – 0

INSTRUCTIONS

---

3. Pages are not numbered.
4. The first page of the article is formed as follows:
  - 1) On top of the page in Bulgarian and English in capital letters are written YEARBOOK OF HIGHER SCHOOL OF SECURITY AND ECONOMICS and scientific direction.
  - 2) After a space in regular letters is written the name of the article in Bulgarian (if the article is in Bulgarian) or the respective foreign language (if the article is in a foreign language) and is centered.
  - 3) After a space in lowercase are written the names of the authors – the full name and surname of the author/authors (if they are more than three, initials acronym of their names is allowed), academic titles and degrees in Bulgarian (if the article is in Bulgarian) or the respective foreign language (if the article is in a foreign language).
  - 4) After a space similarly the article's title and authors' names are written in English (if the article is in Bulgarian) and Bulgarian (if the article is in a foreign language).
  - 5) After a space **Abstract** is written with lowercase: and also with *Italic* the resume is written in English. On a new line also **Keywords** are written with lowercase: and also with *Italic* keywords are written in English (All this 9 pt) (if the article is in Bulgarian); or **Resume** and **Keywords** are given: (9 pt) (if the article is in a foreign language).
  - 6) After a space is the main text.
  - 7) For the main text of the report is used automatically hyphenation: Tools – Language – Hyphenation – Automatically hyphenate document.
  - 8) Footnote are: aligned on both sides, font Arial, 8,5 pt, space Single, space from the top, bottom, left and right – 0 cm first line indent of a paragraph – 0 cm.
  - 9) After a space of the main text the *Literature is laid*, 9 pt, while its formatting, the alphabetical order is kept by last name of the author and ISBDs.
5. The titles of the separate parts/sections of the article are printed in lowercase, **Bold** and centered. Before and after the titles an empty space is left.
6. Tables, figures and sources.
  - 1) Tables, charts and figures are in black and white, they are inserted into the text with the software and are numbered with Arabic numerals.
  - 2) The word **Table** is written entirely, in lowercase, **Bold**, *Italic*. The title of the table is written on the same line, in small letters, only **Bold**, no indent, aligned on both sides, before the table. The text and the names of the variables in the header begin with a capital letter and at the end a full stop is not used.
  - 3) The maximum permissible width of figures and charts is 12 cm (proportionately). The word **Figure** is written in lowercase, **Bold**, and the title of the figure is written on the same line, in lowercase, but **Bold**, *Italic*, no indent, aligned on both sides, before figure.
  - 4) The sources of tables, charts and figures are indicated below: **Source**: and then the text is laid, 9 pt, *Italic*.
7. Mathematical formulas and equations are numbered on the right edge of the printing area with Arabic numerals in the form (1), (2) etc.
8. Literature references are specified in the text according to their order in alphabetical order at the end of the article, their numbers are placed in square brackets, e.g. [1], [3 – 7], etc.
9. At the end of the article the names of the author/s and his/their address, tel., e-mail is written. The lead author is also mentioned.

Висше училище по сигурност и икономика

**ГОДИШНИК
ТОМ XXI, 2024 Г.**

Българска
Първо издание

Отговорен редактор: проф. д.п.н. Георги Любенов Манолов

Редактор: Олга Емилова Златанова

Коректор: Камелия Колева Алексиева

Предпечат: Камелия Колева Алексиева

Корица: Камелия Колева Алексиева

Издава: Издателски комплекс ВУСИ

*Издателски комплекс • Дигитален печат • Рекламно студио
e-mail: pechatnica@vusi.bg; tel.: +359 884 557 841; +359 882 392 740*

ISSN 2367-8798

Пловдив, 2025 г.
